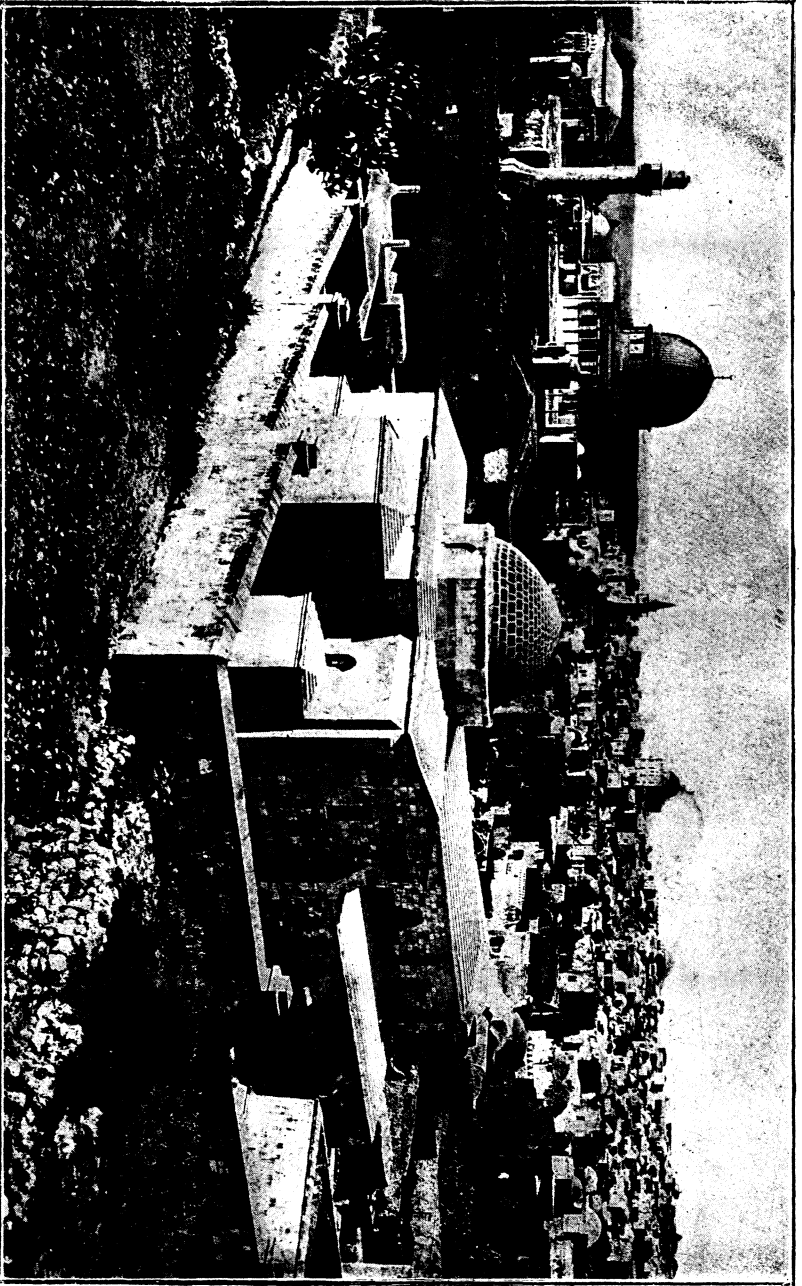

104.839. 2. kiad.

1.107

JERUZSÁLEM KÉPE.

A
SZENTFÖLDÖN.

IRTA :

ERŐDI BÉLA.

110 KÉPPEL ÉS PALESZTINA TÉRKÉPÉVEL.

BUDAPEST, 1899.

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉSÉNEK KIADÁSA.

131985

843 - 1898. Budapest. Nyomatott Wodianer F. és Fiai-nál.

A SZENTFÖLDÖN.

sánál elevenülnek meg előttünk a helyek és mondanak nekünk csodás dolgokat a régmúlt időkben. De másrészt a Bibliát is egészen más szemmel olvassuk, más érzéssel szívjuk lelkünkbe és értjük meg sokszor rejtelmes szavait, ha ismerjük a Szentföldet, annak titokzatos bűbáját, mely a Bibliában megnyilatkozik.

Aki turista módjára, az utazások megszokott kényelmével és élvezetével akarja beutazni Palesztinát, az legjobban teszi, ha az utazás gondolatát mindjárt kiveri fejéből. Ellenben aki a Biblia kalauzolása mellett, szívében igazi vallásossággal, gyermeki ábrándos lélekkel megy a zarándokútra, aki fogékonysággal bír a szent hajdankor eseményei iránt, akit megihlet egy tisztos romnak a látása, melyhez a multak nagy emlékei fűződnek: az nagy élvezetet fog találni a Szentföldön és lelke újra meg újra visszavágyódik oda.

Engem első utazásom után még nagyobb vágy vezetett második szentföldi utamra, melyet már férfikorom delén tettem meg s boldog volnék, ha egyszer, évek mulva, hosszabb időt tölthetnék ama szent helyeken.

Ezek után útra bocsátom szerény munkámat, mely a Szentföldön két ízben tett utazásom alkalmával szerzett tapasztalataim és a szakba vágó irodalomból merített tanulmányaim alapján készült. Útnak indítom a béke és szeretet ünnepén.

Boldog volnék és fáradságom bőven meg volna jutalmazva, ha megvalósulva látnám a munkám elé kitűzött célt: hogy megszerettesse a Szentföldet és nevelje az igaz vallásosságot.

Budapest, 1898. Husvétvasárnapján (április 10-ikén).

E. B.

Előszó.

Resurrexit! Halleluja! Milliók és milliók ajkairól zeng az öröm-ének és milliók szive dobban hangosabban a mai napon, mikor a keresztény világ a Megváltó feltámadásának ünnepét üli.

Az én lelkem is örül a dicső Husvétünnepén; elszáll messze-messze vidékre, a Szentföldre, hol az emberi-nem megváltásának nagy műve megalkottatott. Felkeresem újból azokat a szent-helyeket, melyeket az Üdvözítő az ő születésével, földi életével, halálával és feltámadásával megdicsőített. Ott állok a Golgothán, a nagy kínszenvedés helyén; látom szemeim előtt azt a sziklaüreget, melybe a Megváltónak összeroncsolt testét temették. Látom a sír fölött ülni az Úr angyalát, mennyei fényben, ajkain e szavakkal: Nincs itt, feltámadott!

Újra bejárom képzeletemben mindazokat a helyeket, melyek előttünk a Bibliából ismeretesek, azokat a helyeket, hol az ó- és új-szövetségnek annyi nagy és csodás alakja élt, járt-kelt és örök emléké dolgokat művelt.

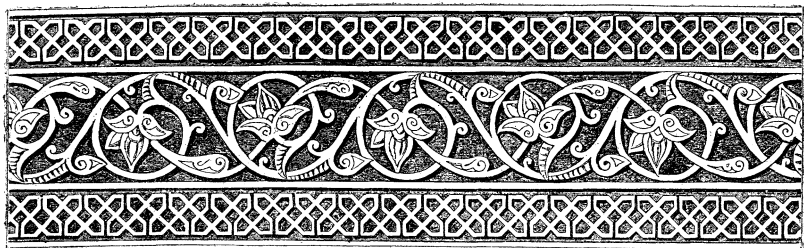
A Biblia adta meg szentföldi utazásaimra az első serkentést, a bibliai történetek olvasásakor, már zsenge gyermekkoromban, ébredt fel a vágy lelkemben, hogy meglátogassam a Szentföldet. A Bibliával kezemben tettem meg utazásomat s azzal irtam meg munkámat a Szentföldről, melynek beutazásánál ma is a Biblia a legjobb, a legmegbízhatóbb kalauz. Csak ez érteti meg velünk a régi hagyományból fenmaradt s még ma is élő intézményeket, ennek olvasá-

metlen vágyakozásunknak oka legkivált abban volt, hogy a Szentföldet kívántuk már látni, azt a földet, mely gyermekkori álmainkból közelebb áll lelkünkhöz s a vallási kegyeletnél fogva szentebb előttünk minden másnál.

Szeptember 21-ikén mondtunk búcsút az áfrikai partoknak, melyek lassanként elmosódtak előttünk. Az idő kellemes, a tenger csendes volt s mi mindnyájan a hajó födélzetén voltunk, gyönyörködve a tenger végtelen szépségében s kipihenve fáradalmainkat, hogy új erőt meríthessünk a jövő napokra. Áldottuk a Gondviselést, hogy nem teljesedett be Falbnak jóslata, mely orkánt, tengeri vihart, nagy pusztulást helyezett e napokra kilátásba.

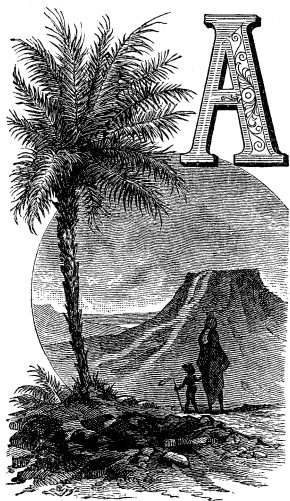
Az idő épen alkalmas volt arra, hogy rendbe szedjük lelkünket arra a nagy feladatra, mely a Szentföld látásánál ránk várakozott. *Pater Angeli*, magyarországi születésű szentferencrendi szerzetes, aki több évig lakott Jeruzsálemben, s a Szentföldön missiót végző rendtársainak Bécsben lakó fő-biztosa, aki az egyiptomi utat is velünk tette meg, most, hogy a Szentföldhöz közeledtünk, volt igazán elemében. Nagy csoportok képződtek körülötte, érdeklődéssel, áhitattal hallgatva érdekes előadását a Szentföldről, annak népeiről, szokásairól. A kíváncsiság és tudásvágy itt-ott félbeszakította és újabb kérdésekkel ostromolta a tudós és széleslátókörű szerzetest, akit e félbeszakítások újabb és újabb anyagnak felkarolására és megismertetésére ösztönöztek. Az utazó-társaság nagyobb része így előre is megszerezte magának azt a hasznos és nélkülözhetetlen tájékozást, mely a Szentföld megtekintésénél oly jó szolgálatot tett. De volt elég ideje és alkalmja egyes elmélkedő természetű utasoknak is arra, hogy magukba mélyedve gondolkodjanak utazásuk előtt tett tanulmányaik, olvasmányaik felett, hogy rendbeszedjék elméjüket és szívüket, mielőtt partra lépnek, hogy méltóan és illően elkészülve menjenek a Szentföldön kínálkozó látnivalók élvezésére.

A hajó gyorsan szeli a hullámokat, hosszú arany sávot hagyva maga után. Az égbolt köröskörül ráborul arra a nagy víztömegre, melynek legtávolabbi szélén se látunk a földből egyebet, mint egy sötét csíkot, melyet inkább sejtünk, mint látunk szárazföldnek.

I. A Földközi-tengeren Jaffáig.

(Búcsú Áfrikától. Falb jóslata. Pater Angeli. A tenger csodái. A multak emlékei. A Szentföld varázsa. Palesztina feltűnése. Megérkezés Jaffa elé. Costa-Major Ferencz-József rektor. Búcsú az Achille gözhajótól.)

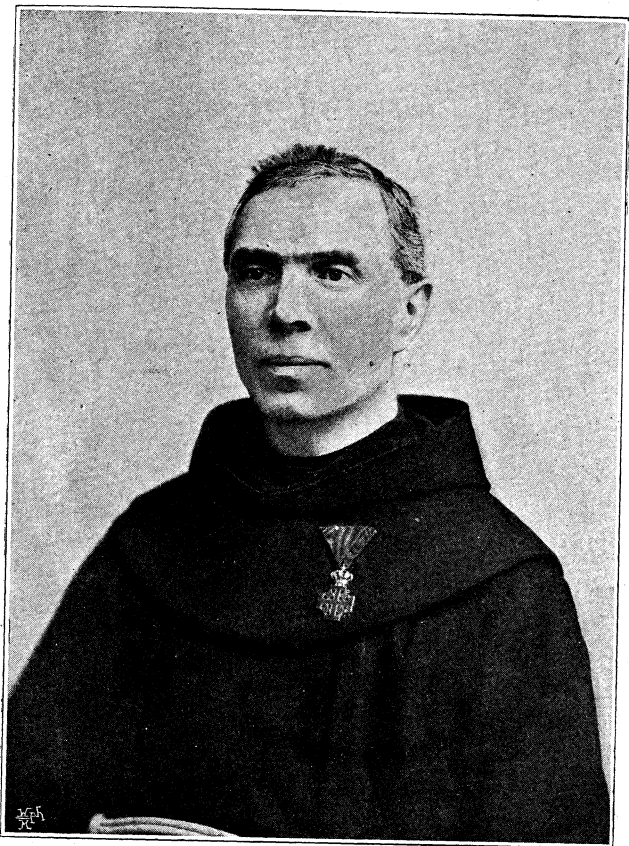
A Fáraók-országából hozott feledhetetlen kedves emlékekkel szállottunk az alexandriai kikötőben várakozó hajónkra. Testünk ki volt merülve a sok fáradságtól, lelkünk kábult az igézetes benyomásoktól. Sem az egyiknek, sem a másiknak nem maradt ideje a pihenésre. Kinek is jutott volna ez most az eszébe! Még zsongtak lelkünkben a csodás világ képei, a szent Nilus partjainak bűbája, a pyramisok, a sfinkszek, a nagy fáraóknak évezredek óta el nem enyészett mumiái, az igéző pálmaligetek, tevekarakánok, a kedves Kairó impozáns mecsetjei; még kápráztatta szemünket utcáinak tarka-barka nyüzsgése s ime, már más világrész felé hasítja hajónk a tenger hullámait. Áfrikából Ázsiába másfél nap alatt tettük meg az utat. Rövid idő; de nekünk, kik vágyva vágytunk a Szentföldet látni, ez is hosszúnak tetszett, pedig a lefolyt szép napok emlékei elég táplálékot adtak lelkünknek. Ám a kielégített vágy követelő lesz és könnyen válik telhetetlenné. Ennek a mi türel-

lyedünk gondolatainkba, lelkünk és szívünk világába, mint a tengeren. És hajónk közeledve a Szentföld felé, újabb varázs, újabb ihlet szállja meg lelkünket, képzeletünket. Mult és jelen összefonódik. A képzelet visszaszáll a régen letűnt multba, fölkeresi ott a gyermekkori benyomásokat, emlékeket, melyek ma is élénken élnek a lélekben s megteremtik belőlük azt az ihletet, mely a Szentföld közelségének és látásának gondolatánál elfogja.

Az én lelkem is ott csapong a multak emlékein. Látok egy zsengekorú gyermeket, kit szerető, szigorú anyja igaz vallásosságban nevel, aki a bibliai történetekből tanulta meg és gyakorolta be az olvasást s akinek e könyv volt később is egyik legkedvesebb olvasmánya. Egy szép nyári napon, a korai délutáni órákban épen a vízözönről és annak borzalmairól olvasott a testvérek kis csoportja, mikor a derült ég hirtelen elborult, nagy fergeteg támadt, irtózatossá jégeső hullott alá, mintha a végítélet megérkezett volna. Szörnyű volt a pusztulás, melyet az égiháború maga után hagyott. E vihar nál hatalmasabban semmi se magyarázhatta volna meg a vízözönt.

Látom később a gyermeket, amint az ádventi hajnali miséken, a rórátékon, az Üdvözítő megjelenésének mysteriumán gondolkodva, képzeletében fölkeresi Bethlehemet. Már most táplál vágyat szívében, hogy bejárja egyszer e szenthelyet. Ez az érzés meggyökerezik szívében, mikor Karácsonykor és Vízkereszt hetében társaival bethlehemi játékokat rendez, melyekben ő mindig Gáspár királyt személyesíti. Aztán jönnek a nagyheti ájtatosságok, melyekben elejétől végig tevékeny részt vett. A virágvasárnapi passióra az ő kis városukban mindig nagy előkészületeket tettek s a kínszenvedés története a szereplő személyek solo énekével és a tömegek khorusával igazán megható volt. A passiónak e drámai színezetű előadása megint a Szentföldre varázsolta a gyermeket, kiből a nagyszerdai, nagycsütörtöki és nagy pénteki megható lamentációk még fokozták a vágyat e szenthelyek után. Megindító volt e délutáni ájtatosságokon a zsoltárok éneke. Dávid 68-ik zsoltárának panaszos könyörgeése: *Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquae usque ad*

Mikor e gyenge alkotmányon ülve siklunk tova azon a mérhetetlen nagyságú víztömegben, melynek ringó hullámaiban az állatvilágnak milliónyi csodás teremtményei hemzsegnek körülöttünk s a tengerfenék borzalmai megjelennek lelki szemeink előtt; oly jól esik tekintetünket ellegeltetni azon a kék égbolton, mely megnyugtatólag,

P. ANGELI SZAL. FERENC, a Szentföld főbiztosa.

békítőleg és bátorítólag borul ránk. Az égbolt csillagai itt sokkal fényesebben ragyognak ránk, mint a szárazföldön. A tengeren igazán közelebb látjuk magunk előtt az eget. Mintha az valósággal megnyílnék előttünk és lelkünkhez szólana. Sehöl úgy el nem mé-

próféták, bölcsek, királyok jártak-keltek, ahol azoknak a csodás eseményeknek szent helyeit immár szemeimmel láthattam.

Láttam azt a földet, mely bölcsője volt az egyistenség hitének, hol az Isten az ő választott népét, mint jó atya vezette, tanította, intette; ha az ő útjain haladott, megáldotta; ha azokról letért, megbüntette. Láttam szemeimmel azt a földet, hol az ó-szövetség fölülépült az új-szövetség. Jártam azokon a helyeken, ahol az Üdvözítő, kit a proféták megjövendöltek, s a népek várva vártak, született, élt, tanított és szenvedett, mely helyeket a hit, a vallásos kegyelet szentekké avatott. Láttam a földet, mely a kereszténységnek bölcsője s ahonnan a szeretet vallása, mint mennyei fény, az egész föld kerektségére szerte áradott.

Ezekkel a gondolatokkal volt lelkem elfoglalva, mialatt a távolság ködéből a hajó orrának irányában kezdtek feltűnedezni a Szentföldnek körvonalai. A tenger partja alacsonyan emelkedik ki a hullámokból. A partok megett velünk szemben szép hosszú sorban emelkedik az Efraim-hegység, tovább délre a Juda-hegysége, mely kettőnek érintkezésénél fekszik utazásunk célpontja, Jeruzsálem. Balkezünk irányában messze, a látóhatár legszélső pontján van a Karmel-hegy, melynek körvonalai összefolynak az éggel és a vízzel. Előttünk Jaffa büszkén trónol mészkőszikla magaslatán. Házaik egymás felett emelkednek, rendetlen összevisszaságban; egy-egy keresztény torony a minaretes és kupolás mecsetek között békésen és szerényen húzza meg magát, jeléül annak, hogy, bár a félhold itt az úr, megtűrik a keresztet is falai között.

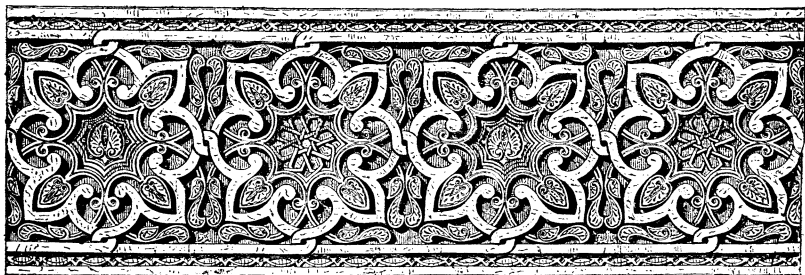
Hajónk nagyon messze, majdnem félórányira a parttól megáll és horgonyt vet; mert a sekély víz miatt a parthoz közeledni nem lehet. Szürkésfekete szirtek, mint elhintett és megkövesült sárkányfogak meredeznek ki előttünk a hullámokból. Ezek a veszedelmes lappangó sziklatuskók (scoglik) évszázadok óta sok utasnak okozták veszedelmét. Nyugtalan hullámjáráskor Jaffánál kikötni egyáltalán lehetetlen. Ilyenkor a gőzös a Karmel-hegy alatti tágas szép öbölben Haifánál, teszi le utasait, akik a Szentföldre mennek.

Mialatt hajónk megtette a kikötésre való intézkedéseket, már

animam meam, nyitotta meg a zsolozsmát, melyet követett a többi zsololtár, az énekköltészet legremekebb alkotásai. A legnagyobb benyomást tették lelkére Jeremiás prófétának siralmi, ezek a megrendítő fájdalommal írott panaszénekek, melyek közül az utolsóban Jeremiás imádságában, a nép inségének panaszában és könyörgésében éri el a fájdalom, a kétségbeesés az ő legmagasabb fokát. A siralmak egyes versszakainak az előtte akkor még érthetetlen: *Alef, Beth, Gimel, Daleth* zsidó betűkkel való megjelölése a titokzatosság érzését még növelte.

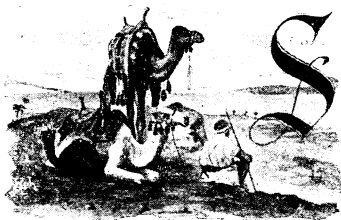
Látom a gyermeket, szívében ezekkel a benyomásokkal és vágyakkal foglalkozni. Minden gondolata oda szárnyal abba a csodás világba, hová őt a vallásos nevelés irányzata sodorja. Bohó gyermeki fővel terveket kovácsol; zsebpénzét éveken át kuporgatja, hogy azzal a Szentföldre utazzék. Mikor aztán egyik társával a kieselt tervet megvalósítani készül, fájdalommal kénytelen a nehézségek előtt meghátrálni és tervének megvalósítását későbbre halasztani. Fáj neki az első csalódás; de nem bírja lemondásra, inkább nagyobb kitartásra buzdítja. A még gyermek ifjú, hogy tervének későbbi sikerét annál inkább biztosítsa, korához alig való eszközök megszerzéséhez készülődik. Tanulni kezd zsidóul, mely nyelvet a Szentföld meglátogatásához nélkülözhetetlennek tartja, később nagy buzgósággal és mohó vágygal tanulja a törököt és más keleti nyelveket, melyekkel Kelet világába készül; mert a Szentföldhöz való vágya már nagyobb hullámokban kezd benne megnyilatkozni. Majd feltűnik előttem a gyermekből lett ifjú, megismerem vágyait, törekvéseit, látom amint vándorbotot vesz kezébe, fölkeresi a Keletet, hogy megvalósítsa gyermekkori álmait, melyek élénken élnek lelkében. . . .

A hajó még tovább ringatja gondolataimat. Látok egymásután feltűnni szcbbnél szebb képeket, melyek a Szentföldről szövődnek és tűnnek lelki szemeim elé. Visszaemlékezem arra a szent ihletre, arra a meghatottságra, melyet a Szentföld első látásakor éreztem, mikor lábaim érintették azokat a helyeket, hol az ó- és újkornak annyi nagy és szent férfiai, a Bibliának tisztelt és csodált alakjai, a

II. Palesztina földrajza dióhéjban.

(Palesztina szűk területe és különféle elnevezése. Dántól Beérsebéig. A Szentföld fekvése. Nagy természeti ellentétek. A Nilus és Jordán völgye összehasonlítása. A földkerekség legmélyebb horpadása, a Jordán-völgye. A Jordán-folyó. Merom-tava és Genezáreth-tava. A Jordán mellékfolyói. A Holttenger. Palesztina hegyrajza. Az izraeliták tizenkét törzsének lakóhelyei. Palesztina politika földrajza az Új-testamentomban: Galilea, Szamaria, Júdea és Perea, a keleti Jordánország. A Szentföld az egész emberiség közkinccse.)

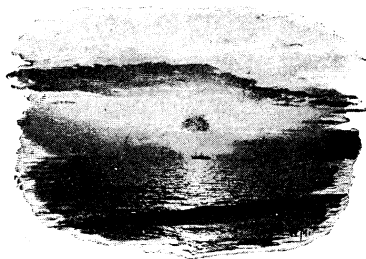

Szűk határok közé zárt sajátságos kicsiny darab föld az az ország, melynek sárgás-szürke sekély partjai Jaffánál szemünk előtt elterülnek. A kicsiny országot sokféle elnevezéssel találjuk a szent könyvekbe, a népek

történetébe, az emberiség vallásos kegyeletébe foglalva.

A héberek *Peleset* néven a tengermenti síkságot értették, Jaffától délre, ahol a filiszteusok laktak. A görögök és rómaiak a *Palesztina* nevet használták s kiterjesztették a zsidóklakta egész területre, az éjszakon fekvő *Dántól* a déli *Beérsebéig*. Ez a kifejezés a Bibliában is előfordul az országnak éjszaktól délig való terjedelmének jelölésére, amint mi használjuk Magyarországnak megjelölésére ezt a kifejezést: Kárpátoktól Ádriáig. A Birák könyvében például (20. r. l. v.) az izraeliták összeségéről így szól a Szentírás: „*Kime-*

üdvözöltek minket a partról zászló lobogtatással, és a csolnakok egész raja evezett a partról hajónk felé. Az első nagy csolnakból kiszállott *Costa-Major* Ferenc-József, szent-ferencrendi szerzetes, a jeruzsálemi osztrák-magyar zarándokház rektora, aki a szent-városból jött fogadásunkra Jaffába és vele jaffai konzuli ágensünk és jelentették, hogy Jaffában és Jeruzsálemben minden készen van számunkra. Nagy öröm is ért sokunkat még a kiszállás előtt; mert konzulunk magával hozta a számunkra hazulról érkezett leveleket. Nem is volt időnk ezeket elolvasni; mert a hajónkat köröskörül méhrajként előzőnlő arab csolnakosok, erős, izmos, marcona alakok, napbarnította sötét arcokkal, fejükön nagy turbánnal vagy vörös sapkával, egyébként elég fogyatékosan öltözve, már tele torokkal ordítottak és nógattak a kiszállásra. Megindult a sürgés-forgás, a tolongás; ki-ki szeretett volna első lenni a szárazföldön. Achillesünknek, mely oly hűségesen hozott minket idáig, hátat fordítottunk. A jó hajó egy pár perc alatt elhagyatva állott a hullámok között; füstökádó kéménye utolsót pöfékelt; a hajó oldalán kieresztették az elhasznált vizet és felesleges gőzt, melylyel aztán a kazán lélekzete is elállott.

pesi vidékek mellett vannak forró égövi éghajlattal, tropikus flórával bíró területek, melyeken a datolya-pálma nemcsak tenyészik, hanem rendszeren gyümölcsöt is hoz. Az egyhangú és terméketlen sivatag és pusztaság mellett vannak bőven termő oázisai, melyeken egykor balsam-cserjék díszlettek; a napégette kopár mészkősziklák mellett, rajtuk silány, csenevész növényzettel, vannak termékeny völgyei a legpompásabb déli gyümölcsökkel.

A kis területű ország alig mondható elég nagynak arra, hogy egy népet tápláljon, s mégis, ha jól megnézzük, két országra szakad, oly elütő életföltételekkel, hogy tulajdonképen egységes szervezettel bíró nép sohasem lakott e földön. Egy mély horpadás, melynek közepén folyik a Jordán, két részre szakítja az országot.

Egiptomot is két részre osztja egy folyó. De mily nagy az ellentét, épen ebben a tekintetben, e két ország között. Ott a Nilus a termékenység áldását árasztja évenként a partjain levő szántóföldekre, megadja az országnak, melyet az ő ajándékának neveznek, a földmiveléshez szükséges nedvességet, ember és állat iszsza vizét, egész Egyiptomnak nagy közlekedő útja, ezrivel viszi a hajókat, bárkákat, csolnakokat, melyek a folyón fel- és lefelé a közlekedést közvetítik. A Jordán ellenben folyásának legnagyobb részében műveletlen földek között halad; csak erdők, melyek számos állatnak nyújtanak menedéket, szegélyezik partjait. Csak a legnagyobb vízállás mellett hajózható, de gyors folyásánál fogva akkor is veszedelmes. Messze vidéken nincsenek gázlók, melyeken a túlpartra lehetne átkelni. A Jordán völgyének természete okozza, hogy a két országrész lényegesen eltér egymástól.

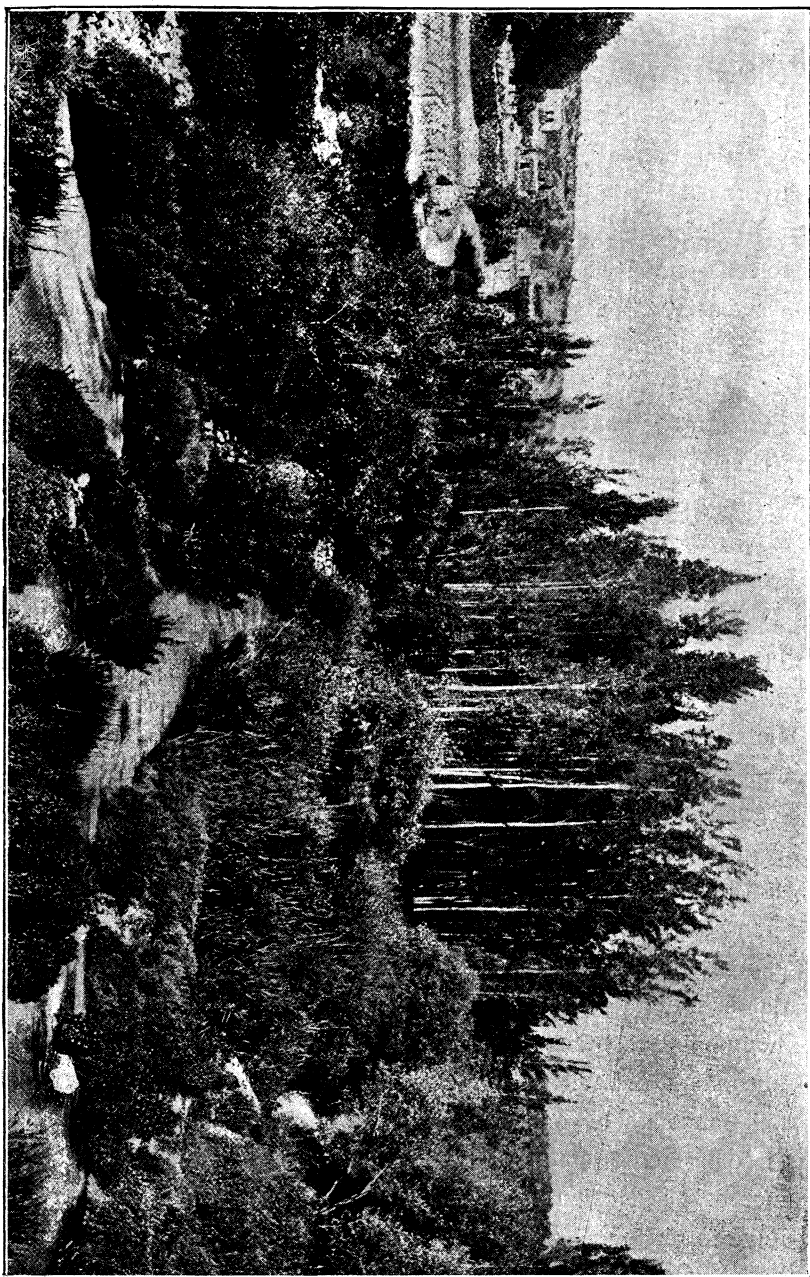
A Jordán völgyének horpadása két hegysor közé van beágyalva, melyek a Libanon és Antilibanonból kiválva Palesztinán végig a Sinai félszigetig húzódnak. Ez a horpadás, mely a Nagy-Hermontól az Akabah-öbölhöz 450 km. hosszú, már Szíriában *Antiochia* közelében veszi kezdetét s innen Palesztinán át az *Akabah-öbölhöz* terjed (a 36—29° éjszaki szélességig). Szíriában, ahol még 563 m. magasan fekszik a tenger felett, *Cöleszíria* (Öblös Szíria) nevet visel. A héberek *Bikáh*-nak, azaz mélysíknak nevezték, arab neve

nének tehát mind az Izrael fiai, és valamennyien összegyülnének, mint egy ember, Dántól Beérsebáig és Gileád földről az Úrhoz Micpába.“

Az ezen határok közé zárt országot a *Héberék-, Izrael-, Juda-Jehovah Országának, Szentföldnek, Igéretföldének* nevezik. *Kánaán* (Alföld) alatt a Jordántól nyugatra fekvő földet, szorosabb értelemben pedig csak Filiszteát és az éjszakra fekvő föníciai partot értették. Az utóbbi két terület csak ideiglenesen tartozott Palesztinához, melynek nyugati határa tulajdonképpen a dombvidék kezdetével esik össze.

Palesztina északi határa a Nagy-Hermon (*Dsebel es-Seich*) és Libanon lábainál Dánnál (ma *Tell el-Kádi*) vonható meg. Keleten a Sivatag választja el a Tigris és Eufrát-melléki ó-kori kultur államoktól, délen Beérsebánál (ma *Bir esz-Szeba*, Oroszlánkút) a 31° 5' északi szélességnél és a keleti Jordánvölgyben az Arnon (ma *Vádi Modsib*) folyónál van Palesztina határa. Az így határolt terület a 31° 25'—33° északi szélesség és 35° 50'—36° 20' keleti hosszúság közé van zárva. Legnagyobb hossza Beérsebától Dánig 220 kilométer, Arnontól (a Jordán keleti völgyében) Dánig 200 kilométer; legnagyobb szélessége délen 133, a legkisebb éjszakon 15—50 kilométer. Területe kerekszámban 25.000 km². Hazánkkal összemérve, épen annyi területet foglal el az egész Szentföld, mint Pest-Pilis-Solt-Kiskún-, Bács-Bodrog- és Esztergom megyék összesen. Palesztina mai népessége 400.000 (legfeljebb fél millió) lélekre megy, míg a fentemlített három megyének lakossága 1.698.761 lelket tesz, tehát közel négyszerte több, mint Palesztináé. Régebben a mainál hatszorta több volt a Szentföld lakossága.

A Szentföld már régen mint a legnagyobb ellentétek földje volt ismeretes. Éjszakon tornyosodik a messze látható *Nagy-Hermon* hegye, melynek legmagasabb csúcsa 2860 méter magas és az év legnagyobb részében hóval van borítva; magas és meredek sziklafalai természetes határvonalat képeznek Palesztina és Sziria között. A Hermon lábánál eredő Jordán folyó a Földközi-tenger fölszínénél jóval mélyebben fekvő földszakadéokban vész el. Az al-

A JORDÁN FORRASA.

el-Bekâa. Ennek folytatását képezi a *Jordán-völgye*, melyet arabul *El-Gôr*-nak (Sikság) neveznek; Jerichótól kezdve pedig az Akabah-öböl *Vádi el-Arabah* (Sivatag) nevet visel és a föld kerektségének legmélyebb horpadása. Ez a völgyhorpadás (*depressio*) kezdetben egy darabon a Földközi-tengerrel egy színvonalon halad, de aztán gyors esésben mindinkább mélyed, míg közepe táján, a Holttengerben éri el legnagyobb mélységét, a 394 métert: aztán az Akabah-öböl felé lassankint újra emelkedik, míg 240 m. magasságban eléri a vízvásztó vonalat. Ez a vízvásztó az összes csapadékot a Holttengernek adja, az Akabah-öbölbe semmi sem jut belőle. —

Ezt a völgyhorpadást Szíriában a Libanon és Antilibanon zárja nyugatról és keletről. A *Libanon* (héber szó, arabul *Dsebel Libnán*) Fehérhegyet jelent, részint azért, mert tíz hónapon keresztül hóval van borítva, részint, mert fehér mészkősziklából áll. A *Libanon* és *Antilibanon* egy hegytömeget képez, melyet az említett horpadás szakított két ágra. A nyugati ág a tulajdonképi Libanon, arabul *Dsebel Garbi*, nyugati hegy, az Antilibanon, *Dsebel Sarki*, keleti hegy nevet visel. A Libanon hegylánca délen a *Leontesz*, (ma *Nahr-Litáni*) Oroszlán-folyónál a Földközi-tenger partján végződik és határvonalat képez Szíria és Palesztina között; az Antilibanon Palesztina határán a *Nagy-Hermon* hegyben (2860 méterben) éri el legnagyobb magasságát.

A fent leirt völgyhorpadásban folyik a *Jordán* (héberül *Járdén*, ami Leszállót jelent, gyors esése miatt, arabul *Es-Seria*, Itatóhely), mely, amennyire az emberi tudomány kimutathatja, sohasem volt az Akabah-öböllel összeköttetésben. A folyó a Nagy-Hermon hegynek déli és nyugati lábánál eredő három forrásból kapja vizét. A Hermon-hegy mint meredek sziklafal tornyosodik ég felé, hóval fedett koronája a nap fényében csillog. Tőle nyugatra a Libanon-hegységnek láncolata húzódik a Földközi-tenger felé, balra a Gaulonitis (Dsolán) fensíkja terül el, melyből egyes vulkánikus hegycsúcsok meredeznek elő. Itt, ebben a főséges környezetben vannak a szent folyó forrásai, melyek bő vízzel törnek elő a hegy aljából. A Hermon-hegy is, mint minden mészkő-hegy, láthatatlan medencékbe gyűjti

emelkedő Dsolán hegységek, nyugati részét a valamivel messzebb fekvő Bilâd-Besâra meredek hegyei zárják el.

A Merom-tavát rendkívül sok vízi madár lakja. A Szíriában honos minden madár itt feltalálható; de nagyon nehezen ejthetők meg; mert a sűrű bozótban biztos buvóhelyre találnak. A tó iszapjában bivalycsordák fetrengenek. A nádból és sásból finom gyékényeket és szőnyegeket fonnak, melyek egész Palesztinában nagy kedveltségnek örvendenek.

A Jordánnak a Merom-tavától való kilépése után három kilométernyire, ahol a folyó 25 méter széles, a Jákob leányainak hídja (*Dsiszr Benât Jakûb*) köti össze a két partot. A 45 lépés hosszú és három csúcsívben épült hídról azt mondják, hogy ezen kelt át Jákob patriárcha nejeivel és házanépével, mikor Mezopotámiából Kanaánba visszautazott (Mózes I. k. 31. r. 18. v.).

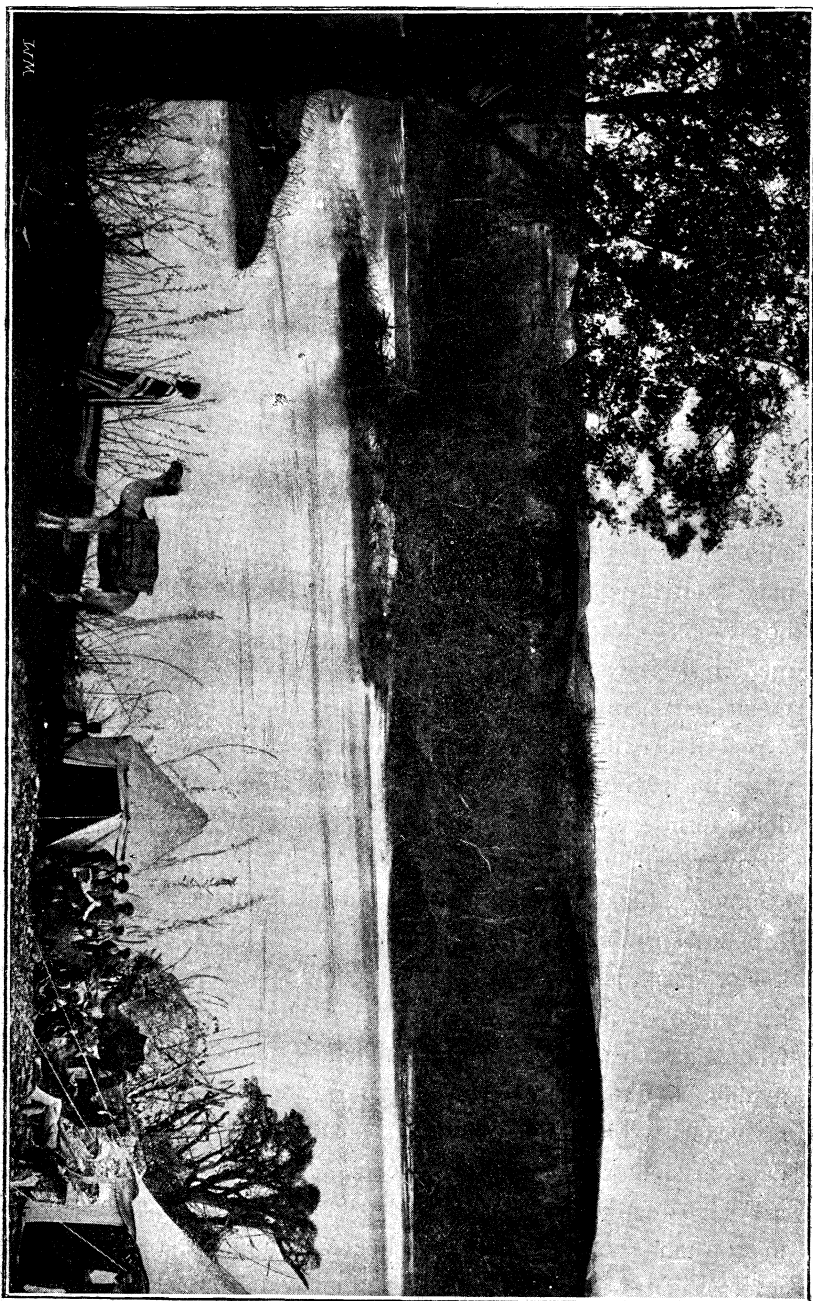
A folyó a Merom-tavából kilépve, gyorsan tör magának utat a sziklák között és rohamosan törtet előre sziklás medrében, melynek partjait oleánderek és más virágos cserjék szegélyezik. Jellemző gyorsaságára, hogy négy órai folyása alatt 210 métert esik s azután egy másik tó medencéjébe önti vizeit. Ezt a régi héberek lanthoz hasonló alakja miatt *Kinnereth*nek, v. *Kinnarôl*nak (héberül *kinnor* lantot jelent), az Új-testamentomban *Genezáreth-tavának* és *Galileai-tengernek*, későbbben *Tiberiász-tavának* nevezték.

A Genezáreth-tava (arabul *Bahr Tabarîja*, Tiberiász-tenger) 208 méter mélyen fekszik a tenger felszine alatt, hossza 21 km., legnagyobb szélessége 9.50 km., területe 170 km², mélysége 40—45 m., sőt éjszaki részében, a Jordán torkolatánál, 250 m. mélységű. A tó keleti és déli partjain meredeken emelkedő sziklafalak zárják el medencéjét, részben nyugat felé is, azontúl a hegyek valamivel hátrább vonulnak s a termékeny *Genezáreth-mezejének* adnak helyet. Kellemes, szép vidék ez, melyet sűrűn borítanak fügefák, gránát és oleánder cserjék, a hegyek lejtői szőlővel vannak beültetve. Reclus valószínűnek tartja, hogy a Genezáreth-tava a régi időkben az Ezdrelon-síkságon keresztül összeköttetésben volt a Földközi-tengerrel. Vagy a talaj emelkedése vagy a láva-rétegek torlaszolták

össze a vizeket, melyek aztán bő forrásokban buggyannak elő a sziklákból. A három forrás közül a nyugati a *Nahr Chaszbaní*, 563 méter magasságban, még Szíriában ered a Hermonból; vadrózsa, oleánder, fűz, vadszőlő és ezernyi illatos virágbokrokkal szegélyezett medrében bazaltsziklák között habzik tovább előre. A középső forrás, a *Nahr el-Leddám* nevű, Dánál, egy Tell el-Kádi nevű domb alatt 185 méter magasságban fakad. Ez a legerősebb, a leg-hatalmasabb forrás nemcsak Palesztinában, hanem alig van a világon folyó, melynek forrása ily nagy vízmennyiséggel bővelkednék. A Hermon-hegye a forró napsugarak által megolvasztott hó vizét földalatti medencéiből mint erős folyót bocsátja újra napvilágra. Nagy vízmennyisége miatt Josephus Flavius a „kis Jordán“ néven említi. A forrás vidéke rengeteg fákkal van benőve, melyek árnyékában kelet felé haladva, a harmadik, keleti forrásra akadunk, mely Baniász falu közelében egy 383 méternyi magaslaton fekvő szikla-barlangból bugyog alá. Baniász falu a régi Fülöp Cezarea (*Caesarea Philippi*) város helyén fekszik.

A Jordán keleti forrása hat kilométernyi út után a középső forrással egyesül. Az így megerősödött folyó a nyugati ágat is fölveszi magába és déli irányban, sziklafalakkal bezárt szűk völgy-szorosban folytatja útját, míg a *Bahr el-Hüle* nevű tóba szakad, melyet a régiek *Merom-tavával* tartanak azonosnak. A tó egész felülete sással és náddal van borítva. A mocsár vízállományát a Jordánon kívül még kisebb patakok is táplálják. A Merom-tava hat kilométer hosszú és átlag ugyanannyi széles, de éjszak felé partjaihoz még nagy terjedelmű sásmező csatlakozik, melyet keresztül-kasul apró vízerek szelnek át s ezek újra kisebb tavakat képeznek. A papyrus-, nád- és sásbozótot áttörni lehetetlen. A tó alakja háromszögű, melynek csúcsa dél felé van fordítva. Mikor az angolok a tavat átkutatták, úgy találták, hogy csak két méterrel fekszik magasabban a Földközi-tengernél, holott régebben sokkal magasabb fekvésűnek tartották. Mélysége nagyon jelentéktelen, három és öt méter között váltakozik. Három oldalról termékeny talaj környezi, mely gazdagon jutalmazza a földműves fáradságát. A tó keleti részét a lejtősen

A JORDÁN-FOLYÓ.

LTK

el a szűk csatornával való összeköttetést, s így képződött tó az öbölből.

A tó vize kissé sós tartalmú, de azért iható; mint a régi korban, most is igen gazdag halakban és teknősbékákban, rákokban; partjain szép kagylók is találhatóak. Környékét régebben virágzó városok vették körül, melyek Jézus működésének legkedveltebb helyei voltak. Ma ezekből a szent történelmi helyekből csak csekély romok láthatók.

A Jordán, miután kilépett a Genezáreth-tavából, egészen a Holttengerig, az arabul *El-Gôr* (Síkság) nevű völgyön halad keresztül. A völgy-mélyedés 7—15 km. széles és nagyon változatos jellegű.

A Genezáreth-tavától Bejzanig (a régi Bethseánig) még termékeny, azon alul néhány oázist leszámítva, majdnem teljesen kopár, műveletlen pusztaság. A folyó ezen a területen meánder szalagszerű nagy kanyarulatokat tesz, úgy hogy a légvonalban 105 kmnyi hosszú területet háromszorta hosszabb uton futja meg. A folyó medrét ezer évek óta mindig mélyebbre ásta magának a völgy-mélyedésben, mely terraszszerűen ereszkedik le a folyó mai tükréhez. A régi meder ritkán, csak nagy esőzések idején, telik meg egészen vízzel; a régi árterületnek legnagyobb része egészen száraz és a dolog természeténél fogva mesterségesen sem öntözhető. Közeli környékét, melyet a magas vízállás rendszeren megöntöz, a magas nád, sás, bozót, fűz, ezüst nyárfa, terebinth és tamariska sűrűn borítja. A bozótban, mint régi időben, most is sokféle vad tanyázik. A Szentírás oroszlánt is említ, de ez már régen kiveszett. A völgyet csak helyenként lakják beduinok, kik nádból készült kunyhókban vagy fekete sátrakban nomád módra tanyáznak, mint a mi sátoros cigányaink, és az utasok fosztogatásából élnek. Itt-ott felláhok szegényes vályog-kunyhói, mint fecskék sárfészkei, tapadnak a partoldalak szikláihoz. A Jordán völgyének mélyedésében, mely itt már a Földközi-tenger felszine alatt fekszik s melyhez a magas partok miatt a tenger felől jövő légháram hozzá nem férhet, rendkívül nagy a forróság, növényzete majdnem az indiaival azonos tropikus égövi.

folyónak mélyen fekvő medréhez érünk, s ekkor megértjük a Jordán-nak határképző természetét.

A Jordán vize zavaros és agyagos színű. De ha kissé megülep-szik, tiszta és iható. Halak bőven tenyésznek benne, de soha senki se halászsza. Csolnak se jár rajta, nagy számú sellői és forgatagjai miatt, melyek a hajókázást veszélyessé teszik. Hosszú időközön át csak két utazó hajózott végig a Jordánon a Tiberiász-tavától a Holttengerig. 1847-ben Molineux angol hadnagy és 1848-ban Lynch amerikai kapitány kutatta át egész folyását. De csak nagy veszedelmek között teheték meg útjokat; mert huszonkét nagyobb és több kisebb sellőn kellett átkelniök.

A több emeletes terraszok miatt, melyek fokozatosan ereszkednek le a folyó felszínéhez, nagyon nehéz a Jordán tükréhez félni. A terraszok közül csak a legalsó, melyet a folyó kiáradásaikor öntöz meg, termékeny; a többiek kopárok. A régi korban vízvezetékek, csatornák öntözték a felső terraszokat; de ezeknek ma nyomait is alig látjuk. Az akkori gazdag növényzetnek, a balsam-fáknak, pálmáknak, cukornádnak, melyek nemcsak diszét, hanem gazdagságát is képezték a Jordán-völgyének, ma hire-pora sincsen.

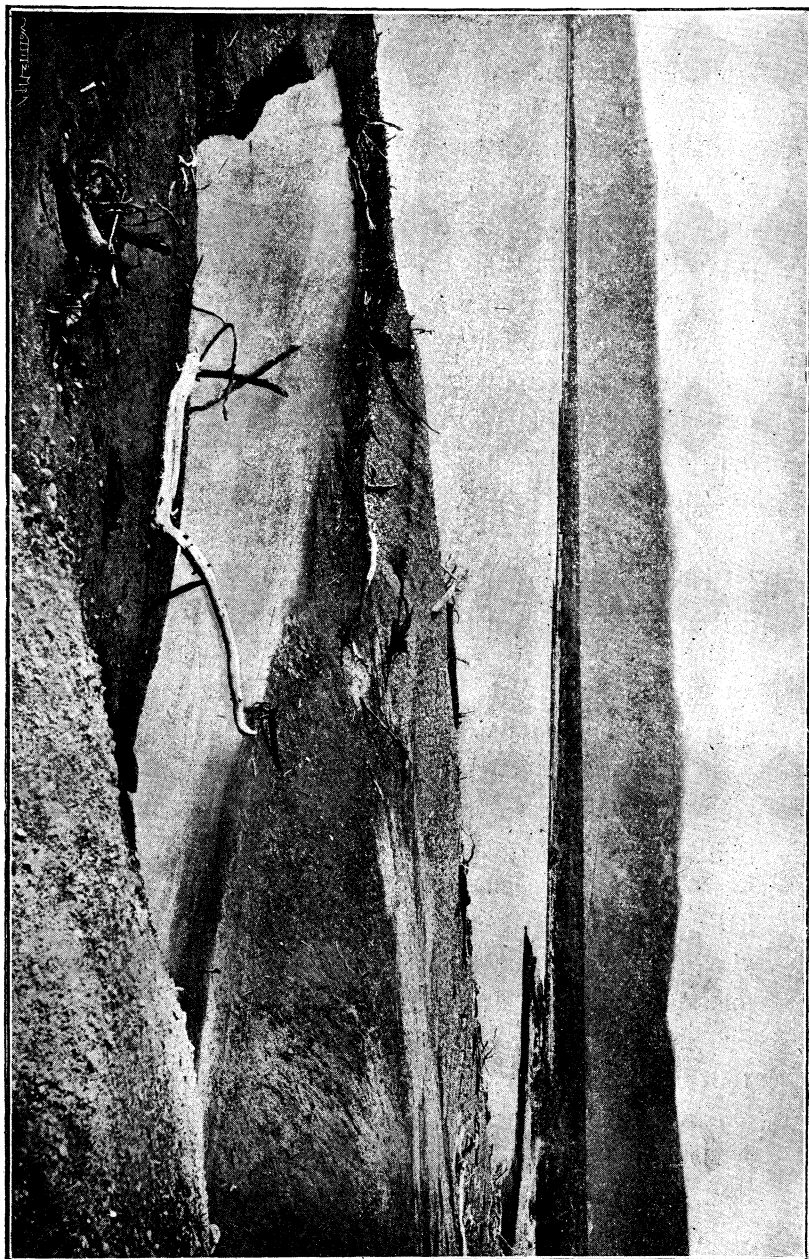
A *Holttenger*, (a Vulgatában *Mare Mortuum*), melyet különféle nyelveken és időkbén *Sóstengernek* (héberül *Jam-ha-Melah*, latinul *Mare Salis* és *Salsissimum*), *Sivatag-tengernek* (héberül *Jam-ha-Arabah*, latinul *Mare Solitudinis* v. *Mare Deserti*), *Keleti-tengernek*, görög és római írónál *Aszfalt-tengernek*, arabul *Bahr el-Lut*-nak (Lóth-tengerének) is neveztek, 394 méterrel fekszik a Földközi-tenger felszine alatt, a Hermon és Libanonról, valamint a keleti és nyugati hegyekről jövő folyókat és eső-patakokat magába veszi, 75 km. hosszú és 12—15 km. széles, felülete 915 km.² A Balatonnál valamivel nagyobb és mint ez, egy félsziget által, melyet arabul *Liszánnak* (Nyelvnek) neveznek, két egyenlőtlen medencére oszlik. Felszine régebben magasabban feküdt, amint a Jordán-folyó medre is magasabb volt s a nyugatról és keletről szakadó folyók és patakok is lassankint mindig mélyebben ásták medrüket a sziklákba. A tenger mai víztükre felett 106 méter magas-

A Genezáreth-tavától tíz kilométernyire délre van a második híd, a *Dsiszr el-Mudsâmi*, mely arab időből származik.

Amint a Jordán völgyének magasan fekvő partjain lefelé utazunk, mindjárt a Genezáreth-tavának vidékén, jobbról a Galileai hegyek, inkább szelid emelkedésű dombok, tűnnek szemünkbe; ezek közül kiválik egy festői domborodású kúp, mely az egész vidék felett uralkodik, a *Tábor-hegye* (arabul *Dsebel et-Tôr*, 562 m.), az Úr csodás színváltozásának helye. Aztán a Kis-Hermon hegye hosszú gerincével kelet-nyugati irányban fekszik keresztben a Jordán-völgyére. A Jordán keleti völgyében közelebb jönnek a hegyek a folyó partjához, de sokkal zordabbak, mint a nyugati partok, szakadozottak és csupaszok. Nyugaton majd a Szamariai hegyek lépnek fel a Jezreel (Ezdrelon) síksága után, mely a tengerig nyúlik.

A Jordán-völgye aztán folyton szélesedik; a hegyek hátrább vonulnak s helyt adnak Jerichó oázisának, mely hajdan nagyon művelt terület volt és gazdag növényzettel volt borítva. A folyó Húleig 518, innen a Genezáreth-taváig 210 s tovább a Holttengerig 186, összesen 914 métert esik. Jerichón túl lassabban hömpölyög tova s két ágban a *Holttengerbe* szakad.

A Jordán-folyó, amint ez a fenti leírásból kitünik, a Tiberiász-tavától már néhány kilométernyire délre valóságos határvonalat képez. A Tiberiász-tavától délre is vannak még nagy számmal gázlók. Ezen a területen nyár derekán száznál több helyen száraz lábbal lehet rajta átkelni, ha a medrében levő köveket bürűnek használjuk. De nemsokára megváltozik a folyó képe. A Hauran-hegységből jövő *Jarmúk* (mely a görögöknél *Hieromax* nevet viselt, ma *Serîât el-Menâdire*) nagyon sok vizet szállít a folyóba. Mielőtt a Jordán a Genezáreth-tavától a Holttengerig terjedő útjának a felét befutotta, még egy második folyót vesz fel keletről, a *Jabbokot* (ma *Vádi Zerkâ*). Innen ered, hogy a Jordánnak ezen túl már nincsenek gázlói, csak Jerichónál van megint egynehány. Hozzá kell még vennünk, hogy a Jordántól keletre és nyugatra fekvő hegyeken keresztül még hosszú és nehéz utat kell tennünk, míg a

A HOLTENGGER.

ságban ma is láthatók a régi medernek nyomai. Jobbról és balról 450—600 méter magasságban emelkednek ég felé a bástyaszerű sziklafalak. Jeruzsálem, mely 760 méter magasán fekszik a Földközi-tenger felett, 1154 méternyire van a Holttenger felett. A víztömeg a sziklák közötti egész területet elborítja, úgy, hogy a tengerpart és a sziklafalak között csak igen keskeny ösvény vezet. Az éjszaki rész átlagos mélysége 329 méter, a legnagyobb mélység 399 méter (Lynch hadnagy 1848-ik évi mérése szerint). Déli részében igen sekély. Itt 3 méternél nem mélyebb. Alacsony vízállásnál a kis félszigettől könnyen át lehet gázolni a tó nyugati partjára. A mészkő-sziklák magas falairól visszaverődő napsugarak a mély horpadású medencében tropikus forróságot okoznak, melynek hatása alatt naponként sokkal több víz párolog el belőle, mint amennyit a Jordán és a többi mellékfolyók szolgáltatnak. Ez az elpárolgó víztömeg naponta körülbelül 6 millió tonnára tehető s 14.5 mm. vastag vízrétegnek felel meg. Azért a Holttenger tükre bár lassan, de folyton alább száll. A nagy mennyiségű elpárolgás folytán a tenger fölött állandó ködfelhő lebeg. A tenger víztömege évezredek óta nemcsak a tenger fenekét és a benne levő sótelepet kilúgozta, de a Jordán által beléje hordott ásványalkatrészek is ott maradtak, míg ellenben a vízmennyiség folyton csökkent. Azért a Holttenger vize most erős lúgos állománnyal bír. Átlag 25% szilárd alkatrésze van, hatszorta sósabb tartalmú, mint az Óceán és fajsúlya az embernél nehezebb; miért is az emberi test el nem merülhet benne, csak felszínén lebeg. Fenekén és környékén sok aszfalt van, a partokat pedig sóvirág borítja. A beduinok állítása szerint a keleti partok szikláiból földszurok szivárog. A gyakori földrengések alkalmával nagy mennyiségű aszfalt tör elő a tengerből. 1834-ben és még inkább 1837-ben egy nagy földrengés után annyi aszfaltot hányt ki a tenger, hogy mint kis szigetek úsztak a tömegek a felszínen. A lakosok összeszedték és eladták Beirutban és Jeruzsálemben. Az ásványi alkatrészek leginkább chlornatriumból (konyhasó), chlormagnesumból és chlorcalciumból és más anyagokból állanak. A chlormagnesium undorító keserű ízt ad vizének, mely a chlor-

melyeket a *Gileád*-hegység választ el. Az utóbbihoz tartozik *Nebo*-hegye, Jerichóval szemben, melyről Mózes az Igéretföldjét megtekintette. (Mózes V. k., 32. r., 49. v.) A *Jabbok*-folyó mély hasadékon szakad a Jordán folyóba. A délről Palesztina határát képező *Arnon*-folyó fjordszerű magas sziklafalak közé zárt mederben folyik a Holttengerbe. A Jordán nyugati partján elvonuló hegység, mely a Jordán medencéjét kíséri, a Libanonból ágazik ki s Palesztinán éjszaktól délig átvonulva a Sinai félsziget hegytömegével egyesül. A Leontesz folyónál, mely határvonalat képez Szíria és Palesztina között, kezdődik ez a hegység, mely éjszakon 600—1000 m. átlagos magasságban Galilea dombvidékét képezi. Ez a hegység meredeken ereszkedik alá a Jordánra és a Genezáreth-tavára, délen pedig a Jezreel mezejére. Kellemes, termékeny völgyek, szép erdőségek, merész hegyalakulások vannak itt, melyeknek zárköve éjszakon a Hermon-hegység. Déli peremén az egészen külön álló kúpalakú 562 m. magas, vakító fehérségű krétamész állományú Tábor-hegy lép elő, szép erdőséggel fedve s messzeterjedő kilátást nyújtva. Itt történt Urunk szineváltozása.

Galileától délre van *Jezreel* (Ezdrelon) síksága, ma *Merds ibn Ámir*, melyet a *Kison*-folyó öntöz. A Jezreel-síkság végén, a *Kison*-folyótól (*Nahr el-Mukatta*) délre, mint erős bástyafal nyúlik a tengerbe a *Karmel* (*Dsebel Mâr Elias*), a hasonló nevű hegység végső nyulványa, mely 50 kilométer hosszan terjed éjszaknyugat felől délkeleti irányban. 570 méter magasságig emelkedik e hegység, mely forrásokban és termékeny völgyekben gazdag és egészen a csúcsáig jól művelhető. Számos szakadékaiban és barlangjaiban régen próféták, remeték és szerzetesek laktak, különösen Ilyés próféta itt végezte csodatételeit, a hegy csúcsán vitatkozott Baál papjaival.

A *Jezreel*-síksága a Jordán-folyó és a tengerpart között elnyúló földterületet két részre osztja. A tőle éjszakra fekvő részszel már megismerkedtünk. A déli rész az éjszakinak teljesen ellentéte. Itt hiányzanak az éjszakinak jellemzetes magassági láncolatai, valamint a művelhető völgyek is. A hegyek mérsékelt magasságúak és job-

calciumtól olajos és síkos természetű. Az ilyen állományú vízben természetesen semmiféle állat meg nem élhet. A Jordánból és más vizekből odakerülő halak rövid idő alatt elpusztulnak. Hogy a fölötte szálló madarak elvesznének, a mesék országába tartozik. A Szentírás szerint (Mózes I. k. 19. r.) Sodoma és Gomorrha városok állottak a Holttenger helyén s az Úr e városokat lakóinak gonoszsága miatt kénköves tüzesesővel elpusztította és lakóival együtt a föld alá süllyesztette. E két város közül Gomorrhát a Holttenger délkeleti részének azon öblébe teszik, mely a tenger éjszaki nagyobb részét a déli kisebbiktől elválasztó földnyelvvel képződik; Sodomát a tenger délnyugati sarkába helyezik, ahol most a Sóhegy (*Dsebel Uszdom*, Sodoma-hegye) látható, a termékeny Sziddim völgyébe, melynek szépségét a Szentírás is magasztalja.

A Holttengernek első tudományos kikutatását 1835-ben Costignan, irlandi indította meg, de a nap égető hősege és élelemhiány miatt öt nap múlva holtan vitték Jeruzsálembe. Utána, 1837-ben, G. H. Moore és William G. Beck angolok, harmadszor 1841-ben az angoladmiralitás parancsára Symonds hadnagy hajókázott rajta végig; majd 1847-ben Molineux hadnagy, 1848-ban Lynch, 1864-ben Vignes francia tengerészhadnagy, majd Lartet és Combes végeztek rajta de Luynes herceg vezetése alatt tudományos kutatásokat és méréseket. Vanak tudósok, akik a Holttengerről is azt tartják, hogy a Földközi-tengernek mély öblét képezte s a Genezáreth-tavával együtt az Ezdrelon-síkja által függött össze a tengerrel. A Genezáreth-tava a felső-üregben maradván, sósságából mindinkább veszített a bele folyó édes vizek által, míg a Holttenger lefolyás nélküli teknőjében a sós alkatrészek sűrűen lerakódtak.

Palesztinának aránylag igen csekély területén alpesi jellegű *hegységein* kívül nagy kiterjedésű fensíkjai vannak, s ezek között jelentékeny mélyedései. Jeruzsálem és a Holttenger között, melyek mintegy 25 kilométernyi távolban vannak egymástól, majdnem 1200 méternyi magassági különbség van.

A Jordán keleti partján a mészkő fensík keleti része, a Perea (a Tulsóország) terül el. Ez áll két fensíkből, egy éjszaki és déliből,

a másik rész megmaradt előbb elfoglalt helyén. Az így ide települt fél Manasse-törzs a keleti Jordán-völgy egész éjszaki és éjszakkéleti részét kerítette hatalmába.

A nyugati Jordán-völgyben hazát talált többi kilenc törzs a következőképen helyezkedett el: *Juda* és *Simeon* törzse délre vonult, de csak a hegyvidéket vette hatalmába, csak az amalekiták elűzésével tudott tovább terjeszkedni, s a szomszéd idegen elemekkel, részben a kanaánitákkal olvadt össze. *József* törzsei az Efraim hegyvidékét egészen a Jezreel-síkságáig foglalták el, de nem lettek teljesen uraivá; mert a kanaániták több nagyobb várost megtartottak hatalmukban. *József* törzseitől délre telepedett le *Benjamin*, ettől éjszakra *Izachar*, megint tovább éjszakra *Zebulon*. *Naftali* törzse a Genezáreth vidékét vette birtokába, míg *Aser* ettől nyugotra ütött tanyát, anélkül azonban, hogy a tenger partjáig kiterjeszthette volna hatalmát. *Dán* törzse előbb az Efraim-hegység nyugati lejtőin kapott ideiglenes hazát, innen később kiszorítatván, tovább ment éjszakra s elfoglalta Lajist, s Dánnak nevezve, állandó telepévé tette. *Levi* törzsének nem osztottak ki külön birtokot, mert az Írás szerint az Úrnak papsága volt az ő örökségük és a többi törzsektől kaptak tizedet. *Józsua* könyve részletesen felsorolja Kanaán földének felosztását a törzsek között. Az egyes törzsek területei nem voltak állandó és megszabott határok közé zárva; időről-időre kisebb-nagyobb változásokon mentek keresztül.

Az újtestamentomi időben a nyugati Jordánország három tartományra oszlott. Éjszakon Galilea, középen Szamaria, délen Judea. *Galilea* éjszakra a Libanon lábánál fekvő Leontesz völgy torkolatától a Jezreel-síkságáig terjedt. A *Szafed*-hegység Felső- és Alsó-Galileára osztotta. E tartomány lakossága közé nagyon sok pogány elem vegyült minden időben. Minthogy Palesztina többi lakóitól eltérő nyelvjárást használtak (Szt Máté 26. r. 73. v.) és mert a farizeusok pártjával szemben némi függetlenségre tettek szert, azért a judeabeliek lenézéssel viseltettek a galileaiak iránt.

Szamaria, a középtartomány, éjszakon Jezreel-síkságának déli határától kiterjedt körülbelül Szichem városától két órányira; kele-

bára kopasz lejtőkkel birnak. Még legtagozottabb az éjszaki rész, mely a későbbi Szamariának felel meg. Innen délre az *Efraim*-hegység húzódik éjszaktól déli irányban, ehhez csatlakozik *Juda*-hegysége. E két hegységet Jeruzsálem választja el egymástól.

Szamariában Szichem városa közelében az Efraim-hegységnek ágai az *Ebal* (938 m.) *Garizim* (868 m.) és *Gilboa* (518 m.) hegyek.

Juda-hegysége, épp úgy mint az *Efraim*-hegysége, a hagyomány szerint sűrű erdővel volt borítva, ma azonban mindkettő legnagyobbbrészt kopár és csupasz, csak némi szegényes növényzettel, kivált az úgynevezett *Juda* sivatagjában. Kivételt képez rethlehem és Hebron vidéke, mely ma is termékeny szép mezőkkel van megáldva. A füge, olajfa és szőlőtöke a hegység szelidebb lejtőin és a völgyekben ma is gazdag termést hoz.

A Földközi-tenger partján a hegyes vidékig elterülő síkság, mely a tulajdonképeni Kanaán földje, a „tejjel, mézzel folyó ország,” éjszakon a Karmel-hegyéig terjed és Jaffa városa irányában két részre oszlik. A Jaffától éjszakra fekvő rész a *Sáron-síksága*, az innen délre fekvő a *Sefelo-síkság*, a filiszteusok földje. Ez a sík partszegély tulajdonképpen sohasem tartozott Izrael országához, legtöbbsnyire független terület volt.

Az izraelitáknak, Ábrahám utódainak hazáját Mózes könyve (i. k. 15. r. 18. v.), valamivel nagyobb terjedelműnek mondja, mint amilyen volt. E szent könyv szerint Egiptomnak folyóvizétől a nagy Eufrátesig terjedt. De ezt a földrajzi meghatározást inkább csak ideálisnak kell vennünk, habár Salamon idejében ezt a kiterjedést majdnem megközelítette. Midőn Mózes az izraelitákat Egiptomból kivezette és velük a Jordán partjáig eljutott s Józsva a honfoglalást befejezte, a tizenkét törzs maga közt az egész országot felosztotta. A Jordán keleti részében annak legdélibb területén, az Arnon-folyóra támaszkodva, helyezkedett el *Ruben* törzse, ettől éjszakra telepedett le *Gád*, mindkét törzs a moabiták területének egy részét foglalta le magának lakóhelyül. A két törzs idővel kissé dél felé tömörülve, az üresen hagyott éjszaki vidékre a Jordán nyugati partjairól a *Manasse* törzsének egy része telepedett le, míg

nek nagy egyhangúsága. A költészet terén nincs eposza, nincs drámája, de van gazdag és fölülmulthatlan lírája és ennek megfelelő zenéje. Tudomány sem maradt ránk az ó-testamentumból, a kereskedés terén is fölülmulták őket a szomszéd népek, a föníciaiak és görögök; nagy felfedező vállalatokban sem találkozunk velük. Szellemi életük nagyon egyoldalú és egyszerű, majdnem gyermekes, naivnak mondható. Mindannak dacára e kis népnek befolyása az emberiség történetére sokkal nagyobb volt, mint a rómaiak és görögöké. A mi gondolkozásunkat és érzésünket, a mi cselekvésünket és törekvésünket sokkal inkább befolyásolta Izrael eszmei és érzelmi világa, mint Róma vagy Görögország. Mai kulturánkat teljesen áthatotta az izrael-eredetű irányzat és törekvés. Ez onnan magyarázható meg, hogy Izraelben az emberiség lényének, érzelmi világának egy fontos része a legnagyobb tökéletességig kifejlődött. Ez a vallásos érzés. Izrael korszakalkotó erővel, hódító hatalommal lép fel a vallás terén; itt ő sokkal nagyobb mint Róma az államélet, Görögország a művészet és bölcsélet terén. A vallás terén Izrael volt a vezető, már pedig a vallásosság sokkal közelebb áll az emberhez, mint az emberi élet bármely irányú megnyilatkozása. Innen van az, hogy Izrael története annyira érdekli az emberiséget. A régi Izrael vallásos alakjai annyira ismeretesek, talán még ismeretesebbek előttünk, mint saját nemzeti történetünknek szereplő hősei. A Biblia a mi szent könyvünk, a Biblia története nekünk is szent történetünk. Ez a mi vallásunknak is alapját képezi. Az ó-testamentumon épült fel az új-testamentom. Ez a kapocs fűz minket Izrael népéhez és az ő országához, melyet mi Szentföldnek nevezünk. Itt született a Messiás; itt élt, tanított és halt meg az emberiségért. Itt, ezen a szent földön született a kereszténység, a béke, a szeretet vallása. Izrael népének története lezáródott. Izrael látható istenháza Jézus működése által Istennek szellemben való házává lett. A Szentföldnek és választott népének kiváltságát borzasztó események megszüntették, de az ott lezajlott történetek az egész emberiség közkincsévé lettek, azok színhelyeit, mint szent ereklyéket, őrzik szívükbe zárva, és újból meg újból fölkeresik. A zsidók a régen elpusztí-

ten a Jordán képezte határát, nyugaton a Talmud szerint Antipatrisznál végződik. Ezen tartomány lakói, a szamaritánusok, az otthon maradt izraeliták söpredékéből és az asszíriaiak telepítvényeseiből való vegyüleből keletkeztek. Csak a Mózes öt könyvét (a Tórárt) és Józua könyvét fogadták el.

A harmadik legdélibb tartomány volt *Judea*, mely Szamaria határaitól délen a köves Arábia határáig, nyugaton a Földközi-tengerig, keleten a Jordán-folyóig és a Holttengerig terjedt, de időnként nagyon ingadoztak határai.

A keleti Jordánország, *Perea*, állott a Dekapolisz területből, mely a Jarmukig ért (fővárosa *Szkythopolisz*, ma *Beszân*); ettől éjszakra *Gaulonitis* (*Basan*); éjszaknyugatra *Trachonitis*, *Auranitis*, (Hauran) a tulajdonképi Hauran-hegység környéke és *Iturea*, melyet nem lehet egészen biztosan meghatározni.

Ezen szűk határok közé zárt területen, az Igéretföldén, alapított magának országot Izrael népe, ez a számra nézve kicsiny nép, mely Kelet történetére sohase volt különös jelentőséggel. Palesztinában nagy államalakulásokat egyetlen korban sem találunk. Aki ilyeneket keres, annak alá kell szállania az Eufrát és Tigris völgyeibe vagy a Nilus partjaihoz. Palesztina, a nagy országutak mentén fekvő kis terület, fekvésénél fogva sem fejlődhetett volna nagy állammá. Lakói, Izrael fiai, mikor szükségük volt rá, nem voltak ügyetlenek a fegyverforgatásban, de azért nem kardjuk által tettek hírnévre szert a világon. És mégis Izrael népének, a Szentföldnek története, sokkal jobban leköt minket, sokkal közelebből érdekel, mint a leghatalmasabb államok, melyek az emberiség legnagyobb eszményeit törekedtek megvalósítani. Még a római birodalom története se kelt oly általános érdeklődést, mint a politikailag oly jelentéktelen Izrael népe. Görögországhoz se lehet Izraelt hasonlítani, nincs neki, mint annak, érzéke a képzőművészetek, a szép megfestésítése iránt, míg a hellének a szépnek törvényeit a szellemi élet minden megnyilatkozásában kifejezésre juttatni igyekeznek. Izraelnek nincs se építészete, se szobrászata, se festészete. Ha e népet összehasonlítjuk a hellénekkel, úgy feltűnik előttünk szellemi életé-

III. A Szentföld története főbb vonásokban.

(Palesztina első urai a kanaániták alatt. Ábrahám bevándorlása Mezopotámiából 1920-ban Kr. e. Az izraeliták visszaköltözése Egiptomból 1335-ben Kr. e. A honfoglalás Józsuá alatt 1375-ben. A birák kora. A megosztatlan királyság kora (1095—927). Saul, Dávid, Salamon. Az ország kettészakadása. Izrael országa. Jüda országa. Az asszíriai és babiloni fogság. A zsidók hazatérése Babilonból. A persák és makedonok uralma. A Ptolemeuszok. A Makkabeusok hősisége. A Hasmoneusok uralma. A római uralom. Az idumeai Herodes. Jézus Krisztus kora. Jeruzsálem elpusztítása. Persák, arabok, szelcsukok. A kereszties hadjáratok. II. Endre magyar király a Szentföldön. A mamelukok, mongolok. Palesztina a törökök kezére kerül 1517-ben. Napoleon hadjárata. Mohammed Ali. A krími háború. A törökök uralma.)

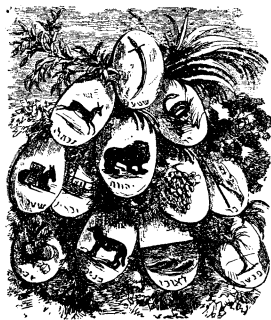

Szentföldnek, ennek a szűk határok közé zárt országnak története rendkívül változatos és érdekes. A kis ország Szíria és Egyiptom közé ékelve, minden oldalról nagy államokkal volt körülvéve, s a hadak útjába esvén, sok megtámadtatásnak volt kitéve. De a földnek gazdagsága is vonzott oda sok hódítót.

Palesztina őslakóit a *kanaániták* néven találjuk említve. Ezek szintén sémi eredetűek s az izraelitákkal eredetre és nyelvre rokonok voltak. Az *izraeliták* nomád törzsekből állottak, melyek később egységes nemzetté alakultak. Az izraeliták ősatyjául Ábrahámot nevezi meg a Szentírás. Ő házanépével Kr. e. 1920 körül költözik Mezopotámiából a Jordán melléke, Kanaán földére és először Szi-

tott Jeruzsálemet siratják ott Salamon király templomának alapfalánál, a keresztény népek zarándoklással, imádsággal és ájtatos alapítványokkal tisztelik azokat a helyeket, amelyeket egykor „Jézus lábai érintettek“ ; sőt a mohammedánok is tiszteletben tartják a Szentföldet és annak történetét ; mert a próféták hazájának tartják Palesztinát.

A Biblia olvasója azért joggal vágyik arra, hogy a Szentírás helyeit élénken maga előtt lássa, s hogy a gyermekkorából jól ismert alakokat oda tudja helyezni, arra a helyre, ahol azok valóban éltek és működtek.

AZ IZRAELITÁK 12 TÖRZSÉNEK CIMEREI.

egy igaz Istenről s Baál, Asztárte, Dágon hamis istenek tiszteletére tértek. Az ország elgyengül, belső zavarok, meghasonlás, közönyös-
ség üti fel fejét. De Isten nem hagyja el szeretett népét. Szabadulást
ígér nekik, ha a hamis istenektől hozzá visszatérnek. Próféta-
kát, jámboréletű embereket támaszt közöttük, akik a népet Jahve tiszte-
letéhez visszatérítették. Sámuel volt az ő választott szolgáinak leg-
nemesebbje, aki népét az Istennel kibékítette és az országot a
pusztulástól megmentette. A nép akarátának engedve, Sault király-
lyá kente s vele kezdődik a *királyság kora*, mely osztatlanul
1095—927-ig tart.

DÁVID KIRÁLY.

Saul, Dávid és Salamon uralkodása tölti ki ezt a kort, melyhez Izrael népének legdicőbb története fűződik. *Saul* legfőbb érdeme, hogy az ammonitákat megverte és Gileádban Jabest elfoglalta, a filiszteusok és amalekitákon kivívott győzelmei tekintélyét növelték, de később a filiszteusok ellen Gilboa-hegyén csatát vesztvén, maga vetett véget életének.

Dávid király eleinte Hebronban ült fel királyi székét, de később elfoglalván a jebuzeusoktól Jeruzsálemet, ide költözött át és Sion hegyén palotát épített magának. E várost tette országa vallásos középpontjává és Kirját Jeárimból ide helyezte át a frigszekrényt. Uralkodása kezdetén *Saul* fia, *Izbozeth*, nyugtalanságot szerzett neki, de 1025-ben való megöletése után egész Izrael elismerte őt királynak.

Dávid király alatt gyors emelkedésnek és erősödésnek indult Izrael országa. Szerencsésen harcolt a filiszteusok ellen, kiket annyira meggyöngített, hogy többé soha össze nem szedték erejüket. Megverte és alattvalóivá tette a moábitákat, edomitákat és ammonitákat, megverte az ammoniták segítségére ment arameusokat és adófizetőjévé tette Damaskust. A meghódított országokba

chemben telepedik meg (Móz. I. k. 12. r.), majd Egiptomba megy s onnan való visszatérésekor Mambre völgyében Hebronban szerez magának otthont. (Móz. I. k. 13. r. 18. v.)

Ábrahám fiainak és utódainak, Izsáknak, Jákobnak és az ő fiainak története, az izraelitáknak Egiptomban való letelepedése és viszontagságaik a Szentírásból ismereteseek. Ezek a történetek az 1896-tól 1335-ig terjedő időt töltik be.

Ha elfogadjuk Mahler Edének számítását, úgy az izraeliták Mózes vezetése alatt II. Ramszesz fáraó uralkodása alatt 1335-ik évben költöztek ki Egiptomból s negyven évi bolyongás után értek Gileádba, a keleti Jordánországba, ahol Mózes 1375-ben meghalt.

Mózes utódja, *Józsua*, 1375-ben vezeti át népet a Jordán vizén s meghódítja Palesztina déli részét. Hat évig tartott az ország északi részének meghódítása. Ennek megtörténte után Józsua szétosztja Kanaánt és Gileádot (a Jordán jobb- és balparti országot) a tizenkét törzs között. A frigyszekrényt, mely eleinte Jerichó mellett Gilgálban állott, Silóba helyezi át az Efraim törzsének felügyelete alatt.

Józsua halála után nehéz napok jöttek Izrael népére. Az ellenséges népek, melyeket Józsua leigázott volt, kezdték megtámadni az izraelitákat, miből hosszantartó harcok keletkeztek. *Jahveh* (amint Jehovah, יהוה Isten, nevét héberül olvassák) a szorongatott izraelitáknak adott koronként *birákat* (*sofetim*), akik a népet ellenségei: a filiszteusok, a midiániták, ammoniták és moábiták ellen harcba vezették. A birák kora, mely körülbelül 1290—1055-ig tart, a legváltozatosabb eredményű küzdelmek és megpróbáltatások ideje. Leghosszabb és legelkeseredettebb harcot folytattak a filiszteusok ellen. A bibliai történetekből jól ismert alakok a birák, kik közül a legkíválóbak: *Othniel*, *Éhúd*, *Bárák*, *Gedeon*, *Abimelech*, *Jefta*, *Sámson*, *Éli*, *Sámuel*. Nevükhöz különböző hőstettek fűződnek. *Debóra* hősnőnek a nép felszabadítására kifejtett vitézsége e kor küzdelmeinek egyik legszebb epizódja s ennek elbeszélése a Bibliának remek alkotása. (Birák könyve 4. 5. r.)

Jahve büntető keze rá nehezedett Izrael fiaira; mert összevegyülvén az idegen bálványimádó népekkel, megfeledkeztek az

bálványozás miatt a nép elfordul tőle. Ezt a meghasonlást felkelésre használja fel az Efraim törzsbeli *Jeroboám*, de kénytelen Egiptomban Sesonknál keresni menedéket, ahonnan Salamon király halála után mint *I. Jeroboám* király tér vissza és a tiz éjszaki és keleti törzsszel egyesülve, megalapítja *Izrael országát* (mely *Efrainnak* is hivatik), és széket Szichemben, majd Thirzában, később Szamariában ütötte fel, míg *Juda országában*, melyhez tartozott Juda és Benjamin törzse, Salamon fia *Rehabeám* uralkodik.

A két királyság ellenséges lábön állott szemben egymással. Megszűnt a nemzeti és vallásos egység, a két kis állam élet-halál harcot vívott, hogy fennállhasson. A háborúskodás a hatalom, a rend felbontását eredményezte. Mindkét országban képimádás, bálványozás lépett az egy Isten imádása helyére.

Izrael országában Dánban és Bethelben új oltárokat emeltek Jahvéhnak, hogy ne kelljen a népnek Juda országába, Jeruzsálembe menni isteni tiszteletre. De e helyeken arany borjúkat is állítottak fel a nép számára és elkergették a levitákat. Ezt az ellenségeskedést *Sesonk* fáráo (a Bibliában *Sisák*) felhasználta Egyiptom javára; beütött Szíriába, kirabolta Jeruzsálemet és becsapott Izrael országába is. Kitakarodása után a két országban mindjobban dúlt a polgárháború. Trónvillongások is gyengítették Izrael országát. Egyik királya, *Áháb* nejének, Izebelnek kedvéért Baálnak tiszteletét honosítja meg, mely ellen *Illés* és *Elizeus* próféták hiába harcolnak. *Jehu* királynak nem sikerült Izrael országát a bukástól megmenteni, *II. Jeroboám* alatt az asszíriai királyoknak lett adófizetőjévé. *Tigláth Pilézer* meghódította az ország éjszaki részét. Izrael utolsó királya, *Hoséa* (*Hozeás*) Egiptomban keresett szövetséget az asszíriai hatalommal szemben, de vesztére. *Szamaría*, Izrael fővárosa három évi ostrom után, Szalmanaszár asszíriai király utódának *Szárgánnak* kezébe került. Izrael országa szétdulatott, lakóinak egyrésze fogóságba vitetett Assziriába. Ezek helyébe asszíriai gyarmatosokat telepítettek az országba, akikből az otthon maradottakkal együtt a szamaritánusok keletkeztek.

Izrael országánál tovább tartotta fenn magát *Juda országa*,

katonaságot küldött. Alatta érte el az ország legnagyobb kiterjedését. De nemsokára belviszályok keletkeztek. Fia, *Absolon*, összeesküvést szított ellene, mely miatt a Jordán keleti országrészébe volt kénytelen menekülni. Joáb vezérének segítségével sikerült újra győzelmesen bevonulni Jeruzsálembe; de újra kitört a nyugtalanág az éjszaki országrészben, mely a déli rész ellen, ahol a király uralkodott, ellenséges indulattal viseltetett.

Dávid király uralkodása, dacára ezeknek a bajoknak, mégis az ország szellemi fellendülésének korát képezi. Az államélet lassanként olyan alakot ölt, mint a szomszédos országokban. Szébb épületeket emeltetett szíriai építészekkel, elrendelte a nép megszámllálását és állandó katonaságon kívül testőrséget is szervezett. Az irodalom magasabb műveléséhez a király maga is hozzá járult zsoltáiraival. A nép, mely Dávidban az Isten szive szerinti embert látta, elfelejtette és megbocsátotta neki, hogy ifjú korában a filiszteusok szolgálatában állott és később Uriát meggyilkoltatta.

Dávid után fia *Salamon* lépett a királyi trónra, akinek uralkodása alatt az ország belső fejlődése előbbre haladt. Megerősítette Jeruzsálemet, Jahvéhnek, az egy igaz Istennek, fényes templomot s ennek szomszédságában magának díszes palotát építtetett, miről később külön fejezetben lesz emlékezés. A fáráo leányával kötött házassága révén nagy és élénk összeköttetésbe lépett Egiptommal s a többi szomszéd államokkal, ami az ország kereskedelmét virágzásra emelte. Salamon udvartartása később a keleti királyok mintaképeül szolgált. Udvarának fényét és pazarlását épúgy szárnyára vette a hír, mint államférfiúi bölcseségét. Idegen uralkodók (Sába királynője) udvarának látogatására mennek. A héberek bölcselmi és lantos költészetének egy részét neki tulajdonítják. De élete vége felé gyors hanyatlás áll be. Damaskus függetlenné teszi magát, és elzárja előle *Tadmort* (Palmirát); Edom fellázad és nyugtalanítja a Vöröstenengerrel való kereskedelmet, az Egiptommal való összeköttetés is megszakad. Az adók súlyosan érintették a népet, s Juda törzsének kiváltságolása miatt a többi törzsek neheztelnek. A királynak számtalan idegen eredetű neje között lábra kapott s általa megtúrt és dédelgetett

vetette alá országát. Jahveh házából kidobta a bálványokat, megtisztította a templomot, a templomba gyűjtötte népét, ott felolvasta a Hilkija főpap által feltalált törvénykönyvet és fogadást tett, hogy azt népével együtt megtartja. A nép elfogadta a szövetséget. Kimondta, hogy Jeruzsálem temploma az egyedüli hely, hol a nép pap-

IZAIÁS PRÓFÉTA.

Michelangelo freskója, a Cappella Sistinában, a Vatikánban.

jaival áldozhat; a magaslatokon való áldozatok bemutatását megtiltotta. Őszinte szívvvel és lélekkel volt hive az egyistenség hitének és Mózes törvényének. De Asszíria birodalmának felbomlása végzetes lett rá nézve is. Egiptom királya, II. Necho, ki akarta venni részét a felbomló birodalomból s útközben Szírta elfoglalása végett

mert hivebben ragaszkodott az egyistenséghez és prófétáihoz. Az ország kettészakadásától, 975-től a babiloni fogságig, 536-ig, összesen 439 év alatt 20 királya volt az országnak. *Rehabeám* után uralkodott fia, *Abia*, utána *Ázá*, aki a bálványimádást kiirtotta, az ethiopiai Szerah királyt megverte s a damaskusi királylyal szövetségbe, Izraelen diadalt aratott. Utódja *Jozafát*, bölcs és jámbor király volt, aki az egyistenség szellemében uralkodott. Országában a jólét és hatalom emelkedett, ellenségei ellen szerencsésen harcolt. Hogy Izrael országával a békét helyreállítsa, fiát, Jorámot, Áhábnak Izrael királyának leányával, Athaliával, adta össze. De *Jorámot* neje Baál tiszteletére térítette, amiért büntetésül az arabok és filiszteusok csapása szállott Jeruzsálemre. *Áházja* Izrael királyával szövetségbe, Szíria ellen indul, de megverik és Jehu által megöletik. Halála hírére Athalia a király házat ki akarja irtani, de *Joáz* Jojáda főpap leánya, Jozebeth által megmentetvén, később királylyá kiáltatik ki. Ő kiirtja a bálványimádást, helyrehozatja a templomot, de a szíriai Hazael elvonulását a templom kincseivel kénytelen megvásárolni és megöletik. Utódja *Ámázja* alatt, aki a bálványimádásnak hódol, Joáz, Izrael királya elfoglalja és elpusztítja Jeruzsálemet, maga a király is életét veszti. Több szerencsével uralkodik *Ozia* és utána *Joatám*, akinek idejében élt és működött *Izaiás*, a zsidók legnagyobb prófétája. A gyenge és bálványimádó *Áház* alatt az ország az asszíriaiak adófizetőjévé lett. *Hiszkia* (*Ezekiás*) király Izaiás próféta befolyása alatt az asszíriaiak alól függetleníteni akarván országát, szövetségre lépett Egiptommal; de *Szanherib*, Szárgon utódja, Egiptom ellen indított hadjárata közben egész Judát meghódította, Jeruzsálem kivételével, amint azt Izaiás próféta megjövendölte volt. Fia *Manasse* nem járt az ő nyomán. Bálványimádásra adta magát; Jahve templomának szentélyébe felállította Asztarte képét. Istentelenségeiért hamar bűnhődött. *Asszurbanipal* Babilonba hurcolta, de később szabadon bocsátotta. Fia, *Amon*, aki szintén bálványimádó volt, rövid uralkodás után megöletik. Fia, *Józiás* alatt, aki bölcs, vallásos király volt, nagy változás állott be Juda országában. Zefanjás és Jeremiás próféták szavára hallgatva, nagy reformoknak

ják görögre Mózes könyveit és a többi könyveket. Jeruzsálemben is élesen állnak szemben egymással a szorosan törvényszerű zsidók és a görögbarát pártiak. A görög műveltség és szokások felülkerekednek és uralomra jutnak. 203-ban Antiochus meghódítja Föni-ciát, Cölesziriát és Judeát. 175—164-ig nagy harcok támadnak a görögbarát és görögellenes pártok között. IV. Antiochus Epifanesz beavatkozik a pártharcba az ó-hitű zsidók ellen, akik a Ptolemeuszok pártján állottak. A templomot Zeusz szobrának felállításával megszentelteleníti. A zsidók erre fellázadnak, fegyvert fognak, *Matatiás* vezetése alatt. De csak az ő fiának *Makkabi Judásnak* és öccsének *Simonnak* sikerült változó szerencsésű harcok után a sziriaiakat megverni és az igaz Isten tiszteletét visszaállítani. Judásnak dísz mellékneve Makkabi (kalapács) átszállott az ő testvéreire és mindazokra, akik vele az ő táborában az igaz ügyért harcoltak. Az ő hiveit a Makkabeusok elnevezése alá foglalják össze a Szentírásban. Matatiás papnak *Hasmoni* nevű őséről Hasmoneusoknak is nevezik őket.

A Hasmoneusok a sziriaiakkal folytatott harcokban uralomra jutnak Palesztinában, melynek trónját hol Sziria felsősége alatt, hol ettől függetlenül birják. *I. Hirkanusz János* és fiai *I. Arisztobul*, aki magának és utódainak a Juda királya címet veszi fel, és *Alexander Janneusz* alatt változás áll be a politikában, amennyiben ők a farizeusoktól (a szigorú néppárttól) a szadduceusok (a főpapi osztálynak szabadszellemű, görög és római érzelmű pártja) felé hajolnak. Alexandert vérszomjassága miatt gyűlölte a nép, de azért fáradhatatlan kitartásával és hősiességével Judeát, Szamariát, Galileát, a tengerpartot Ptolemaiszig és Pereát is hatalmában, egységes uralom alatt tudta tartani. *A II. Arisztobul* és fivére *II. Hirkanusz* között kitört viszályt a rómaiak felhasználták, hogy Palesztina ügyeibe avatkozzanak. Pompejus 63-ban Kr. e. meghódította Jeruzsálemet és a zsidók szabadságának végét vetett.

Pompejus, miután Arisztobult és fiát Alexandert a Pompejanusok megölték, a gyenge *II. Hirkanuszt* ültette a főpapi és fejedelmi méltóságba, római fenhatóság alatt, királyi cím nélkül és

a Jezreel síkságát megszállotta. Józiás a hódításra induló királynak útját állotta a Kison folyó mellett, de Megiddónál megveretvén, életét is veszté. Fia, *Elijakim* (*Jójákim*) alatt a törvény, rend, az egyisten imádása aláhanyatlott. Necho király, *Nebukadnezár* által megveretvén, Juda a babiloniak hatalmába került. Jójákim három év múlva elakart szakadni Babilontól; mire Nebukadnezár rázuditotta rabló hadait. Őt ez a csapás megemésztette s Nebukadnezár gyermekfián *Jójáchinon* töltötte ki bosszúját. Jeruzsálem megadta magát, Jójáchin és 10.000 előkelő a babiloni fogságba hurcoltatott. *Zedekiás* (héberül *Cidkijáhu*) ült a trónra s titkon Egyiptommal szövetekezett Babilon ellen; de Jerichónál megveretett és megvakíttatott. A babiloniak (586-ban Kr. e.) Jeruzsálemet és a templomot teljesen elpusztították, a zsidók nagy részét kardra hányták, az életben maradt jobb családokat rabszjira fűzve Babilonba hajtották, sokan Egiptomba menekültek. Juda országának vége lett.

A zsidók Jeremiás próféta jövendölése szerint hetven évig maradtak a babiloni fogságban. Midőn *Cirus* király a babiloni birodalomnak véget vetett, megengedte a zsidóknak, hogy hazájukba visszatérjenek s templomukat felépítsék. *Zorobábel* és *Józsua* a nép egy részét hazájába visszavezették, a többiek később *Artaxerxes* (Longimanus) engedélyére *Ezra* papnak vezetése alatt mentek vissza hazájukba. Felépítették a templomot, a réginek helyén, de természetesen nem oly pompával, mint amilyen volt Salamon temploma.

A persa birodalom megdülésével Szíria a makedonok birtokába került. *Nagy Sándor* 302-ben bevonul Jeruzsálembe s Palesztina az ő kormánypálcájának engedelmeskedett. Az ő utódai alatt elke-seredett harcokat vívtak Jeruzsálem ellen, miből kifolyólag sok zsidó vagy kivándorolt Egiptomba vagy fogságba került. 312-ben a Szeleucidák vetik meg lábukat az országban. 300—200-ban Palesztina felosztott a Szeleucidák és Ptolemeuszok között. Ebben az időben a kaldeai kezdi elnyomni az ó-hébert, mely csak a törvényalkotók között tartja fenn magát. E mellett a görög nyelv, szokások és műveltség kezdenek nagyon lábra kapni; görögül tudó zsidók lefordít-

fog jönni a Megváltó, mikor a királyi pálca elvételét Judától és idegen ül trónjára.

Herodes halála után (4-ben Kr. u.) három fia között osztatott fel Palesztina. *Archelausz* kapta Judeát, Szamariát és Idumeát, *Herodes Antipasz* (az Új-Testamentomban csak egyszerűen Herodes, ugyanaz, aki Herodiás kivánságára Keresztelő Szt. Jánost lefejeztette) Galileát és Pereát, *Filippusz* pedig a Genezáreth-tavától keletre fekvő tartományokat. Az első etnarch, a két utóbbi tetrarch címmel.

Archelauszt 6-ban Kr. u. száműzték Galliába, tartományait Szíriához csatolták és római helytartó (procurator) kormányzására bízta. Herodes Antipaszt Herodes Agrippa panaszára Caligula császár trónjától megfosztotta és 37-ben nejével együtt előbb Galliába Lugdunumba (ma Lyon), majd Spanyolországba száműzte, ahol meghalt; tartományát Agrippának adták. Ő is örökölte atyja építési szenvedélyét, a Genezáreth-tava mellett építtette Tiberiász városát, híres meleg fürdőivel.

Ezen idő óta a nemzeti érzelmű farizeus zsidók pártja éles ellentétbe helyezkedett az idegen római uralommal szemben. A próféták által megjövendölt ideális szabad államról álmadozva, várva várták a Messiás eljövételét, aki a zsidó államot helyreállítsa. Azért eleinte örültek *Jézus* föllépésének. De látván, hogy ő a politikai szereplést magától elutasítja, hogy tanításában nem e világból való országról oktatja a népet s hogy nem tudják a római iga lerázására szervezendő fölkelés vezetésére megnyerni, az előbbi lelkesedés gyűlöletté változott, halálra ítélték és *Pontius Pilatus* római helytartótól az ítélet végrehajtását követelték. A helytartó, hogy a felbujtatott népet önkényes uralkodásáért kiengesztelje, engedett a tömeg követelésének s kiadta Jézust a népnek, hogy keresztre feszítsék.

I. Herodes Agrippa Herodiás testvére, Arisztobulnak és Szalome leányának, Berenicének fia, 38-ban királylyá tételét, római főnhatóság alatt, s az egész ország az ő kezeibe adatott. Egészen a farizeusok szellemében uralkodott s üldözte a keresztény községet.

nagyon összezsugorított politikai jogokkal. Az ő uralma alatt az idumeai származású Antipater szerez magának befolyást s megalapítja az idumeai dinasztiát s fiainak Fazaelnek és Herodesnek is sikerült állásokat szereznie. 41-ben Kr. e. a zsidó előkelők ellenzése dacára Antonius megteszi őket Palesztina tetrarcháinak (négyes fejedelmeknek). 40-ben a parthusok pusztítják Szíriát és Palesztinát; megfosztják II. Hirkanuszt trónjától és a Hasmonaeus Antigonuszt ültetik a trónra. 39-ben *Nagy Herodes* a rómaiak elismerik Judea királyának. 37-ben elfoglalja Jeruzsálemet, trónra lép, megszünteti a Hasmonaeusok uralmát és megalapítja az Idumeait. Antigonuszt, az utolsó Hasmonaeust Antiochiában lefejezik.

Herodes egészen a rómaiak szellemében uralkodott. A Hasmonaeusokhoz szító nemeseket, akik ő ellene, a gyűlölt idegen és a rómaiak kegyeltje és eszköze ellen, ellenséges indulattal viseltettek, kivégzésekkel igyekezett megfélemlíteni; magát nejét, a Hasmonaeus családból való Mariamnét is kivégeztette. Miután uralmát így biztosította, mint minden zsarnok, ő is nagy és pompás építkezésekkel igyekezett a nép harágját kiengesztelni és a népszerűséget megszerezni. Jeruzsálemben színházat, amfiteatrumot, királyi palotát építtetett. A nép kegyét különösen azzal igyekezett magának megszerezni, hogy a templomot újra kezdte építtetni. Tíz esztendeig dolgoztak rajta, de a munka még Krisztus idejében se volt egészen befejezve. Ő alapította Cezarea nevű kikötő várost, Szamariát újra felépíttette és Augusztus tiszteletére Szebaszténak nevezte. Még külföldi városokban, mint Tirusz, Szidon, Beritusz, Damaskus, Antiochia, sőt Athen, Spárta, Chiosz és Roduszban is, pompás épületeket emeltetett. A Jordán keleti részén levő országot meghódította a nomádoktól és megnyitotta a kulturának. Uralkodásának utolsó éveit kegyetlenkedések mocskítják, melyeket bizalmatlanságból, gyanúskodásból és uralmának elvesztése miatti félelemből követett el. Ilyenek három fiának kivégeztetése és a bethlehemi gyermekgyilkolás. Uralkodása utolsó éveiben született *Jézus Krisztus*, a világ Megváltója, kit a próféták megjövendöltek és a népek varva vártak. Beteljesedett a próféták jövendölése, hogy Dávid véréből

folyton virágzik. Az iskolai műveltség, mely az írott törvényekkel kapcsolatban, mint szájhagyomány élt, később írásba foglaltatott. Így keletkezett a Talmud a III-ik századtól a VI-ikig Kr. u. A zsidó irodalom mellett a keresztény községek irodalma is föllendülésnek indult. Szíria éjszaki részében a pogányokból lett keresztények voltak túlsúlyban, Palesztinában a zsidó keresztények szaporodtak el.

Jeruzsálem elpusztulása után Palesztina sokáig a keletrómai birodalomhoz tartozott, mint Szíriába bekebelezett tartomány. 611-ben *II. Chozroesz (Khozru)* persa király Szíriát elszakítja a római birodalomtól, de tőle nemsokára az arabok kezére kerül, kiknek egyes törzsei már régóta kellemetlen szomszédai voltak a bizánci birodalomnak. Az iszlám vallás első hódító hadvezérei Szíriára is rátették kezüket. Jeruzsálem meghódol *Omar* khalifának, Abu-Bekr utódjának s nemsokára az iszlám hatalmába kerül egész Szíria, mely fölött az Ommajádák és Fatimidák folytatnak egymással elkeseredett harcot. 969-ben Szíria és Palesztina az egyiptomi Fatimidák alá kerülnek. Majd 1086-ban fellépnek a Szelcsukok, nomád török tőszsek fejei és *Meleksáh* alatt (1072—1092) meghódítják Szíriát. Halála után megosztott a Szelcsukok birodalma, az egyik rész Damaskust, a másik Aleppot tette az ország székhelyévé. 1090-ben *Haszán (Seich ul-Dsebal, a Hegybeli Öreg)* egy choraszáni fanatikus siíta az asszaszinok rendjét alapítja, mely kétszáz éven át borzasztó pusztítást vitt véghez. Ilyen villongások és zavarok uralkodtak a Szentföldön, midőn a kereszties hadjáratok megindultak.

A *kereszties hadjáratok* okai ismeretesek. Egyrészt a vallásosság, a Szentföldnek az iszlám kezéből való kiragadása, másrészt a lovagság, az egyháznak vitézséggel való szolgálása, végül a Szelcsukok által szorongatott keletrómai birodalom megmentése voltak azok az okok, melyek Európa keresztény népeinek a kereszt jele alatti egyesülését és a Szentföldre hadjáratok megindítását eredményezték.

Az *első kereszties hadjárat* (1096—99) a szárazföldön Kis-Ázsián át ment a Szentföldre. Niceának 1097-ben történt bevétele és az ikoniumi szultán felett Dorileumnál kivívott győzelem után

Ez a Heródes is szeretett építkezni. Jeruzsálemet megerősítette, egy harmadik falat is kezdett építeni. Hét évi uralkodás után 44-ben elhalván s fia *II. Herodes Agrippa* még gyermek levén, Palesztina megint római helytartók alá került. *Gessius Florus*, Judea prokuratora végletekig sanyargatván a népet, a farizeusi párt felkelésre szánta el magát. Jeruzsálemben Antonia várát és a királyi palotát megostromolták, mire csakhamar az egész országban kiütött a felkelés. Cestius Gallus, szíriai helytartót megverték, a tekintélyes papi családból származó *Josephust*, később *Flavius* melléknévvel Galilea helytartójává nevezték ki. Ekkor jelenik meg *Vespasianus* római hadvezér az országban, Galileát meghódítja, *Josephust* fogságba veti. A zsidók mindig szűkebbre szoríttatnak, végre csak Jeruzsálem s egy-két vár marad a kezükben. Jeruzsálemben nagy torzsalkodások kapnak lábra a pártok között.

Vespasianus ezalatt császárrá választván, fiát *Titust* küldi Judeába. Megkezdődött Jeruzsálem ostromlása, az első és második falat bevették a rómaiak s a megadásra szóló felhívást, az éhínség dacára, visszautasították a zsidók. Kézre kerítették az ostromlók Antonia várát is és a templom, Titus akarata ellenére, lángokba boríttatott. Végre a felső város is elesett s irtózatos vérfürdő támadt. Jeruzsálem fenekestől felforgattatott, ott a szó valódi értelmében kő a kövön nem maradt. Az ország többi részeiben is elfojtották a felkelést. Juda országait a rómaiak eladták, a népet elhurcolták, egy részük önkénytesen hagyta el hazáját; némelyek később, mint római alattvalók, visszatelepedtek az országba; Jamnia (Jabne, ma Jebna) az Aszkalon és Jaffa közötti kikötőváros, mely már Jeruzsálem pusztulása előtt is a szinedrion széke volt, lett a szétszórtaknak szellemi középpontja.

A zsidók ellen, akik Trajanus alatt Egiptomban és Ciprusban fellázadnak, kemény rendszabályokat alkalmaznak. Egy második felkelés, melyet Rabbi Akiba, Bar Kochbának eszköze vezetett, szintén leveretett s Jeruzsálem *Aelia Capitolina* néven pogány gyarmattá tétetett. A zsidóknak halálbüntetés alatt tiltották meg a városba való lépést.

A zsidó irodalom ezen utolsó évszázadokig s még azon túl is

Edessza városának eleste volt oka a *második kereszties hadjárat* (1147—49) megindításának. *III. Konrád* német császár és *VII. Lajos* francia király állottak a 140.000 páncélosvitézből és közel milliónyi gyalogosból álló kereszties had élére, melyet *Clervauxi Bernát*

III. KONRÁD CSÁSZÁR.

(A bambergi székesegyházon levő szobor).

gyűjtött a kereszt alá. De a vállalat kudarcra végződött. A keresztiesek meghasonlottak és két táborra oszoltak. Egy részüket a Szelsukok verték meg, más részük a Taurusz vadonában pusztult el. Csak kevesen jutottak Jeruzsálembe, ahol bizalmatlanul fogadták őket és végre Damaskusnál hullottak el legtöbben a maradékhadból. Damaskus ezután Jeruzsálemet is szorongásban tartotta *III. Balduin* alatt (1143—62), akit öccse *Amalrich* (1162—74) követ a trónon. Nureddin halála után (1173-ban) Damaskust a kurd eredetű *Szaladin* (Szalaheddin) keríti hatalmába,

miután már előbb Egyptom urává sikerült magát felküzdenie. Szaladin volt a palesztinai királyságnak leghatalmasabb ellensége; de nagylelkűsége és igazságossága miatt tiszteletben részesült a keresztényeknél. A *IV. Balduin* (1174—85) király ellen folytatott

Flandriai Balduin Edesszába megy és ott alapít magának fejedelemséget; a derékhad majdnem egy évi ostrom és sok viszontagság után kézre keríti Antiochiát, melyben *Tarenti Boemund* alapít hercegséget. 1099 július 15-ikén beveszik Jeruzsálemet, melyet csak kevés azelőtt (1096-ban) hódított meg az egiptomi Musztaáli khalifa. De az új ország nem sokáig tartotta fenn magát. Gyengén volt szervezve kezdettől fogva, a hűbéres országok (edesszai és tripoliszi grófság, antiochiai és tiberiászi hercegség) csak lazán függtek össze vele, aztán nagyon különböző nemzetiségi elemekből volt összerakva, de meg azért

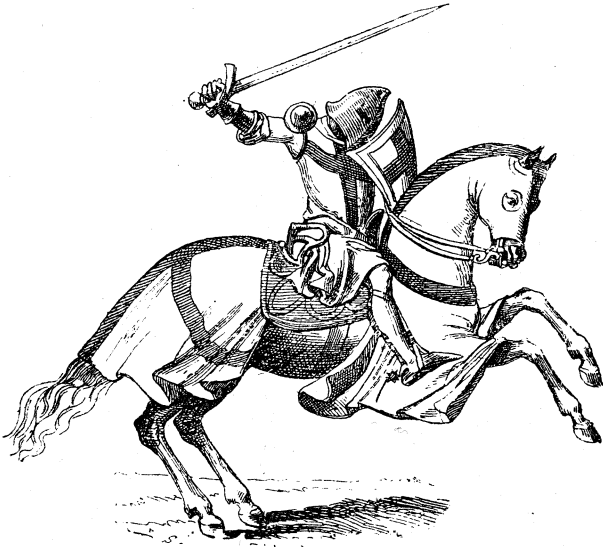
KERESZTES VITÉZEK AZ ELSŐ KERESZTES HÁBORÚBÓL.

(Egykorú rajzok nyomán).

is, mert a keresztések közül sokan visszatértek és újabb erősítés nem érkezett.

Bouilloni Gottfried (1099—1110), *I. Balduin* (1110—18) és *II. Balduin* (1118—31) királyok alatt fennállott és nagyobbodott is az ország; legnagyobb fokra emelkedett II. Balduin alatt. *Anjoui Fulco* (1131—41) alatt hanyatlásnak indul. Edesszát a keresztések elvesztik (előbb 1144-ben, majd 1146-ban).

előhatolt ugyan Jeruzsálemig, de a várost be nem vehetvén, Szaladinnal békét kötött, melynek értelmében a keresztényeknek meg-

TEPLOMOS VITÉZ. (XIII. századbeli rajz nyomán.)

engedték a szent-helyek látogatását s átadtak nekik egy keskeny partszegélyt Akka és Jaffa között, hol *Champagnei Henrik* király-lyá lett, míg Lusignani Guido Ciprust kapta.

A *negyedik keresztes hadjárat* (1202—1204), melyet III. Ince pápa indított meg, francia és olasz nagyok és *Enrico Dandolo* velencei doge vezetése alatt indult el, a Szent-földet nem is látta. Sajátságos véletlen folytán csak Konstantinápolyig jutottak a keresztesek, hol a trónjától megfosztott *Angelosz Izsák* császárt arra

I. FRIGYES CSÁSZÁR KERESZTES HADA. visszahelyezték; de ez a (XIII. századbeli kép.)

háborúját 1179-ben fegyverszünet követte, mely *V. Balduin* (1185—86) és *Lusignani Guidó* gróf (1186—87) uralma alatt is tartott; de miután azt Lusignani Guidó megszegte, Szaladin újra fölvette a harcot s 1187. július 3—4-ikén Ezdrelon völgyében, a Tábor hegy közelében, Hattinnál teljesen megverte a frankokat. Lusignani Guido király többekkel együtt fogságba került, a lovagokat eladták rabszolgácul, a templomosokat és johannitákat Szaladin kivégeztette, az elsők nagymesterét ismételt szöszegése miatt sajátkezűleg vágta össze. A frankok tökéletes leveretése után több más városon kívül Jeruzsálem is megadta magát s ezzel egész Palesztina Szaladin hatalmába került.

III. KONRÁD CSÁSZÁR

VII. LAJOS KIRÁLY

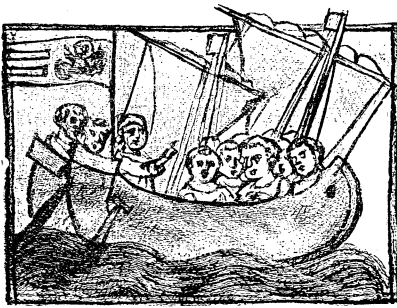
keresztes hada.

(XIII. századbeli rajz nyomán.)

Szaladin győzelme és a jeruzsálemi királyság bukása indította a nyugati kereszténységet arra, hogy megindítsák a *harmadik keresztes hadjáratot* (1189 - 92), melynek élére három uralkodó állott: *Barbarossa Frigyes* császár, *Oroszlánszívű Richárd*, angol király és *Fülöp Ágost*, francia király. Barbarossa a szárazföldön indult el hadával; 1190-ben elfoglalta Iconiumot, de június 10-én a Szalef folyóban életét vesztvén, hadainak jó része visszatért, a többiek fiának *Sváb Frigyesnek* vezetése alatt Akkáig jutottak, ahol Frigyes is meghalt (1191-ben). A két király között viszály törvén ki, Fülöp Ágost visszatért hazájába. Oroszlánszívű Richárd ismételt

ről is le kellett mondania és a velencei kereskedőknek előnyöket biztosítania Magyarországon.

Endre 1217 nyarán indult seregével Spalato felé, ahol már

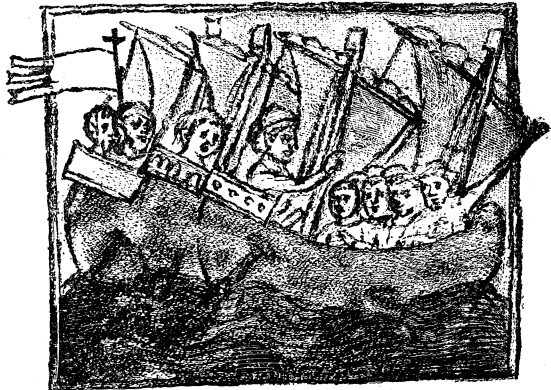

VELENCEI GÁLYÁK
A KERESZTES HÁBORÚK IDEJÉBŐL.

vártak rá VI. Lipót osztrák herceg, Endre két sógora: Ottó herceg és Ekbert bambergi püspök és több német egyházi és világi főúr. Spalatoban ünnepélyesen fogadták Endrét. Útra kelt 10.000 seregével és Ciprus érintése után október közepe táján elérkezett Akkába, a jeruzsálemi királyság főhelyére, ahol partra szállott. November

3-án a jeruzsálemi patriárcha jött a keresztesek táborába, Krisztus keresztjének megmaradt darabját hozva magával. II. Endre és Lipót herceg mezitláb járultak a szent ereklye elé és áhítatosan megcsókolták azt. A

keresztesek elhatározták, hogy Egyiptomban keresik fel az ellenséget, addig pedig csak kisebb becsapásokat intéztek a mohammedánok birtokaira. Melik El-Adil szultán, Szaladin öccse, aki bátyjának 1193-ban bekövetkezett ha-

KERESZTESEK ÁTKELÉSE A TENGEREN.

(XIII. századbeli rajz.)

lála után ült a trónra, kivonta seregét Egyiptomból és Ramlehnál, a Juda-hegység aljában ütött tábor. II. Endre ezalatt 20.000 emberével az Ezdrelon-síkján végig a Jordán-folyóhoz ment, annak vizében megfürödtek, átkeltek a keleti partra, majd visszatértek a

kikötött zsoldot megfizetni nem tudván, a várost bevették és kirabolták.

Az ötödik kereszties hadjáratot II. Endre magyar király vezette 1217-ben. Nem annyira saját buzgóságából, mint inkább III. Ince és utóda III. Honorius pápa buzdítására és sürgetésére vette fel Endre

I. (BARBAROSSA) FRIGYES CSÁSZÁR mint kereszties vitéz.
(Egykorú rajz.)

a keresztet. Endre eleinte szárazföldön akart a Szentföldre menni; de később a tengeri utat választotta. Az útra szükséges tiz hajót a velencei köztársaságtól kérette, a miért nemcsak nagy összeg pénzt ígért, hanem a maga és utódai nevében Zárára való minden igényei-

sikeresnek, meg volt elégedve s 1218-ban visszatért hazájába, magával vive a Szentföldről számos ereklyét. Útját hazafelé szárazon tette meg Endre király, mialatt számos házassági frigyet kötött családtagjai számára.

A hatodik kereszties hadjáratot (1228—29) II. Frigyes császár, Barbarossa unokája vezette, aki az egyiptomi Ejubida uralkodók és Damaskus között kiütött egyenlenséget felhasználva, sokkal több eredményt ért el, mint elődei, az első kereszties háború óta, amennyiben Melik el-Kamil szultántól Jeruzsálemet, Bethlehemet, Nazarethet és a tengerpartig terjedő területet 10 évre megnyerte; de elvonulása után tekintélye hanyatlott és Jeruzsálemet 1244-ben elfoglalták a középázsiai chovarezmi csordák.

Ez arra birta *IX. Lajos* francia királyt, hogy megindítsa a *hetedik kereszties hadjáratot (1248—54)*, mely Egiptom ellen kudarccal végződött.

A kereszties hadjáratok vége felé az Egiptomban 1250-ben uralomra jutott *mamelukok* szorongatják a keresztényeket a Szentföldön. Majd a *mongolok betörése* is megrázkódtatja Palesztinát, mely mindegyre inkább hanyatlik. 1517-ben *I. Szelim* szultán Aleppótól éjszakra megveri a mamelukokat s végét veti uralmuknak Szíriában.

Ezzel a győzelemmel Szíria és vele Palesztina is az Oszmánok uralma alá kerül, kik azóta, kivéve a Mohammed Ali rövid uralmát, kezükben tartják a Szentföldet.

Azóta nem sok világtörténeti esemény zajlott le Palesztina földjén. *Napoleon Bonaparte*, midőn a franciák egiptomi expedíciója alkalmával (1798—1801) Kairót bevette és Egiptomban a rendet némileg helyreállította, a szárazföldön Szíria felé indult, bevette Gázát, Jaffát (1799 március 6-ikán) és sikertelenül ostromolta Akkát, melyet az angolok támogattak, megverte Jezreel síkságán a törököket s május 20-ikán visszavonult.

1831-ben az akkai pasával, Abdallahval támadt viszály folytán *Mohammed Ali*, Egiptom ura, ürügyet keresett a beavatkozásra

Galileai-tenger vidékére, ott meglátogatták az Üdvözítő életében nevezetes helyeket, aztán gazdag zsákmányt ejtve, visszamentek Akkába, anélkül, hogy ellenséggel találkoztak volna. November vége felé ismét megtámadták a mohammedánokat, de ebben Endre már nem vett részt. Most a Nazareth közelében levő Tábor-hegyi erődöt akarták bevenni; megmázták a hegyet, meg is ütköztek az ellenséggel, miközben a vezér elesett; de a vár ellen intézett támadásuk sikertelen maradt. Tartván tőle, nehogy az ellenség ezalatt a hátravonulás útját elállja előttük, sietve vonultak vissza Akkába.

Mialatt ezek történtek, II. Endre a sziriai tengerpart mentén, a

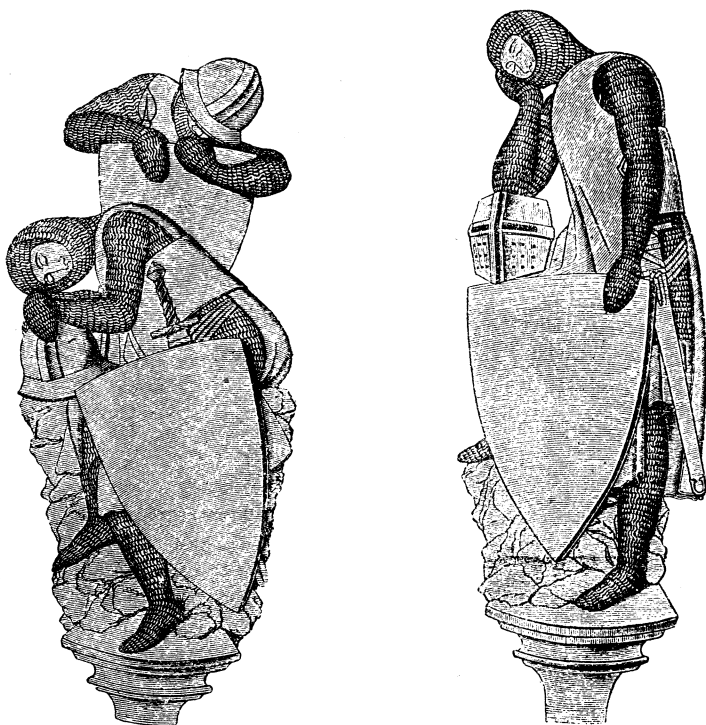

II. ENDRE ÉS NEJE MERÁNIAI GERTRUD.
(Hermann thüringiai őgróf psalteriumából.)

Libanon alatt fekvő tripoliszi grófságban járt. Tripoliszban meglátogatta az ispotályos vitézek várát, Krakot és Merkabot, a rend nagymesterének székhelyét s a rend részére különféle adományokat tett. Decemberben a keresztesek egy része s velök több magyar még egyszer elindult a Libanon hegyei közé, de kudarcot vallottak; a zord idő és eleség hiánya miatt sokan ott veszttek. A hegyek közé hatolt magyar csapatot az ellenség szétkergette s midőn egy áruló fogoly járatlan völgybe vezette őket, az ellenség minden felől rájuk tört és majdnem mindnyájukat levágta.

Endre ezzel az eredménnyel, mely nem mondható ugyan

szályban, torzsalkodásban élő keresztény felekezeteket, melyeknek papjai a szent-helyek birása és elsőbbsége felett sokszor tettlegeségekre engedik magukat ragadtatni. A török katonaság lép fel ilyenkor békebíróul és a rend őreül. Ez a semleges hatalom legalkalmasabb is erre a közvetítésre, míg ellenben valamely érdekelt keresztény hatalmasság közbelépése a bajt csak inkább elmérge-

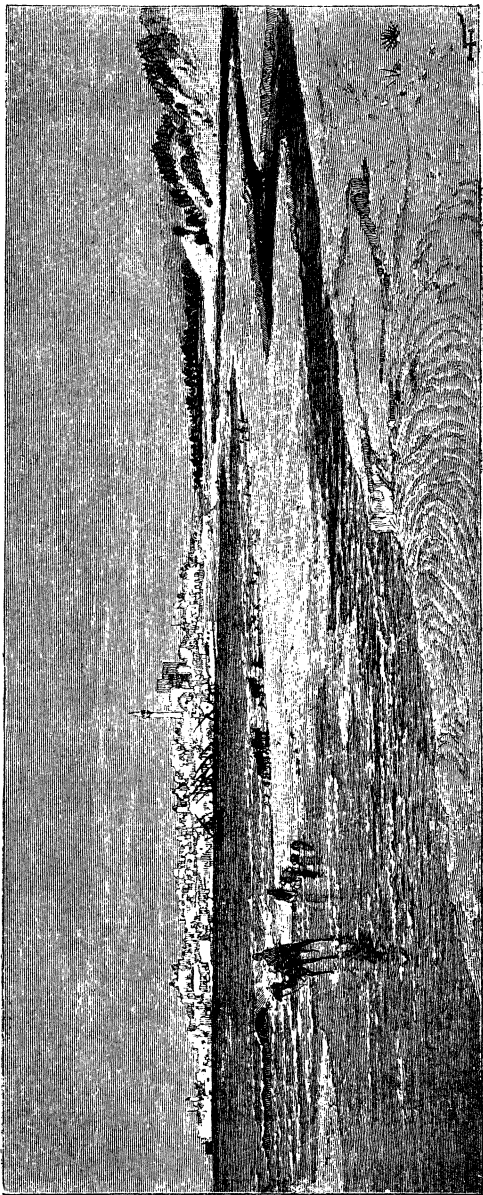
KERESZTESEK VISELETE 1218—20 KÖRÜL.

(Szobrok a konstánci dom szent-sir kápolnájában.)

sítené. Amint ez történt 1847-ben, mikor egy Bethlehemben ki-tört felekezeti viszálynak lecsillapítására és elsimítására közbelépő diplomaták a bajt csak elmérgesítették. A viszály abból keletkezett, hogy az úgynevezett Terra Santa (a szentferencrendi szerzetes kolostorok szövetkezete) a görögök és örmények kezében levő bethlehemi szent-helyekre igényt támasztott. A francia és orosz

és 1832-ben elfoglalta Szíriát, mely az európai nagyhatalmak közbejárására csak 1840-ben adatott vissza Abdul Medsid szultánnak.

A török kormány nem sokat tett és tesz Palesztina érdekében. A pasák, kik az országot kormányozzák, itt is, mint az egész nagy birodalomban csak azon vannak, hogy a kivetett adókat pontosan behajtsák és Konstantinápolyba szállítsák. Egyébként az országépügy tengődik, mint a török kézenlevő egyéb országok. Amit a Szentföld újabb időben kulturális tekintetben haladt, azt inkább a nyugati államok erkölcsi térfoglalásának lehet köszönni. Azt meg kell adni a törököknek, hogy a Szentföldön a keresztények érdekeit hűségesen védik. A török hatalom tartja féken az egymás között folytonos vi-

AKKA (Accon).

PARTRASZÁLLÁS JAFFÁNÁL.

IV. Jaffa.

(Jaffa a világ legrégebb városainak egyike. Veszedelmes kikötője. Partraszállás. A szentferencrendiek kolostorában. A jaffai bazár. Szent Péter apostol csodatétele. Tabita asszony és Simon szijgyártó háza. Az irgalmas apácák árvaháza. Napoleon emléke Jaffában. A régi zarándoklások leírása. A mai utazás a Szentföldön.)

JAFFA rendesen az első talpalatnyi föld, melyet a Szentföldre menő zarándok lábaival érint, mert legtöbb esetben itt szoktak partra szállani. A keresztes hadjáratok idején a tengerpartnak jóval éjszakább részén, a régi föniciai parton fekvő Akkánál

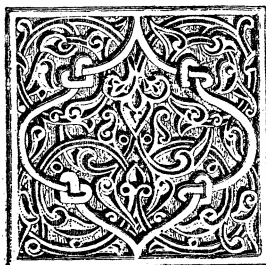
kötötték ki s az Ezdrelon síkján indultak a szent-város felé. Rossz időben, ha a partraszállás Jaffában lehetetlen, most is Akka közelében Haifánál szoktak a hajók kikötni.

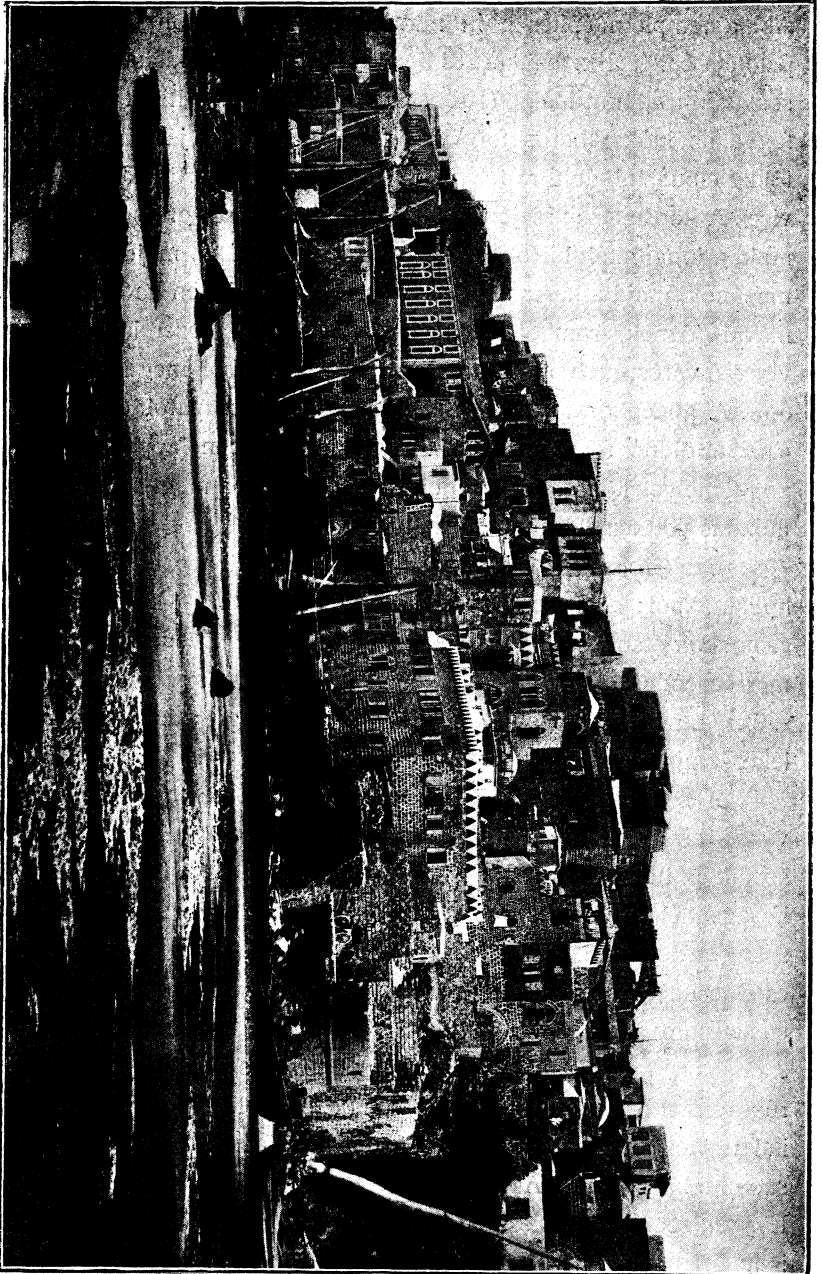
Jaffa, melynek festői képe előttünk fekszik, egyike a legrégebb városoknak. A filiszteusok földjén fekvő föniciai gyarmat volt az ó-korban. A jáfó héber szóból, mely szépet jelent, származtatják a nevét. Egy ősrégi monda szerint Andromeda, Kefeusz és Joppe leányát a part szikláihoz láncolták, hogy a tenger szörnyeinek martaléka legyen, de Perzeusz megmentette. Erről Josephus Flavius is megemlékezik. Jónás próféta itt akart az Isten küldetése elől menekülni, de egy cethal elnyelte s harmad napra kivetette a partra. Már

kormány, mint egyrészt a latinok, másrészt az orthodox keleti egyház védnökei közbelépésére kitört a *krimi háború*.

Az 1860-ik évi keresztény öldöklés Damaskusban újabb beavatkozásra bírta a nyugati hatalmakat. A francia kormány 10.000 embert küldött az országba s megszállotta azt. A török kormány az ügyet szigorúan megvizsgálta s a főbűnösöket, köztük Ahmed pasát, főbelövette.

Azóta a Libanon területe önálló szandsákokat képez, melynek kormányzója mindig keresztény. A vidék főhelye, Beirut, ki van véve a kormányzó kötelékéből.

J A F F A .

Salamon király idejében, mint Jeruzsálem kikötője szerepel; Hiram-Abi a templom építésze itt rakta partra a Salamon temploma és palotája építéséhez szükséges libanoni cedrus gerendákat, melyeket szálakon szállított idáig. (Krón. II. 2. 16.) A város kitett fekvésénél fogva az idők viharos folyásában nagy szerepet játszik. Sokszor földig elpusztul, de újra felépítik. A görög-római korban Joppe nevet visel. A keresztések idején püspöki székhelylyé és grófsággá teszik, majd a johanniták birtokába kerül. Aztán felváltva majd a mohamedánok, majd a keresztések kezén látjuk s minden hadjárat alkalmával tűznek, rombolásnak van kitéve. Ma 25 ezer lakossal bíró virágzó város, mely a szentföldi zarándoklásokból meg is gazdagodott. A középkori idők óta, midőn a zarándok csapatok erre mentek a Szentföldre, rossz hírét költötték a kikötőjében lappangó sziklák miatt, melyek között sok hajó elpusztult. „Jaffába ment,“ egyértelmű mondás volt azzal, hogy elpusztult.

Ezek a rettegett fekete szirtuskók előttünk meredeznek ki a hullámokból; alig van közöttük két-három méternyi köz, melyen a csolnakok átsurranhatnak. Csolnakjaink most nincsenek veszélyben, mert csendes a tenger, de így is óvatosságra és szemességre van szükség, nehogy a csolnak a víz alatt lappangó szirtbe csapódva, léket kapjon.

A sekély part közelében megállanak a csolnakok s izmos, vállas arab legények jönnek a partról a csolnakokhoz, vállukra szedik az utasokat s úgy szállítják ki a partra. Itt a keleti élet tarkaságai, élénk sürgés-forgás tárul az idegen szemek elé. Minket a szentferencrendi szerzetesek fogadtak és vezettek fel szűk sikátorok és alacsony házak között kolostorukba, melynek boltíves folyosói és alacsony sötét szobái börtönszerű benyomást tesznek. A fogadószobában, keleti szokás szerint, hűsítővel szolgáltak, ami állott rózsavízzel behintett ecetes vízből. Az első izelítésre kissé szokatlan ital ugyan, de nekünk a nagy melegben igen jól esett és, ami fő, szomjunktat oltotta. Az ecetes vizet már régi idők óta használják Keleten szomjúság ellen s valószínűleg ezzel kínálták meg Krisztust is a keresztfán.

Jaffát az Apostolok Cselekedetének könyvében két helyen is találjuk említve. (9. r. 36. és köv. v. és 10. r.). Sz. Péter apostolt Liddából Joppéba hivatják tanítványai, ahol halottaiból feltámasztja Tabita asszonyt. Az apostol Simon szijgyártónál lakik, kinek házában égi látomány jelenik meg előtte. Tabita asszony házat a Jeruzsálem-utca szomszédságában mutatták nekünk. Simon szijgyártó háza állítólag ott feküdt, ahol most a szentferencrendiek kolostora van. Egy más forrás szerint a világítótorony szomszédságában volt,

JAFFAI BAZÁR.

ahol most a mecset van. A Szentföldön gyakran látjuk, hogy a szenthelyek tekintetében nagyon eltérő nézetek vannak s egy és ugyanazon történet helyéül más és más pontokat mutogatnak. Hogy melyik az igazi hely, azt természetesen nehéz, néha lehetetlen eldönteni.

A városon kívül egy francia kórházat és árvaházat is megláto-

A derék szerzetesek, kik mindnyájan szakált viselnek, amint ez Keleten a papoknál általában szokásos, előzékenyen kalauzoltak minket kolostorukban, melynek lapos tetejéről pompás kilátás terült el a tenger és a város felett. Jaffa házai sűrűen vannak egymásba építve, közbe-közbe csak sötét, szűk sikátoroknak hagytak helyet. A házak labirintusából itt-ott datolya-pálmák nyujtogatják ég felé sűrű bokrétás koronájukat, melyből hosszú fürtökben lógnak alá a sárguló gyümölcscesel megrakott kévecsomók.

A hosszú tengeri út után jól esett újra talajt érezni lábunk alatt és kétszeresen boldogok voltunk, hogy immár a Szentföldön vagyunk. Kis csoportokba alakulva mentünk a város nevezetességeinek megtekintésére, amivel csakhamar készen lehetünk Jaffában, ahol kevés a látnivaló, különösen annak, aki már látta és ismeri Keletnek nevezetesebb helyeit. Akadtak bámulóink nekünk is, pedig Jaffa lakói évenként 15.000 zarándokot látnak városukban. A bazár felé vettük utunkat. A bazár boltfülkéi előtt alacsony deszka kereveteken guggoló iparosok keleti nyugalommal és közönnyel folytatták munkájukat, mialatt hosszúszerű csibukjaikat is működésben tartották. Cipészek, szabók, rézművesek, esztergályosok bódéi tarka egymásutánban váltakoztak. Közbe csemege és hűsítő árusok sátrai, olyan színű és illatú italokkal és édességekkel, melyekre európai ember még legnagyobb szorultságban sem nyujtaná ki kezét. Pedig a lehangzatosabb dicséretekkel halmozzák el a kikiáltó elárúsítók. Amott régi fegyvereket, beduin dárdákat, handsárokat, késeket, szőnyegetek kínálgatnak. Egy ethnografiai muzeumot könnyen meglehetne tölteni az itt található tárgyakból. A bazár utcáiból kiérve, a város falánál a külső bazár festői képei keltették fel és kötik le figyelmünket. Gyékényből vont rongyos sátrak alatt, öszvérek, szamarak között, guggolnak a földön árúik előtt arabok, törökök, rongyos, de egyébként meglehetősen festői öltözetben. Itt látjuk a narancs és egyéb déli gyümölcskereskedőket. Magnélküli, tojásalakú nagy narancsairól világhírnek örvend Jaffa. Az évnek majd minden szakában nagy fűzfakosarakba rakva hordják ide össze a pompás gyümölcsöt s szállítják aztán nagy hajórakományokban Európa piacaira.

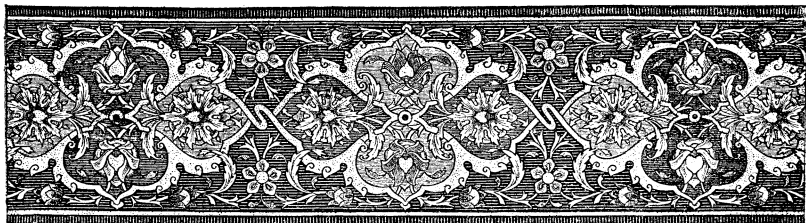
zarándokruhát is kellett viselni. Megnövelték a szakállat, a hosszú szürke talárra, melyet derékon fekete bőrvvel kötöttek át, feltűzték a veres keresztet, ugyanilyet tűztek a széles karimájú nemezkalap elejére a homlok fölé. A felszereléshez tartozott az olvasó, a kampós zarándokbot és élelem-tarisznya. A szent-áldozás után a rokonnoktól és ismerősöktől kölcsönös sirással vettek búcsút. Egy Fabri Felix nevű dominikánus szerzetesnek „Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Aegypti Peregrinationem“ című műve két ízben (először 1480, másodszer 1483-ban) tett viszontagságos utazásáról rendkívül érdekes képet ad. A zarándokok rendszeren Velencében szállottak hajóra, minthogy századokon keresztül a szárnyas-oroszlán köztársasága volt úr a Földközi-tengeren. Míg egy hajórakományra való zarándok-társaság egybegyűlt, sokszor hetekig kellett Velencében várakozni. A hajóraszállítás sok formasággal járt, amit szerződéssel kötöttek meg. A tengeri utazás 6—8 hétig tartott, mialatt sokszor kivoltak téve kalózhajók támadásainak, vagy a hajón kitört járványok pusztításainak. A torzsalkodások, verekedések sem voltak szokatlanok. A tengeri viharok ellen rendszeren babonás szokásokkal védekeztek. Voltak zarándok énekeik is, melyeket a Szentföld meglátásakor énekeltek. A „Salve Regina“ és „Te Deum laudamus“-on kívül más egyházi énekeket is zengettek a hajón. Fabri szerzetes részletesen elmondja, mivel töltötték az időt a hajón, hogyan étkeztek, aludtak, mitől kell a tengeren való utazásnál tartózkodni, aztán leírja a zarándokoknak Jaffába érkezését és partraszállását. A parton tisztos, fehér szakállú pogány urak várták őket, írja Fabri, és a zarándokok neveit és atyjuk neveit jegyzékbe vették, azután becsukták őket egy földalatti sötét boltüregbe, mint ahogy a juhokat szokták s ezért a szállásnak nevezett fogházért, ahol több napon át tartották őket, még szálláspénzt is követeltek tőlük. A kényeret és vizet is pénzen kellett nekik megvásárolniok. Aztán elmondja, hogy vezetőik több napon át alkudoztak a beduin főnökökkel a kalauzolásért és védelemért fizetendő váltságdíj felett. Útközben Jeruzsálemig háromszor is megtámadták őket rablócsordák, de kísérőik mindannyiszor visszaverték a támadókat és megvédték őket.

gattunk, mely irgalmas-nénék vezetése alatt áll. Szerény kis intézet, mely akkor még a kezdet nehézségeivel küzdött, de oly tisztán és rendben találtuk, amint azt az irgalmas-nénék minden házában megszoktuk. Valóban önfeláldozó, kegyes dolgot végeznek azok a jó lelkek, akik a világtól elzárkózva, ilyen kitett helyen szentelik magukat embertársaik bajának és nyomorának enyhítésére.

A franciákról jutott eszünkbe Napoleon császár, aki 1799-ben szomorú emléket hagyott maga után Jaffában. A város falait március 6-ikán széthányatta s a lakossággal, mely ostromát ellenállással fogadta, kegyetlen módon érezttette boszúját. Az örmény kolostorban most is mutatják azt a termet, melyben a pestises betegeket méreggel elpusztította.

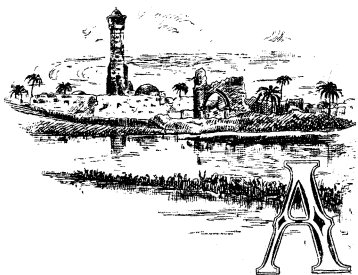
Amint zarándokcsapatunk, vagy helyesebben karavánunk, a hogy az itteniek az ilyen turista-csapatokat hívják, összegyülekezett, hogy útra induljon a szent-város felé, s én e kis csapatot megszemléltem, eszembe jutottak azok a zarándokok, akik évszázadok óta e szent-helyek látogatására mentek. A vallásos kegyelet minden időben vonzotta az embereket Palesztina szent-helyeinek meglátogatására. De ez a vágy régebben nem volt oly könnyen kielégíthető, mint napjainkban, mikor kényelmesen és minden szükségessel jól berendezett gőzhajókon tehetjük meg a tengeri utat Jaffáig s onnan már vasút szállít minket Jeruzsálembe. Akkor a közlekedési eszközök kezdetlegessége, költséges volta s amellett még a tengeri út veszélyessége és a Szentföldön a közbiztonság hiánya nagyon kockázott, legtöbbször életveszélyes vállalattá tették a zarándoklást.

A középkori zarándoklatokról több munkát birunk, melyek érdekesen festik az azokkal járó kellemetlenségeket és veszélyeket. Mikor a jeruzsálemi királyság megszűnt, a zarándoklások nem sokáig szüneteltek. Az akkori zarándoklásokhoz első sorban a pápa engedelmét kellett kikérni. Aki a költséges utazáshoz kellő pénzzel nem rendelkezett, ami bizony nagy összegre rugott, az valamely gazdag úrhoz szegődött szolgának vagy udvari papnak. Aztán hozzáfogtak az útleírások tanulmányozásához vagy szentföldi utazóktól utasítások beszerzéséhez. A XVII-ik századig meghatározott

V. Jaffától Jeruzsálemig.

(Karavánunk lóháton és kocsikon. 68 kilométernyi út Jeruzsálemig. Jaffa narancskertjei. A Sáron mezeje. Kihalt pusztaság. Lidda. Ramleh. Napoleon főhadiszállása 1799-ben. Barátságos fogadtatás a szentferencrendi szerzeteseknél. Éjjel és

nappal közötti hőmérsék-külömbőség. Latrun. Utazás holdas éjjel Juda-hegységében. Kirját el-Anib. Emmausz és a frigyszekrény. Dávid harca Goliáttal. Jeruzsálem városa.)

város kapuján kívül már készen vártak minket a hátaslovak és kocsik; az előbbieket nem épen biztató

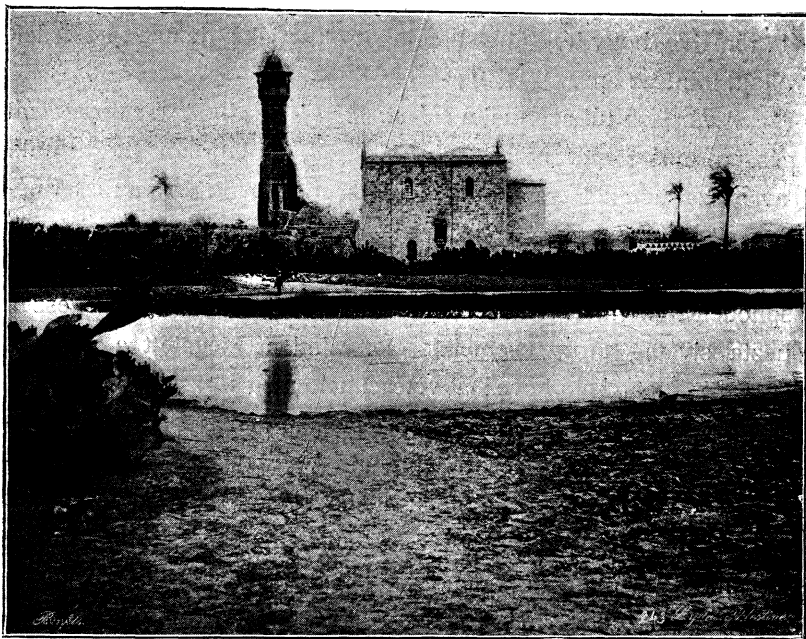
favázás török nyergekkel, melyek a régi magyar nyergekhez hasonlítottak, az utóbbiak egyszerű teherszállító szekerek, kényelmetlen deszkaülésekkel és alacsony gyékény ernyőkkel borítva. Minden kocsin elé három apró ló volt fogva, melyek nem valami jó állapotban voltak. A választás bizony nagyon nehéz volt; mert sem a hátaslovak, sem a kocsik nem voltak ily hosszú útra valóak. A társaság fiatalabbjai, bár sokan közülök most először ültek lóra, a lovaglást választották, amit később keservesen megbántak. A zarándokok karavánja nem egyhamar volt rendbe szedhető; mindenik szeretett volna első lenni a sorban, hogy a porfelhőkből mentől kevesebb része legyen. *Pater Angeli*, szentferencrendi szerzetes, mint második Kapisztrán János, lóháton haladt a csapat élén.

Ma már mindezek a kalandos élmények és veszedelmek csak a mesék országába tartoznak. Az európai hatalmak tekintélye a török hatóság és a szentföldi lakosság előtt is annyira nőtt és megerősödött, hogy ma közbiztonság tekintetében is nagyon javultak a viszonyok. A zarándokok nincsenek megtámadtatásoknak és üldözéseknek kitéve. Apróbb kellemetlenségekkel itt-ott most is találkozhatunk ugyan; de ezek más országokban is érhetik az idegeket.

történetében nevezetes szerep jutott e városnak, hol később püspökséget is szerveztek. A mohammedánok azt tartják, hogy Lidda városának kapujában fogja Jézus az utolsó-ítéletnapján az Antikrisztust megölni. Útközben karavánokkal, török katonákkal és lovas beduinokkal találkozunk; ez utóbbiak apró lovakon, hosszú lándsákkal fölfegyverkezve, büszkén, méltóságteljesen vágattak el csapatunk előtt.

Naplemente felé érkeztünk *Ramlehbe*, egy 6500 lakossal bíró csinos mohammedán városba, melyről tévesen mondják, hogy a

LIDDA (ma LUD.)

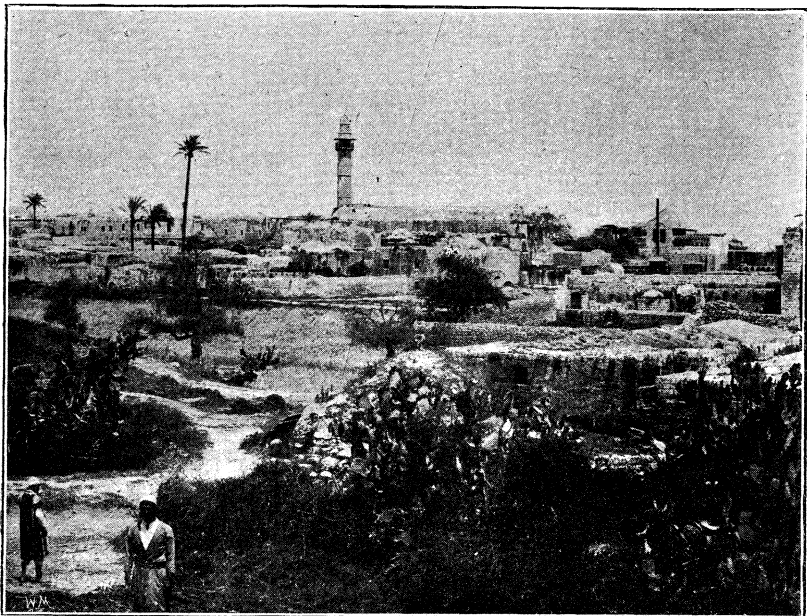
bibliai Arimathia volna; mert csak Szulejmán khalifa, Abd el-Melik fia építtette 716-ban Kr. u. A régi zarándokok irataiban „Ramula“ néven szerepel. A keresztes hadjáratok idejében 1099-ben püspökséget alapítottak itten, hol minden időben sok keresztény lakott. Ramleh nevét, ami homokot jelent, megérdemli a város; bokáig érő homokban és ráadásul szemétben gázol az ember, ha néhány lépésnyi sétára indul. A szentferenciek kolostora és zarándokháza,

A Jaffától Jeruzsálemig vezető 68 kilométernyi utat rendszeren 10—12 óra alatt szokták megtenni; mert a feleuton túl a Juda-hegységben nagyon rossz az út.

Mi délután három óra után hagytuk el Jaffát. A nap forrón süttött, az uton porfelhőket vertek fel a kocsik és az eleinte jó kedvben száguldó lovasok. A város szélén, mintegy félóráig, előbb narancskertek között haladtunk. A híres jaffai narancsok e kertekből kerülnek hozzánk. Az akkori másodtermésnek még éretlen haragoszöld gyümölcsei alatt törésig roskadoztak az ágak. Többen megízlelték, remélve, hogy legalább szomjukat olthatják; de azok keserűek voltak, mint az epe.

A városon túl azonnal a *Sáron-mezeje* kezdődik. Ez tavasszal egészen más képet nyújt, mint ősszel, amikor mi itt jártunk. Tavasszal üde zöld szántóföldek, közben legelők vannak e termékeny síkon, melyről a Szentírás is dicsérő szavakban emlékezik meg. A mező legelőinek kiváló disze az egész Palesztinát elborító asphodelus-liliom, mely közel embermagasságra nő fel. Most egészen pusztá sivatag tárult szemeink elé. Mindent kiégetett a nyárnak tikkasztó és perzselő heve; a vetéseknek még torzsáit is kilegelték az erre vonuló karavánok tevéi, a szél aztán mély repedéseket hasított a hónapokon át összeaszott földön. Az út szélét tövisként szegélyező kaktuszok, agávék, álóék húsos levelei összezsugorodva és ujjnyi vastag porréteggel borítva. Sehol semmi élet, semmi tenyészet, mintha a földnek minden ereje kihalt volna; közelben és távolban sehol egy tenyérnyi zöld hely, amelyen szemünk megnyugodhatott volna. Itt-ott egy sakál ólálkodott a szomorú mezőn; az elhullott tevék, melyeknek fehérülő csontvázait az úton találtuk, dús lakomát adhattak nekik. Az uton kimért ($1\frac{1}{2}$ —2 km.) távolságokban katonai őrházak vannak, jobbára szánandó romban; de lakóikkal sehol se találkoztunk. Ezek még abból a korból valók, mikor a közbiztonság felett katonai hatalommal kellett őrködni. Szomorú egyhangúságban haladtunk. Utunktól balra, nem messzire tőlünk, láttuk fehérteni Lud városát, a régi Liddát, hol szent Péter apostol az inaszakadt Eneast meggyógyította. (Ap. Cs. 9. r. 32. v.) Az első kereszténység

terraszokról kényelmesen bejárhatók, beláthattam a lábaim alatt elterülő várost és közeli vidékét. A telkeket óriási kaktuszok és aólék szegélyezik, melyek között a sárból rakott és itt-ott színes üvegekkel díszített kupolák sajtóságos képet nyújtanak, melyet a magasan kiemelkedő és vörös datolya-fürtökkel megrakott pálmák még szebbé tettek. A város végén van egy festői torony, mely *Dsámi el-Abjad*, Fehér-mecset nevet visel s eredetileg egy már régen

RAMLEH.

elpusztult mecsetnek minaréja volt. A rajta levő arab felirat szerint 1318-ban egy egyiptomi szultán építette, de ennek dacára többen mégis a keresztések idejéből származó építménynek tartják. A *Dsámi el-Kebir* nevű főmecset a keresztések által a XII-ik században épült templom volt.

Ezalatt a vendéglátó házigazdák meghívtak a terített asztalhoz, melyen hússal, főzelékkel, édes tésztával, jó borral és kitűnő szőlővel vendégeltek meg minket. A számunkra vetett pompás

mely minket pár órára vendégeiül fogadott, barátságos hely. Az épület kőfalakkal van körülvéve, melyekbe díszül, de szükség esetén lőrésekül is használható égetett cserépből készült csövek vannak piramis alakjában beillesztve. Ezt a díszt egyebütt is talál-
tuk a Szentföldön, különösen Jeruzsálemben s úgy hallottuk, hogy leginkább a légjárat előmozdítására van szánva. A mohammedánok sík háztetőin arra is szolgálnak e cserépcsővek, hogy azokon át a

BEDUIN A PUSZTÁBAN.

hárem hölgyei zavartalanul nézhetik a világot, anélkül, hogy őket a kíváncsi szemek észrevehetnék.

A szentferencrendiek klostromának minden zege-zugát bejárta a kíváncsi karaván. A jámbor szerzetesek, jobbára franciák, szívesen kalauzoltak mindenfelé, megmutatták azt a szobát is, ahol lakott Bonaparte Napoleon 1799-ben, szentföldi táborozásakor, mikor Ramlehben volt főhadiszállása. A zárda falairól, melyek a körülfutó

mástól elszakadtak, néha hosszú uton egyetlen egy társunkkal sem találkoztunk. Pedig veszedelmes helyeken jártunk. Ha a kőborgó

AMVASZ ÉS LATRUN ROMJAI.

beduinok utazásunkat megsejtték volna, könnyen elbánhattak volna velünk, az egymástól elszakadva haladó kocsik embereivel.

Már 720 méter magasan voltunk a tenger színe fölött, honnan kísér-

ágyakat sajnálatunkra nem fogadtuk el; mert az éjszaka hűvösében akartunk tovább utazni, hogy mihamarább Jeruzsálembe érjünk.

Alighogy Ramlehből útra keltünk, azonnal érezhetővé vált a nappali és éjszakai hőmérséklet közötti nagy ellentét. Míg nappal 41 C⁰ tikkasztó hőségben alig voltunk képesek föllélegzeni, éjjel majd megfagyunk a hidegben. Nagyon megjárták azon utitársaink, kik a jó tanácsra nem hallgatva, melegebb ruhát nem hoztak magukkal; fogvacogva dideregtek s a szembejövő beduinoktól, kocsisoktól vásároltak jó pénzen pokrócokat, teveszőr-gubákat, hogy meg ne fagyjanak. Hajnalra a mezők olyan fehérek voltak a harmattól, mintha hóval lettek volna borítva.

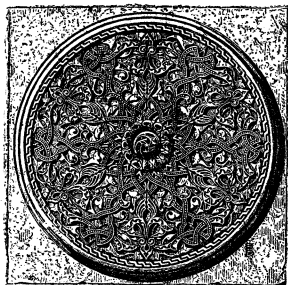
Ramlehn túl még jó három óra hosszat haladtunk a Sáron mezején, mindinkább közeledve a *Judeai-hegyekhez*, melyek már Ramlehből láthatóan emelkedtek utunk irányában.

Latrunban pihenőt tartottunk, míg kocsisaink etettek. A kopár hegyvidék, gyéren tenyésző olajfáival szomorú képet nyújtott a hold fényénél, amit még kietlenebbé tett a sakálok üvöltése és a gyanús tekintetű beduinok járás-kelése. Latrun nevét a latin *latro* szó révén azon rablónak (Dizmász) szülőhelyül tartják, aki Jézus jobbján volt keresztre feszítve s aki (Szt Luk. 23. r. 40. s köv. v.) kérte Jézust, hogy emlékezzék meg róla, midőn országába jut. Latrun közvetlen szomszédságában van *Amvasz*, melyet sokan az új-testamentomi Emmausznak tartanak, mely (Szt Luk. 24. r. 13. v.) hatvan futamatnyi (stadium) távolban volt Jeruzsálemtől. Fontos hely volt ez a Makkabeusok és rómaiak idejében, mely utóbbiak az V. legió helyezték el itten. Innen kezdve egész Jeruzsálemig folyton a kietlen, kopár, kiégett, növénytenyészet nélküli Judeai-hegyekben folytattuk utunkat, mely hegyen-völgyön keresztül vonul el gondozatlanul. A török kormány emberei épen akkor vetették alapját egy műútnak, melyen néhány munkás a szokott keleti kényelemmel csibukolva dolgozott. A völgyekben az egyedüli hálás olajfát találtuk kisebb csoportokban, leginkább ott, hol valamely emberlakta vidéknek nyomai láthatók. A hold csodás fényvel világította meg utunkat, mely a legkietlenebb helyeken vezetett keresztül. Kocsijaink egy-

tovább látható Dávid sírja ; lábaink alatt, a Hinnom-völgye fölött, halad el a Bethlehembe és Hebronba vezető országút.

A szent-város házainak tömegéből két nagy kupolás épület felé fordulnak sóvárgó szemeink. A Szent-sír temploma az egyik. Nagy kupolája messzire ellátszik, kereszt tündöklük a csúcsán. A megváltás szent jelvénye itt a legméltóbb helyen ragyog.

A Haram es-Serif-téren álló Szikla-dóm, a Kubbet esz-Szachra nagy kupolájával a másik kimagasló épület. Az szent helye a keresztényeknek, ez a mohamedánoknak ; de a zsidók előtt is kegyelt hely ; mert itt állott hajdan Salamon királynak fényes temploma.

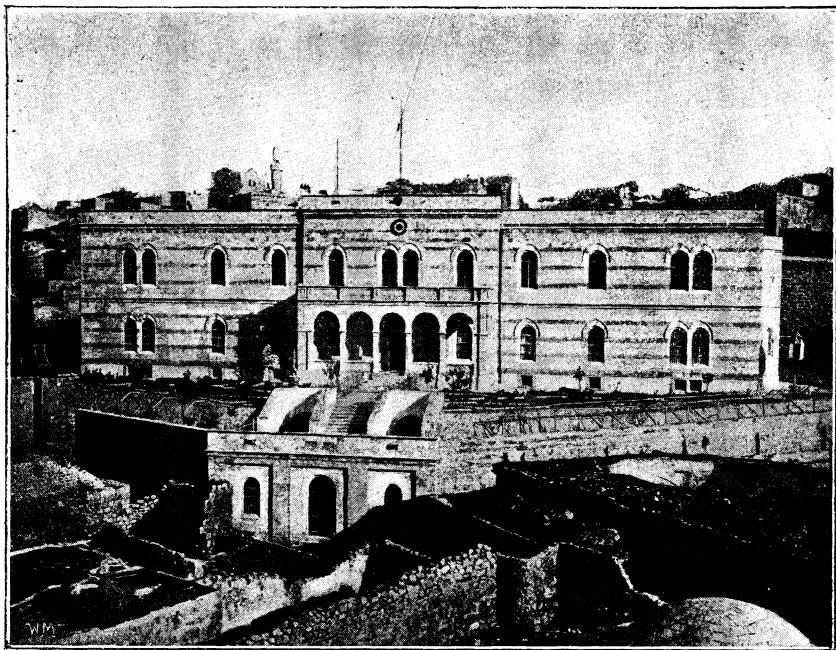

teties kilátás nyílt a körülfekvő mély völgyekbe, a Sáron-mezejére, egész Jaffáig, sőt a tengerre is. A nap fölkelte megaranyozta az egész képet. Innen egy mély völgybe értünk, mely olaj- és pisztáciafákkal van borítva, neve *Karjat el-Anib* (Szőlőváros). Némelyek *Kirját Jeárim*-nak (Erdőváros) tartják, hol a frigsze krény állott, míg azt Dávid Jeruzsálembe vitette. A nép *Abu-Gós*-nak nevezi, azon rablóvezér nevééről, aki e városban lakott, kőfalakkal megerősített várában és feje volt annak a rablótörzsnek, mely egy időben a Juda-hegységet rettegésben tartotta. A városban és környékén kiterjedt szőlőművelést úznenek a lakosok. Nem messzire egy újabb kapaszkodó után értük el azt a kisebb völgyet, melyben *Kalonieh* nevű helység fekszik. Ennek határában szedte össze Dávid parittyaköveit, melyekkel ugyanitt Goliáthot földre terítette. A régészek közül legtöbben ezt tartják Emmausznak és alkalmasint több alappal, mint az utunkban jóval korábban talált Amvasz helységet. Innen még egy magas hegyre kellett egy meglehetősen meredekül kigyózó uton felkapaszkodnunk, mire szemünk elé tárult Jeruzsálem városa, háttérében az Olajfák-hegye, s ennek tornyos temploma, messze távolban a Moábita-hegyek szürkültek. A várost környező szürke falak elzárják az egész városra való kilátást, csak a kupolák, a mecsetek minaréjai és a magasabban fekvő épületek tetői látszanak.

A város kapui előtt legelőbb az orosz teleppel találkozunk, melyen szembeötöl egy ötkupolás épülettömeg, az új zarándokház, külön férfiak és nők számára. Ez a telep modern izlésben van tartva, házai rézsútos tetőkkel vannak földve, míg Jeruzsálem házai túlnyomólag tető nélküliek és kupolákkal vannak ellátva. Itt van az osztrák-magyar konzulátus is. Ez a telep, hol most is már számos középület és jótékonyági intézet van, idővel igen csinos várossá fog fejlődni.

A magaslatról már teljesen kibontakozva áll előttünk a szentváros; hatalmas szürke kőfalai magasán állanak és dacolnak az idővel. Az előttünk fölemelkedő Jaffa-kapu szép idomai lekötik egész figyelmünket; jobbról tőle megbámuljuk az impozáns fellegrvázat,

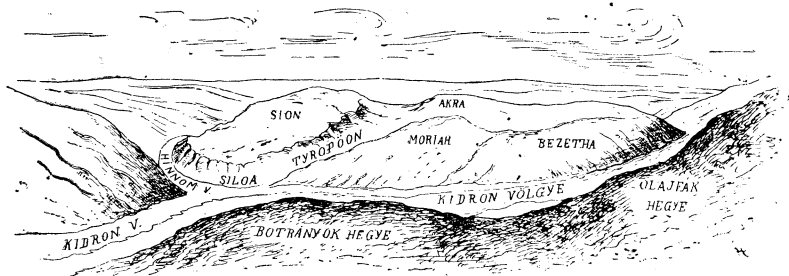
Ki ne állana megilletődve e helyen, mely az ó- és újszövetségnek annyi szent emlékét zárja magába? Egy pár pillanat alatt végig szárnyalt lelkem ezredévek csodás eseményein, melyek mind e szent helyhez fűződnek. A csodálat, szent lelkesedés, az imádsággá magasztosult ihlet egyesült a boldogságnak érzetével, hogy láthatom azt a szent-helyet, melynek látásáért annyit epedtem s melyet milliók és milliók látni kívánnak.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR ZARÁNDOKHÁZ.

Ezen a helyen, ahol én most állok, s ahonnan az egész szent-város látható, a régi zarándokok leszállottak kocsijaikról vagy lovaikról s gyalog vonultak be az Úrnak szent városába. Mi, akik már előbb jó darab utat gyalog tettünk meg, csakhogy a szent-várost mihamarább megláthassuk, fáradtak lévén s a városig még nagy út állván előttünk, kocsin, de a gyalogló zarándokokénál nem csekélyebb ihlettel tettük meg az utat.

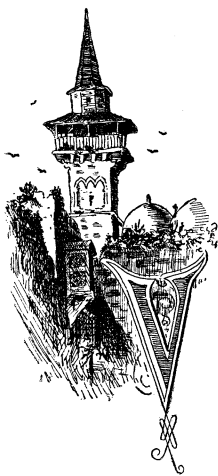
A Jaffa-kapu előtt megoszlott társaságunk. Azok, kik a

JERUZSÁLEM HELYRAJZA.

VI. Jeruzsálem. A szent-város leírása és története.

(A szent-város tornácában. Jeruzsálem fekvése. A környező völgyek és hegyek. A város falai és kapui. A négy halom. Jeruzsálem, a jebuzeusok városa Dávid kezeibe kerül. A város viszontagságai a babiloni fogságig. A száműzetés után Krisztusig. A Megváltó idejében. Titus 70-ben Kr. e. szétdúlja. Aelia Capitolina, pogány város Jeruzsálem helyén. A kereszténység, majd persák, arabok, kereszteltek, egiptomiak és végül a törökök kezén.)

*Laetatus sum in his, quae dicta sunt mihi :
In domum Domini ibimus.*

*Stantes erant pedes nostri in atriis tuis,
Jerusalem :*

*Jerusalem, quae aedificatur ut civitas,
cuius participatio eius in idipsum,*

*Illuc enim ascenderunt tribus Do-
mini, testimonium Israel ad confitendum no-
mini Domini.*

Psal. 121. 1—4.

igadok, mikor azt mondják nekem : Az Úr házába megyünk. Lábam tornácaidban állanak, Jeruzsálem ! Jeruzsálem városúl építettet, melynek közjavaiban mindenki részesül. Mert oda mennek föl a nemzetségek, az Úr nemzetségei, Izrael biznysága szerint hálát adni az Úr nevének.“ (121. zsoltár. 1—4 v.)

Dávidnak, a nagy lantos királynak ihletett igéi viszhangzanak szivemben, midőn a szent-város előtt állok s szememet az igéző látványon legeltetem. Nézem a szent-várost, mely ragyogó reggeli pompájában áll előtttem. A nap sugarai szent aureolát vonnak feje fölé, hogy fokozza előttünk a hely szentségét.

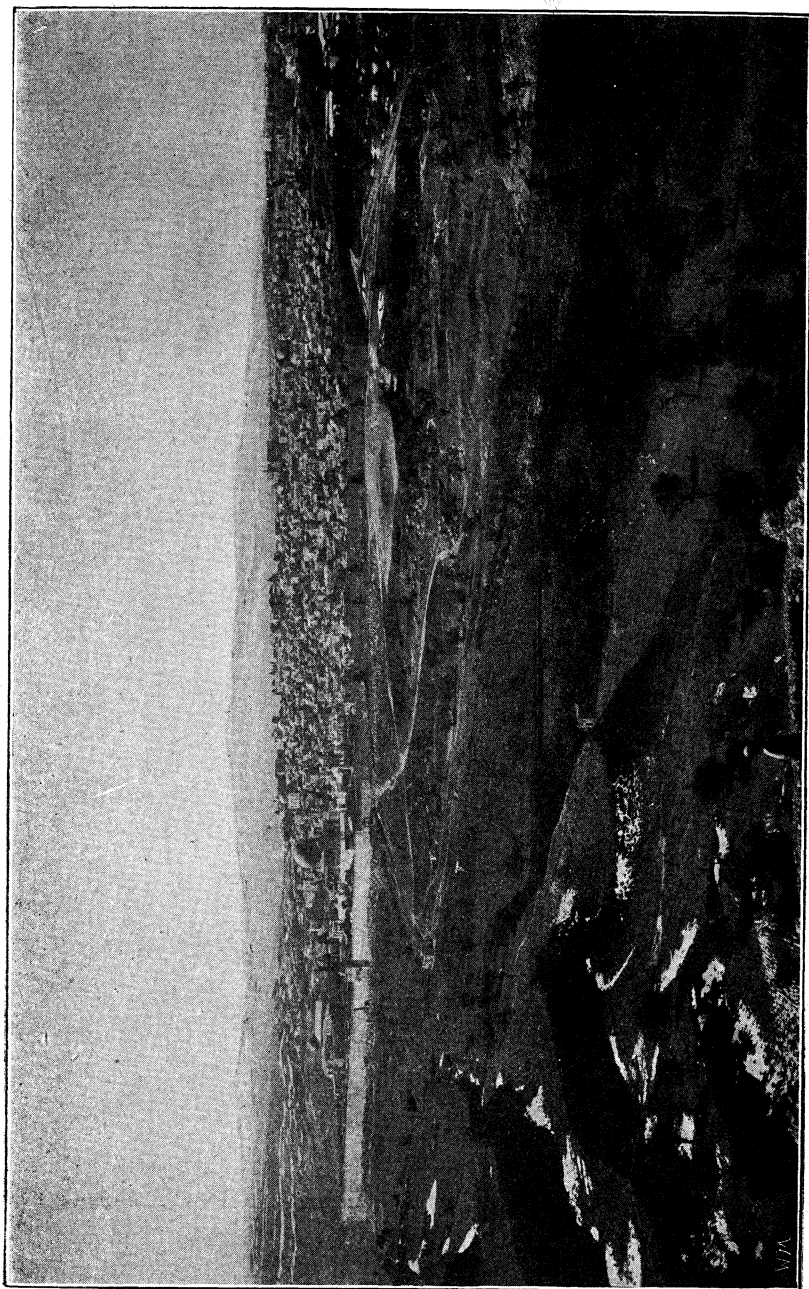
*Casaniouá*ban, a szentferencrendiek új hospiciumában kaptak szállást, a Jaffa-kapun vonultak be Dávid-városába; mi, kik az osztrák-magyar zarándokháznak voltunk vendégei, a nyugatra fekvő Damaskus-kapu felé tartottunk. A kapun belül néhány lépésnyire fekvő zarándokházban már várt minket a ház rektora, akivel már Jaffában megismerkedtünk s aki előttünk tette meg az utat. Mindenkinék kijelölte helyét; nekem és egy társamnak a földszinten jobbra két szobából álló magánlakását engedte át.

Bár az éjszakai utazástól teljesen kimerültek és éhesek voltunk, sem pihenésre, sem evésre nem gondoltunk, hanem első gondunk volt a Szent-sír templomát felkeresni.

* * *

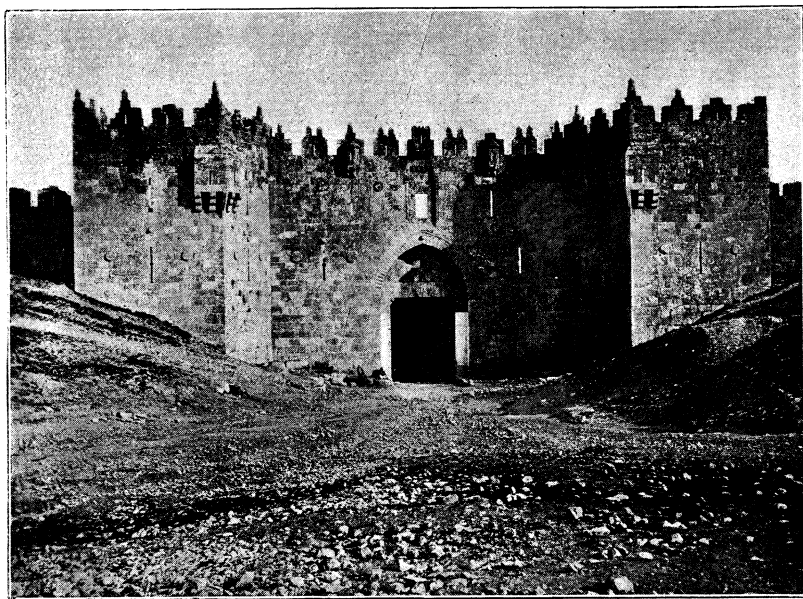
Jeruzsálem, a kujundsuki ékiratokban *Urszalima*, a hieroglifákban *Salam*, görögül és latinul *Hierosolyma*, a hébereknél *Jerusalajim* (a béke öröksége), az araboknál *El-Kudsz* (a szent), a törököknél *Kudusz Serif* (a magasztos szent), egy 760 méter magas, vízben szegény mészkő-fensíkon fekszik, mely a palesztinai hegyhátnak főláncával függ össze, s éjszakot és éjszaknyugatot kivéve, mély völgyekkel van körülvéve. Keleten van a *Kidron*-, később *Jozafát-völgye*, délen és nyugaton a *Ben-Hinnom-völgye*. Az ó-korban ezt a fensíkot egy völgy metszette ketté, melyet Jézus idejében *Tyropoeon* (a Sajtosok) völgyének nevezték s melynek nyomai ma a város falain kívül levő kereszt-völgyben láthatók. Ezt a völgyet később, a város kiépítésénél feltöltötték és a mélyedésnek nyomai a városban csak csekély hajlásban vehetők észre. A városnak legmagasabb pontja az éjszakkéleti részen, a latin patriárcha és az orosz zarándokház között 784 m. magasságban van. Jeruzsálem 54 kmnyire fekszik a Földközi-tengertől és 22 kmnyire a Holttengertől.

A várost körös-körül magaslatok környezik. A *Kidron-völgye* felett van az *Olajfák-hegye* (*Dsebel et-Túr*); ettől délre ennek egyik nyulványa a *Botrányok-hegye* (*Ds. Batn el-Hava*), így nevezve el, minthogy e hegyen áldozott Salamon király a pogány isteneknek. A várostól délre van a *Gonosz-tanács-hegye*, mely nevét onnan

JERUZSÁLEM VAROSA.

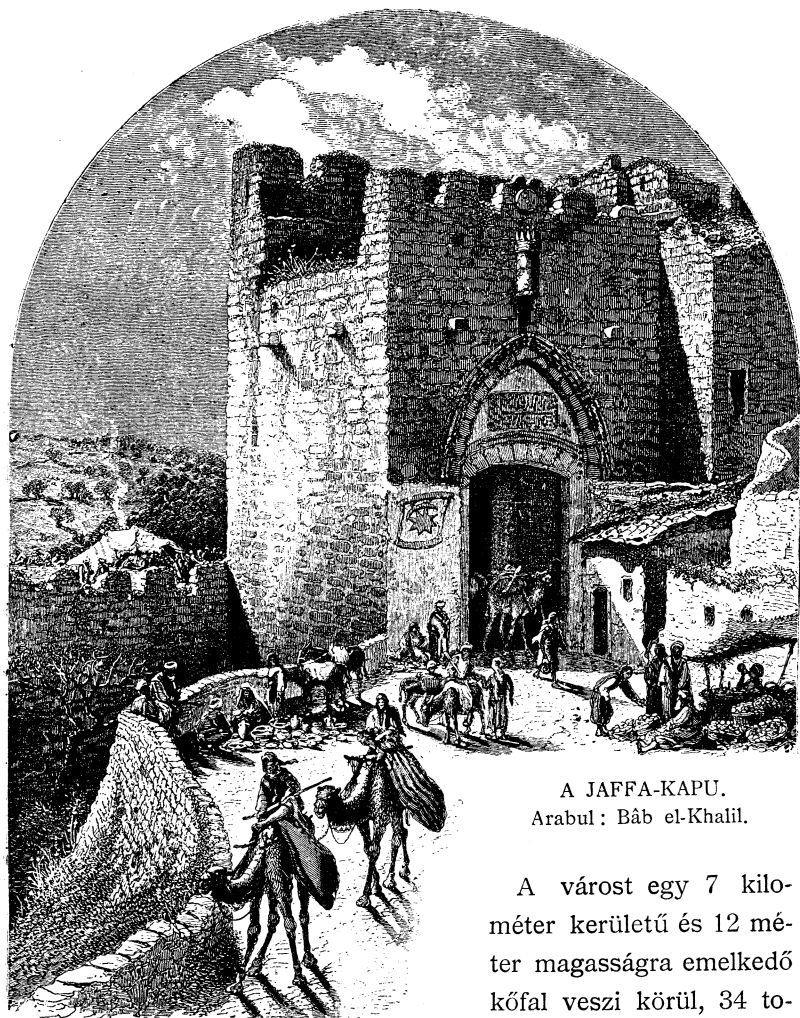
neveznek), melynek vidéke a leglátogatottabb, minthogy a főutak itt vezetnek keresztül s a város ebben az irányban épül újabb időben. Itt vannak az előkelő kereskedések, itt kezdődnek a bazárok és itt vannak a keresztény városrész legnevezetesebb épületei. A *Fellegvár (el-Kálâ)*, magas tornyával és az idő viszontagságai által barnított erős kőfalak a kapuval együtt szép képet alkotnak. Ettől éjszakra van az 1889-ben épült 2. *Bâb Abdul Hamid* nevű új kapu. Legszebb 3. a *Damaskus-kapu*, melyet az arabok számtalan oszlopai és tornyai

A DAMASKUS-KAPU. Arabul: Bâb el-Amûd.

miatt *Oszlop-kapunak (Bâb el-Amûd)* neveznek. Éjszaknyugatról csak ez az egy kapu vezet a városba. A hozzá közel eső 4. *Herodes-kapu (Bâb esz-Sahiri)* most csukva van. Tovább keletre van 5. a *Szent-István-kapu*, mely Mária-sírházhoz vezet, miért is az arabok *Boldog-asszony-kapujának (Bâb Szitti Marjam)* nevezik. Ezen kapu előtt követték meg Szent István első vértanút. A szintén keletre fekvő 6. *Arany-kapu (Bâb ed-Daherije)* régóta be van falazva, mert közvetlenül a szétdúlt nagy templomra nyílt s a mohammedán legenda

kapta, hogy itt lakott Kaifás, kinek házában tanácskoztak a zsidók papjai Krisztus elvesztése felett. Tovább éjszakra van a *Skopusz-hegy*, ahonnan Titus és légiói a pusztulásra szánt városra tekintettek.

A JAFFA-KAPU.
Arabul: Bâb el-Khalil.

A várost egy 7 kilométer kerületű és 12 méter magasságra emelkedő kőfal veszi körül, 34 toronnyal. A városba nyolc kapu vezet, melyek egyike be van falazva. Ezek a következők: 1. *Jaffa-kapu* (arabul *Bâb el-Khalil*, így nevezve, mert ezen vezet az út Hebronba, melyet az arabok Isten barátja, Ábrahám után Khalil-nak

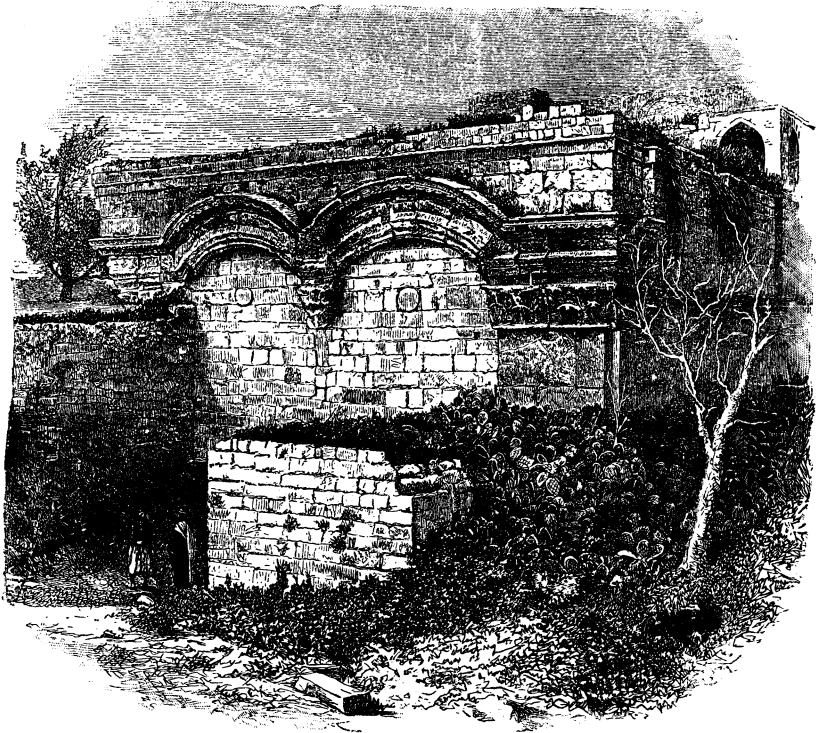
A Sion-kapujától a Damaskus-kapujáig menő utca választja el a keresztény várost a mohammedántól és zsidótól.

Erre a négy halomra épült Jeruzsálem városa, mely ma sokkal nagyobb területet foglal el, mint régen. A város folyton terjeszkedik. A falakon kívül ma-holnap majdnem olyan nagy város támad, mint a minőt a falakon belül találunk.

A szent-város történetét egész Ábrahámig lehet visszavinni. *Melchizedek* Szálem királya kenyér- és boráldozatot hozott az Úrnak, midőn Ábrahám megveré Kadorlaomert és többi ellenségeit, (Mózes I. k. 14. r. 18. v.). Később, mint a jebuzeusok városa, Jebuz nevet visel, mely bár kicsiny és jelentéktelen volt, mégis előnyös fekvésénél fogva, sokáig dacolt az izraeliták erejével s védetlen része csak Józua halála után került az izraeliták kezére. De a jebuzeusok még ott is megmaradtak lakásaikban. A megerősített Sion vára még Dávid idejében is az ő kezükben volt és Dávidnak csak nagy harc után sikerült azt tőlük elragadni és székhelyévé tenni; mert erre Jeruzsálem központi fekvésénél fogva sokkal alkalmasabb volt, mint Hebron. Így lett Sion „*Dávid-városá-vá*,” habár a Sion nevet a költők és próféták átvitt értelemben az egész Jeruzsálem megnevezésére is használják. Azóta, hogy Dávid a frigyszekrényt Kirját Jeárimból ide áttette, Jeruzsálem a „szent-város“ (*kadista*) nevet viselte. Ebből származik az arab *kudusz* elnevezés is, ami szintén szentet jelent.

A Sion-hegyének fekvését illetőleg két vélemény uralkodik. A hagyomány szerint, mely a mai elnevezésben is tartja magát, a nyugati hegyet nevezték Sionnak. De mások a keleti vagy templom-hegyet tartják Sionnak; mert azt mondja az Irás, hogy Dávid városából fölmentek a templomba (Kir. II. k. 24. r. 18. v.), tehát Dávid városa nem lehetett a magasabb nyugati hegyen, hanem a templom-hegynek valamivel mélyebben fekvő déli részében, mely *Ofel* nevet viselt. Az Irás azt is mondja, hogy Sion-hegyén lakik Jahve (Joel 3. r. 17. v., Mik. 4. r. 2. v. Izai. 8. r. 18. v. stb.), azért Siont kell Dávidvárosának tartani. Innen magyarázható az is, hogy az egész város megjelölésére is használják a Sion nevet, Jeruzsálem helyett.

szerint itt fogna bejönni a hódító, ki a várost tőlük visszafoglalja. Ezt a kaput régen évente csak egyszer, Virágvasárnapján nyitották ki; mert a szent hagyomány szerint az Üdvözítő ezen vonult be a városba. Délen van 7. a *Szemét-kapu* vagy *Áfrikai-kapu* (*Bâb el-Magârîbe*) és 8. a *Sion-kapu* vagy a benszüllöttek szerint *Dávid*

ARANY-KAPU. Arabul: Bâb ed-Daherije.

próféta kapuja (*Bâb en-Nebi Dâud*), minthogy közelében van Dávid sírja.

A város *Sion*, *Móriah*, *Ákra* és *Bezetha* halmokra épült. E négy halom ma is alapjául szolgálhat a város felosztásának, habár ma inkább az egyes vallásfelekezetek szerint szokás a várost felosztani, három részre: keresztény, mohammedán és zsidó városra. A keresztény várost újra latin, görög és örmény negyedekre osztják.

újra elesik, a templom és a királyi palota tűzzel-vassal elpusztítatik, a népből 10.000 ember családotól együtt Babilonba fogságba hurcoltatik. (Kr. IV. k. 24. r. 15. és köv. v. Jer. jövendölései).

A babiloni fogságból *Zorobábel* és *Józsua* vezetése alatt visszaterő zsidók (538-ban) azonnal hozzáfognak a templom felépítéséhez, amivel (516-ban Kr. e.) készen is lettek; de a templom most sokkal szegényebb és egyszerűbb lett, mint a Salamon királyé volt. A város építését és megerősítését tulajdonképen *Nehemiás* hajtotta végre.

A következő két század békésen haladt el a szent-város fölött, mely megnyitotta kapuit Nagy Sándor előtt s ennek halála után a Ptolemeuszok kezére került. A Szeleucidák uralma alatt újra véres harcoknak lesz színhelye. *Antiochus Epifanesz* (168-ban Kr. e.) a várost és a templomot feldulja; de *Makkabi Júdás* visszafoglalja a várost és megerősíti a templom-hegyet. Az ő halála után ez visszakerül a szíriaiak kezére, akik nemsokára (141-ben Kr. e.) kénytelenek azt a Hasmoneusoknak birtokába engedni. *I. Hirkanusz János* alatt (134-ben Kr. e.) VII. Antiochusz kiéheztetéssel keríti újra hatalmába és lerontatja falait. Antiochusz halála után Hirkanusz újra megerősíti a várost és a templomtér éjszaknyugati sarkában felépíti a Barisz nevű várat. Ákrát lebontja s a felső-város és a templom közötti völgyet feltölteti.

A Hasmoneusok családjában lábra kapott villongás a rómaiak beavatkozását vonja maga után. Pompejus (63-ban Kr. e.) beveszi a nagyon megerősített templomtér, melyet Antipater Cezár engedélyével újra megerősített. Mikor a párhúsok Palesztinába becsapnak, Jeruzsálem újra véres harcok színhelye lett, mit a belső zavarok is növelnek. *Nagy Herodes* (39-ben Kr. e.) sikertelenül ostromolja a várost, de később (37-ben Kr. e.) a rómaiak segítségével öt havi elkeseredett harc után beveszi. A zsidók elkeseredetten védték magukat a betolakodó idumeai ellen, mely ellenállást Herodes, a győzelem után, nagy vérengzéssel boszúlt meg. Leghosszabban tartotta magát Barisz-vára (a templomtér éjszaki oldalán). Elfoglalván Herodes a trónt, nagy és fényes építkezésekkel emelte a várost, mely egyike lett az akkori világ legszebb városainak. A Hasmo-

A régibb források azonban mindkettőt együtt is használják: Sion és Jeruzsálem. (Iz. 10. r. 12. v.) A város akkor két részből, felső- és alsó-városból állott.

Dávid erős kőfallal vette körül e két részből álló várost, melyet Salamon még inkább megerősített. A jebuzeusok régi bástyáját, Millót, mely némelyek szerint a felső város éjszakkéleti részében, mások szerint a belső völgy aljában feküdt, újra építette Salamon. (Kir. III. k. 9. r. 24. v.) A bölcs király Jeruzsálem városát számos építkezéssel emelte. Az Úrnak nagy és fényes házat építtetett a Móriah-hegyén, azon a helyen, melyet Dávid készített, a jebuzeus Ornán szerűjén. (Krón. II. k. 3. r. 1. v.) A templomtól délre királyi palotát emeltetett magának. Ő alatta a város, mely fényben és gazdagságban emelkedett, Izrael népének középpontja s Indiával és Áfrikával való kereskedelmi összeköttetés és egyéb viszonyai folytán Nyugat-Ázsia műveltségének főhelye lett.

De a városnak virágzása nem sokáig tartott. Az ország kettészakadása után (körülbelül 975-ben Kr. e.) Jeruzsálem Juda-országának fővárosa volt, de háromszáz éven át sokat kellett szenvednie az egyiptomiak, filiszteusok és az elpártolt izraelita törzsekkel egyesült több arab nép becsapásaitól. Virágzás állott be Oziás erősebb uralma alatt, aki a bástyafalakat megerősítette és tornyokkal látta el. *Ezekiás (Hiszkiá, 724—697. Kr. e.)* az éjszakon keletkezett elővárost kőfallal vette körül, hogy az ellenség ellen védve legyen. Nagy érdeme, hogy a vízben szegény várost vízvezetékekkel látta el s víztartókat és tavakat készíttetett, melyek a vízvezetékből kapták vizüket. A Josephus Flaviusnál Amygdalonnak, most Patriárcha-tónak nevezett vízmedencét is az ő művének tartják és azért Hiszkiá-tavának is nevezik. Hiszkiá fia *Manasse* alatt (648-ban) Jeruzsálem meghódolt Assziriának, de a király a fogságból való visszatérése után a falak visszaállítására fordította gondját. *Joziás* (640—609) a pusztuló templomot jó karba helyezi. *Jojákim (Elijakim)* alatt (609—598. Kr. e.) Nebukadnezár, meghódítja a várost, *Jojáchin (Joákin)* alatt (598-ban) másodsor, *Zedekiás (Szedeciás, héb. Cidkijáhn)* alatt végül 17 hónapi kétségbeesett védelem után (586-ban Kr. e.) a város

menekülni kénytelenültek. A zelóták, kik már előbb megszállották a templom területét, Antonia várát is hatalmukba kerítették. Sikertől nekik, irtózatos harc után a felső várost is kiragadni a mérsékelt kezeiből, sőt Herodes palotáját is, dacára, hogy 3000 ember tartotta megszállva, bevették. A győzők e sikertől elvakulva, nemcsak a római katonák, hanem saját hitsorsosaik ellen is nagy kegyetlenkedéseket követtek el. Hozzájárult elbizakodásukhoz, hogy Cestius Gallus, tehetetlen római hadvezér a várost minden harc nélkül feladta, falai alól menekült és Gibeonnál egész hadserege szétveretett.

Ez annyira elvakította a felkelőket, hogy már a rómaiaktól való teljes felszabadulásról álmodoztak s a csupa zelotákból alakult jeruzsálemi tanács egész Palesztina fellázításának szervezését vette kezébe.

Erre 60.000 emberrel jött Vespasianus Palesztinába s 67-ben Galileát meghódította. Ezalatt Jeruzsálemben egy rablócsapat hatalmába kerítette a templomtér, s midőn Ananusz főpap azt ostromolni kezdé, a zsidók előtt gyűlöletes idumeaiakat hívták segítségül, Ananuszt és a mérsékelt pártot tönkre tették. Állítólag 12.000 előkelő pusztult el a pártharcban. Vespasianus előnyomult Jeruzsálem felé, de a Rómában beállott események visszatérésre kényszeríték s fia Titus vette át a fővezérséget.

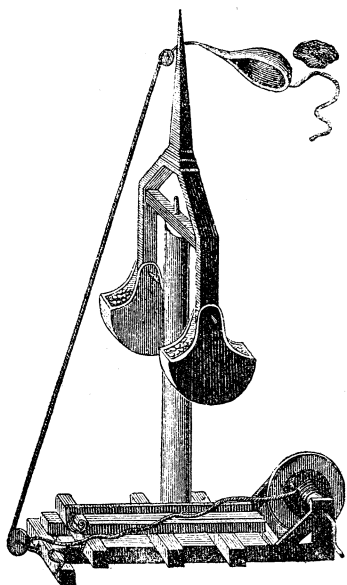
Mikor Titus Jeruzsálemhez közeledett, négy párt volt a városban. A Giscala János vezetése alatti zeloták kezében volt Antonia vára és a pogányok udvara; a rablók Gerasa Simon alatt a felső városban tanyáztak; Eleázár pártja a templom belsejében és Izrael udvarában tartotta magát; a felső városban még védte magát a mérsékelt egy töredéke. Titus a 70-ik év április havának elején hat-hatezer emberből álló hat legiót vont össze Jeruzsálem előtt. Hadereje zömét a város éjszaki és éjszaknyugati részébe helyezte el, egy legiót az Olajfák-hegyére. Ez utóbbit sikertelenül támadták meg a zsidók. A város belsejében sikerült Giscala Jánosnak a templomból kiűzni Eleázárt. Április 20-ikán a rómaiak az újváros nyugati falai alatt (körülbelül a mai Jaffa-kapu táján) állították fel ostromszereiket, a mozgó tornyot (turris ambulatoria) faltörő kosokkal (aries),

neusok várát, a Bariszt, újra építtette, és az ő pártfogója nevéől *Antoniának* nevezte el. Magának a felső-város nyugati részében pompás palotát épített, római izlés szerint, nagy oszlopcsarnokokkal, udvarokkal, termekkel, melyeket fényesen díszített. A palota éjszaki részére három nagy bástyatornyot épített, a *Hippikuszt*, *Fazaelt* és *Mariamne*-t. Az akkori szokás szerint a városon kívül amfitheatrumot (Xisztusz), a városban színházat emeltetett. Az ó-város és az ettől éjszakra fekvő külváros falait tornyokkal megerősítette. De Herodes leginkább a templom újra építésével igyekezett a népet kiengesztelni és kegyét megnyerni. 20-ban Kr. e. kezdette meg építését és az 10 év alatt nagyjából elkészült ugyan és felszenteltetett, de teljesen még akkor se volt készen, mikor azt a rómaiak 70-ben Kr. u. a várossal együtt elpusztították.

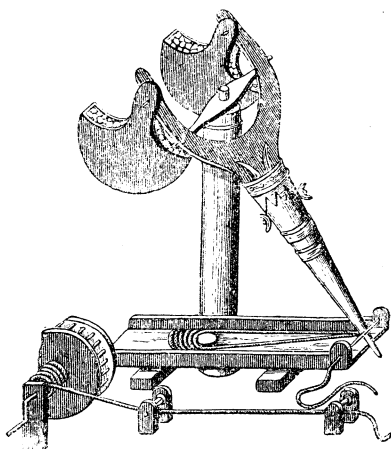
Ezekből látható, hogy Jeruzsálem Jézus idejében szép és nagy város lehetett. Josephus Flavius nagyon túlzott színekben is festi a város fényét és nagyságát. Szerinte a húsvéti ünnepek alkalmával két milliónál többen is összegyűltek falai között.

A lakosság növekvő szaporodása folytán szükségessé vált, hogy az éjszakon és éjszaknyugaton terjeszkedő külváros is bevonassék a város falai közé. Ezért I. Herodes Agrippa 41—44-ig Kr. u. ezt a részt is kőfallyal foglalta be. Így került a város belső területéhez *Bezetha* (Olajhely) és a *Golgotha* is. Ezt a falat, mely nagy kockakövekből épült, állítólag 90 toronnyal erősítették meg, melyek között leghatalmasabb volt a Pszefinosz-torony az éjszaknyugati sarokban. 30 méternél magasabb volt és a város legemelkedettebb pontján feküdt (789 m. a tenger színe felett). A Claudius császár iránti félelemből egy ideig felfüggesztették a felépítését s csak később fejezték be azt.

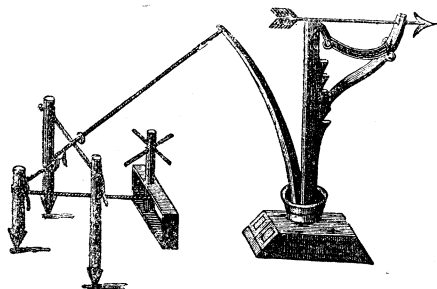
Mióta Palesztina római provincia lett, két párt uralkodott Jeruzsálemben. A rajongó zelóták Eleázár vezetése alatt a rómaiak elleni háborúra izgatták a népet, a békésebb pártnak feje volt Ananiás főpap. Midőn Florus helytartó vak dühében több esetben békés zsidókat is lemészároltatott, nagy fölkelés támadt a városban. II. Herodes Agrippa és nővére Berenice, akik közvetítőként léptek fe

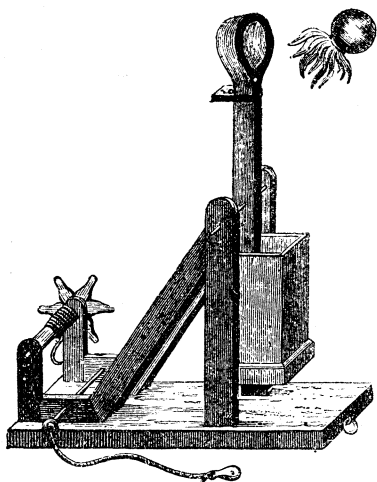
2

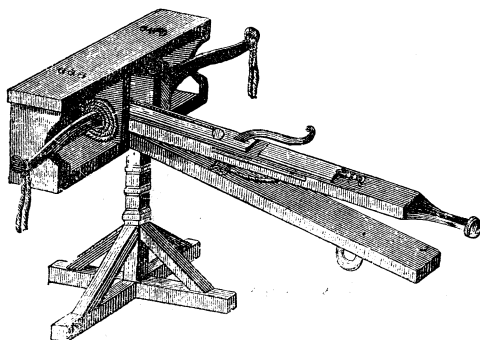
1

4

5

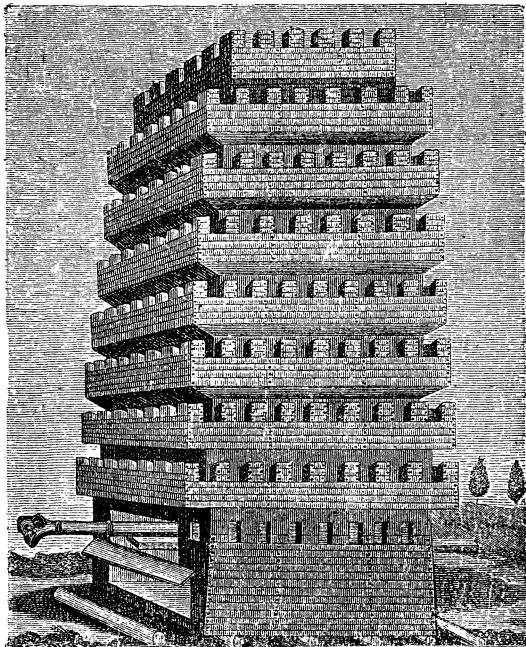
3

JERUZSÁLEM OSTROMLÁSÁNÁL HASZNÁLT LÖVŐ-GÉPEK (tormenta).

1 és 2. Hajtógépek (ballista), dobásra felhuzva és dobás után.

3 és 4. Nyílhajtógépek (catapulta). 5. Hajtógép görögtűz számára.

a hajító-gépeket (catapulta és ballista). Május 7-én a rómaiak az újvárosba is betörték; öt nappal később a második falat is megostromolták, de visszanyomattak. Három napra rá azonban másodszor bevették s a fal északi részét lebontották. Titus a táborában levő Josephus által többször megadásra szólította fel a zsidókat; de eredménytelenül. A városban éhínség kezdett dühöngeni. Ez elől és a kegyetlenül dühöngő Simon elől a városból menekülőket a rómaiak keresztre feszítették. Aztán ostromfalakat kezdtek építeni, de a zsidóknak sikerült ezeket részben ledönteni. A 33 stadiumnyi fal körül egy 39 stadiumnyi hosszú ostromfalat emeltek. Midőn a város így teljesen be volt kerítve, irtózatossá kezdett válni, az elsenyvedtek hulláit átdobták a falakon. Titus működésbe hozta a faltörő-kosokat s július 5-ikén éjjel megmászták Antonia-várát. A templom-tér falai előtt is folyt az el-

OSTROM-TORONY FALTÖRŐ-KOSSAL.
(Turrus ambulatoria ariesszel.)

keseredett harc, de a zsidók még mindig kezükben tartották azt. A templom oszlopcsarnokai egymásután égtek össze, de a zsidók nyom-nom után megvédték a templomot. Végül augusztus 10-én egy katona, Titus határozott tilalma dacára, tüzes üszköt dobott a templomra, melytől ez borzasztó lángba borult. Minden összeégett, elpusztult. A rómaiak irgalmatlanul öldösködtek le mindenkit, aki kezükbe került. A zelóták egy részének sikerült a felső-városba mene-

614-ben a persák II. Khozru király alatt megostromolják és kifosztják; a szent-helyeket sem kimélték meg. 636-ban az arabok szállották meg s öt hónapi ellenállás után, főleg, mikor Omár khalifa maga jelent meg segédcsapatokkal, megadta magát. A lakosokkal nagyon kiméletesen bántak; fejadó fizetése ellenében meghagyták őket a városban lakni. Sőt Harun ar-Rasid Nagy Károlynak megküldé a Szent-sír kulcsait. Körülbelül négy századon át a damaskusi és bagdádi khalifáknak engedelmeskedett, akik nem bántották sem lakóit, sem az oda özönlő zarándokokat. A Fatimidák alatt, különösen Hakim khalifa alatt, nagy elnyomatást kelle szenvednie, a Szent-sírt az ő parancsára újra felgyújtották. Majd a XI-ik században a Szelcsukok alatt is sokat zaklatták a keresztényeket. Pénzt zsaroltak a zarándokoktól; a vad rablóbandák többször még a templomokba is betörték és bántalmazták az ájtatoskodókat. Ezek és egyéb okok keresztes hadjáratokat vontak maguk után. A keresztesek 1099-ben június 7-ikén érkeztek a szent-város alá Bouilloni Gottfried vezetése alatt. Ő és Tankred a város nyugati részén állították fel táborukat; Toulousi Raymond részben szintén nyugaton és délen foglalt állást, míg a két Róbert az éjszaki részt szállották meg. Az ostromlók a nyomasztó forróságban nagy szomjúságot szenvedtek. Julius 14-én intézték az első rohamot, de visszaverettek, másnap aztán, pénteken, mialatt a papok szent-körmenetben jártak a falak körül, sikerült a városba betörniök. A Damaskus-kaput belülről nyitották ki nekik. Ezen és a Sion-kapun özönlöttek be a keresztesek hadai. A mohammedánok és zsidó lakosság nagy részét levágták, a mohammedánokat az Omár mecsetjéig üldözték, melyben sokan menekülést kerestek. A Szent-sírnál végzett rövid ima után folytatták irtó munkájukat. Kevesebb mint egy hét alatt 70.000 mohammedánt öldöstek le és számtalan zsidó veszett el a zsinagógák romjai alatt. A keresztesek Jeruzsálem uraivá lévén, újra felépítették a Szent-sír-templomát, a mecseteket keresztény templomokká változtatták, de uralmuk nem sokáig tartott. Szaladin 1187-ben, október 2-ikán elfoglalta a szent-várost és véget vetvén a keresztesek uralmának a 88-ik év után megint a mohammedán

külni. Újra megkezdődtek az alkudozások, mialatt az alsó-város már lángokban volt. De a felső-város még sokáig tartotta magát, csak szeptember 7-ikén esett a tűznek és pusztulásnak martalékául. Jeruzsálem romhalommá változott. Akik a rómaiak ellen harcoltak, halállal bűnhődtek; a többieket eladták rabszolgául. Josephus szerint 110.000 embert öltek le a város elpusztításakor.

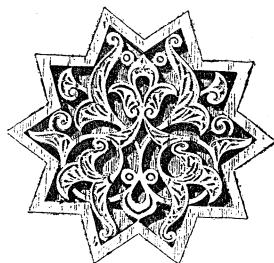
A városból csak a nyugati fal egy része és néhány torony maradt meg. A romban heverő város helyére csak 130-ban Kr. u. építtetett Hadrian császár egy római gyarmatot, melynek *Aelia Capitolina* nevet adtak. A falakat is újra fölépítették a régiek nyomain, csak déli oldalán kissé szűkebbre szorítva, úgy hogy a nyugati hegynek egy része és Ofel a falakon kívül rekedt, amint ma is így találjuk. A város egészen pogány jellegű volt. A templom helyére Juppiter Capitolinus tiszteletére pogány templomot, a szentély helyére Hadriannak lovas-szobrot, a Golgotha helyére Venus-templomot emeltek. A zsidóknak halálbüntetéssel volt megtiltva a városba lépni.

Bar Kochba alatt még egyszer fellángol a zsidók szabadság-érzete s aztán századokon át sűrű homály fedi a szent-várost.

A kereszténységnek államvallásul való elismertetésével új korszak kezdődik a város történetében. Nagy Konstantin császár megengedte a zsidóknak, hogy Jeruzsálemhez közeledjenek, sőt 339-ben egy utolsó kísérletet tettek, hogy Róma ellen fegyvert emeljenek. Julianus császár nekik a keresztényekkel szemben szabadalmakat adott, sőt megengedte nekik, hogy templomukat újra fölépítsék; de erre nézve csak gyenge kísérletet tettek (362-ben Kr. u.); később újra kizárják őket a városból.

Jeruzsálemben Ilona császárnő kegyes buzgalmából több épületet emelnek a keresztény vallás tiszteletére. Mint püspökség Jeruzsálem Cezárea alá tartozott, míg a 451-ben Kálcedonban tartott zsinaton önálló patriárchátust kapott. Justinianus a városban és azon kívül több templomot és kolostort s egy zarándokházat is építtetett. Nagy Gergely pápa s a nyugati nagy hatalmak is alapítottak zarándokházakat.

tehető. Ebből van mintegy 40.000 zsidó, 6000 mohammedán, a helyőrséggel együtt, 12.800 keresztény, és pedig 6000 görög, 4000 latin, 1400 protestáns, 800 örmény; a többi a koptok, abessziniaiak és sziriaiakra esik.) Az állandó lakosságon kívül évenként több ezerre megy a zarándokok száma, akik rövidebb-hosszabb ideig tartózkodnak Jeruzsálemben. Különösen nagy számmal vannak a zarándokok a görög-keleti húsvét alkalmával, mikor több ezerre menő mohammedán zarándok is tartózkodik a városban, honnan Mózes-sirjához (*Nebi-Musza*) zarándokolnak. Legszámosabban vannak mindig az orosz zarándokok, kik évenként 6—8 ezeren keresik fel a szent-várost.

vallás lett benne uralkodó. Szaladin a keresztényekkel, kik közül többen a szomszéd-helységekből menekültek a szent-városba, emberségesen bánt; váltságdíj fizetése mellett szabad elvonulást engedett nekik és megvédte őket a katonák durvaságaival szemben. Mikor a keresztények három év múlva, a harmadik keresztes háború alkalmával, szorongatták a várost, Szaladin megerősítette azt; de a damaskusi *Melik el-Muazzam* szultán 1219-ben az erődök nagyobb részét lerontatta, nehogy a frankok a várost elfoglalva magukat abban megerősítsék. 1229-ben alku útján II. Frigyes császár veszi hatalmába, azon feltétel alatt, hogy föl nem építi falait; de ezt a frankok nem vették figyelembe. 1244-ben Kharezm szultánja ostromolja a várost s nemsokára az Ejubida khalifák lesznek urrá benne. Alattuk és a mamelukok anarchikus uralma alatt újabb profanálásnak és pusztításoknak volt kitéve, míg 1517-ben II. Szelim szultán alatt az Oszmánok uralma alá került. Azóta a török birodalom sorsában osztozott. A török kormány magatartását, a kereszténység sorsát a porta uralma alatt eléggé jellemeztem a Szentföld történetéről szóló fejezetben. Amit ott mondtam általánosságban, ráillik a szent-városra is. Napoleon 1800-ban Jeruzsálem meghódítását tervezte; de később felhagyott vele. 1825-ben az adók miatt fölkelés tört ki; a törökök a várost sokáig lövették, míg kiegyezés jött létre. 1831-ben Jeruzsálem meghódolt az egiptomi pasának, Mohammed Alinak; a beduinok 1834-iki fölkelését hamar elnyomták. 1840-ben Abdul Medsid szultán alatt Jeruzsálem vissza-került a törökök hatalmába.

Ma Jeruzsálem a szirai vilájethez tartozik, mint önálló szandzsákság, melynek élén első osztályú muteszarrif pasa áll, a ki közvetlenül a portának és nem a vilájet fejének, a *válinak* van alárendelve. A városnak van egy zászlóalj gyalogságból álló helyőrsége. A város kormányzásának élén áll a kormányzó, a közigazgatási tanácscsal, továbbá a városi tanács a polgármesterrel.

A szent-városnak lakosságát nem lehet pontosan kimutatni; mert a török népszámlálás nem egészen megbízható. Újabban évről-évre rohamosan szaporodik számuk s most körülbelül 60.000 lélekre

lagon összesen annyi szentség, mint amennyi e városnak egyetlen kövéhez, egyetlen talpalatnyi földéhez tapad. Az ember méltán azt hihetné, hogy a zsidóság, kereszténység és iszlám e várost az ő szent-helyeivel szinte ereklye-szekrény glóriájával tartja beborítva; azt várnók, hogy ahová lépünk, a tisztaság ragyog ránk mindenünnen, hogy arany, elefántcsont borít minden helyet, melyhez a megváltás emlékei füződnek, mint ahogy egykor e helyen épült Salamon templomában minden arannyal, biborral tündökölt az Úrnak hajlékában.

Oh, be mást kelle itt látnunk. Törmelékre épült roskatag, izléstelen házak, girbe-gurba sötét utcák, melyeken szemét, állathullák, rothadásba menő anyagok fekszenek évek óta összehalmozva. A házak ablakaiból az utcákra öntenek ki mindent s a szemét elhordásával senki se törődik. Vannak utcák, melyeknek rondaságain át se gázolhatunk.

Ilyen karban találjuk a szent-utat, a Via Dolorosát is, amelyen a Megváltó, vállán a kereszttel, a Golgothára vánszorgott. Itt haladunk most végig mi is. Lábainkat meggyökerezve tartja az ihlet, a megihatottság, midőn elgondoljuk, hogy a világ Megváltója e helyen ment a kinszenvedés kalváriájára, hogy ott az emberiség üdveért kereszthalált szenvedjen.

Az egyes helyek, melyek a szenvedés történetéből emlékeztetnek, megvannak ugyan örökítve táblákkal; de az undorító szeméttől és a dögvészes levegőtől alig vagyunk képesek ott pár pillanatig elmélkedni. Aztán az egész utat és környékét oly leirhatatlan külsejű, kétségbeesett, ütött-kopott alakok állják el lépten-nyomon, hogy egymagában veszélyesnek is látszik ott járni a szűk és sötét zúg-utcákban.

A megbotránkozás, szegyenkezés és levertség érzetével törünk magunknak utat a Golgotha felé, mely ma a Szent-sírral együtt egy templomba van beépítve.

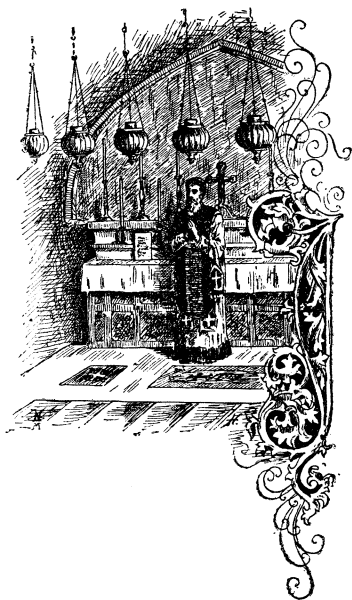
A kinszenvedés hegyének és a Szent-sírnak fekvése fölött újabb időben sokat értekeztek a régészek. Ma mindkettő a város falain belül van; holott a Bibliával kezünkben a város falain kívül

ÉPÍTÉSZETI DISZ A SZENT-SÍR ELEJÉRŐL.

VII. Jeruzsálem. A Szent-sír és a Golgotha.

(A város utcái. A Via Dolorosa. Stációk a Kinszenvedés-útfján. A Szent-sír templomának története. Szent-helyek a megváltás történetében. A Szent-sír. A görögök szent-tűz ünnepe. A Katholikon. A Keresztifeltalálás-temploma. A Golgotha. A kinszenvedés helyei. Stabat Mater Dolorosa. Ádám és Melchizedek sírja. Éjjeli ájtatosság.)

O crux, ave, spes unica! (Venantius Fortunatus.)

Jertek és lássátok a helyet, ahová tétellett vala az Úr.

— (Szt. Máté 28. r. 6. v.)

És az ő sírja dicsőséges leszen.

(Izaiás II. r. 10. v.)

Jeruzsálemben első utunk a Szent-sírhez és a Golgothához vezetett.

Midőn a szent-város előtt állottunk, a gyermekkorunkban lelkünkbe vésődött csodás hit, vallásos kegyelet az ő bűbájos hatalmával ragadta meg egész lényünket és inkább káprázatnak, mint valónak tartottuk azt, ami szemünk előtt állott. De a szent-város kapuin belépve, csakhamar foszlani látjuk a bűvös igézetet, a leverő, szomorú kép által, mely a város utcáin és terein elénk tárul. Nincs az egész Keleten hely, mely történelménél, vallási hagyományánál fogva zsidó, keresztény és mohammedán előtt egyaránt szentebb, kegyeltebb, tiszteltebb volna, mint Jeruzsálem; nincs a vi-

velhogy a sír közel vala, oda tevék Jézust. (Szt János 19. r. 41. 42. v.) A szent-helyek fekvése tehát kétségen felül állónak van bizonyítva. Jól esik lelkünknek, hogy kegyeletünkkel és áhítatunkkal egy bizonyos pont előtt megállva, elmélyedhetünk a megváltás nagy művének magasztos ténye fölött.

A *Via Dolorosán* (Kínszenvedések-útján) mentem a Szent-sír templomához. Ez az út a Szent-István-kapu közelében kezdődik s egy kilométernyi hosszú egész a Szent-sír-templomáig. Az utca Tárik Báb-Szitti-Marjam (Mária Asszony-kapujának útja) nevet visel.

A Via Dolorosa első állomása a török katonai laktanyában levő kis kápolnában van. E helyen állott a praetorium, melyben Pilátus lakott. A nép vénei, a főpapok és törvényszolgák Kaifás főpap házából pénteken hajnalban ide hozták Jézust a római praetor házába. A praetorium egy része volt Antonia-várának, melyet, mint láttuk, Herodes építtetett a régi Barisz-vára helyén. A praetorium helyén épült török laktanyától nem messzire, az utca tulsó oldalán van az *Ostorozás-kápolnája*, az a hely, hol az Üdvözítőt megostorozták. Ez a kápolna egy török pasa nagylelkűségéből a szentferencrendi szerzetesek tulajdonát képezi. A második állomás a palota kapuja előtti lépcsőnél van, hol Jézus vállaira tették a keresztet. Pár lépésnyire innen egy íves fal emelkedik az út fölé, melyet *Ecce Homo*-ivének neveznek, mivel e helyről e szavakkal mutatta be Pilátus a töviskoronával fődött és biborruhába öltözött Jézust a Gabbatán összecsdült népnek, mely dühösen felelt e szavakkal: *Feszítsd meg, feszítsd meg őt. Az ő vére mi rajtunk s a mi fiainkon!* (Szt Máté 27. r. 23. 24. v.) Ugyanaz a nép, mely Jézust Virágvasárnapján hozsannával, palmaágakkal fogadta és kísérte be a városba, pár nap múlva már, ellene felingereltetvén, halálát kívánja az ártatlannak. A Via Dolorosán még egy darabon előre haladva, ahoz a helyhez érünk, hol a Damaskus-kaputól jövő utca az előbbit átmetszi. Az osztrák-magyar zarándokházzal átellenben van a harmadik állomás, hol az Üdvözítő a kereszt súlya alatt összerogyott. Nem messzire innen van *Lázár-háza*, hol a Megváltó édes anyjával találkozott; ez a negyedik állomás. Az ötödik a

keressük. A Szent-sír a Golgothától alig van pár száz lépésnél távolabb. E két körülmény némely régészt arra birt, hogy a Golgotha és a Szent-sír valódiságát kétségbe vonják, felhozva különösen azt az érvet, hogy a gazdag és előkelő Arimathei József aligha fogott a vesztőhely aljában vágatni sírt magának. A dolog igen egyszerű és világos. A város helyrajzának ismertetésénél kimutattam, hogy Jeruzsálemet terjeszkedésekor, különböző időkben többször új meg új falakkal vették körül. A Hiszchia-Nehemia-korbeli fal építése alkalomával, mely Krisztus idejében még fennállott, a Golgotha és a közelében fekvő Szent-sír a város falain kívül volt; de Herodes Agrippának 41—44-ben Kr. u. épült fala már mindkét helyet befoglalta a városba. Ennek a falnak alapján épült Nagy-Szulejmán szultán idejében, a XVI-ik században, a város mostani fala, mely a Golgothát és a Szent-sírt a város belső területébe zárja. Az is bizonyos, hogy Hadrian császár, midőn Jeruzsálemet Aelia Capitolina név alatt újra fölépíttette, a zsidó és keresztény tradíciót eltörölendő, a zsidók templomának helyére Juppiter Capitolinus tiszteletére templomot s abbasaját magának szobrot emeltetett, a Golgothára pedig, melyen az Üdvözítő meghalt, szobrot emelt Venusnak, a Szent-sír fölé pedig Juppiternek. De a római császárnak ez a ténye és a pogány szentélyek felállítására, ahelyett, hogy megsemmisítette volna, inkább megőrizte a keresztényekben a szent-helyekhez fűződő emlékeket s a hagyomány átvitte a köztudatot az utódokra és a későbbi századokra, úgy hogy Szent Ilona császárnénak, midőn a két szent-helyet föl akarta tární, könnyű volt a dolga: mert csak széthányatta Juppiter és Venus templomát, elhordatta az azok alapját képező sok törmelékét és földet, s előtünt a Golgotha-dombja és a Szent-sír. A föltárt szent-helyek fölé aztán templomot építettek s ezután a régi keresztények hagyománya látható szentélyekhez fűződött. Azokra az észrevételekre pedig, hogy Arimathei József sirja nem lehetett a Golgotha közelében, megfelelhetünk Szent János Evangeliumából vett idézettel, hol épen ezt találjuk megerősítve. *Vala pedig azon helyen, hol ő felfeszítettett, egy kert és a kertben egy új sírbolt, melybe még senkisémet tetetett vala. Azért a zsidók készület-napja miatt, mi-*

Gazdag-ember-háza előtt van, hol az Üdvözítő másodszer roskadt össze a kereszttel és Cirenei Simon segített neki azt cipelni. Az út innen kezdve emelkedik s *Veronika-háza* előtt van a hatodik állomás. Itt törülte le Jézus arcáról a verejtéket azzal a kendővel, melyet Veronika asszony nyújtott neki s melyben arcának képe megmaradt.

ECCE-HOMO-IV A VIA DOLOROSÁN.

Egy darab út után, mialatt áthaladunk a bazárokon, mutatják azt a helyet, hol az *Itélet-kapu* (Porta Judiciaria) állott. Ezen át lépett ki Jézus a városból, hogy a Golgotha felé vegye útját. Itt van a hetedik állomás. A nyolcadik állomás, hol Krisztus az őt siratva kísérő asszonyokhoz így szólott: *Jeruzsálem leányai! Ne sírjatok én*

KRISZTUS PILÁTUS ELŐTT. Munkácsi Mihály festménye. Sedelmayer engedélyével.

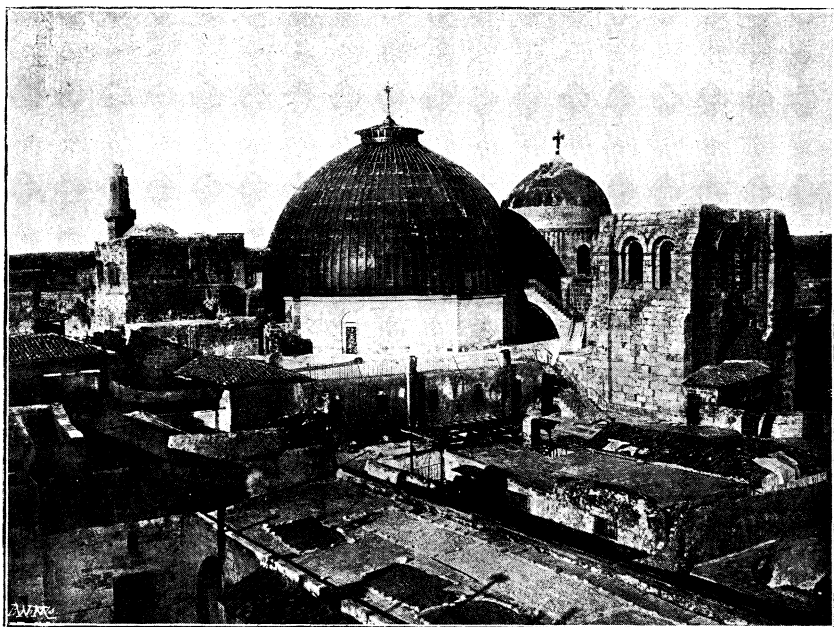
a karaván emberei pedig valami vásárba bonyolódva, éktelen lármát csaptak.

A Szent-sír-templomának történetéből kiemelem, hogy Nagy Konstantin azon a helyen, hol a valószínűleg Hadrian császár által alapított Venus-temploma állott, ásatásokat eszközölt, miközben egy sziklára akadtak egyetlen egy sírtüreggel, melyről az a hit uralkodott, hogy az Jézus sírja. Későbbi hagyomány szerint Ilona császárnő Makariusz püspökkel csodás módon a keresztet is megtalálta a Szent-sír közelében. A sír fölé Konstantin vagy Ilona egy rotundát építtetett s azt körülvette oszlopsorral; ehez csatlakozott egy nagy bazilika, mely a Golgothát és a kereszt-feltalálás helyét magába zárta. Ezt az épületet a persák 614-ben elpusztították, nem-sokára újra felépíttetett s az arabok azt hódításuk alkalmával megkimélték; de előbb 936-ban, majd 969-ben tűzvésznek esett martalékul. A mohammedánok 1055-ben újra elpusztították. A kereszties háborúk alkalmával a keresztény uralom alatt a megoszlott templomok helyére egy nagy imaházat építettek, melynek alapfalai a mai templommal lényegesen azonosak s mely az összes szent-helyeket magába foglalta. A keresztiesek építménye napjainkig fennmaradt, csakhogy idők folytán sok új részt toldottak hozzá, miáltal a keresztiesek eredeti templomát alig lehet felismerni.

A templom külseje, bár teljeseen el van hanyagolva, egyes szép részekkel bir. Két ajtaja közül a jobboldali be van falazva. A templom belseje nem készülhetett határozott terv szerint; építésénél az a szempont volt uralkodó, hogy a megváltás által megszentelt helyek egy épületbe foglaltassanak.

Amint a főkapun belépünk, az előcsarnokban balra a török katonák főőrségével találkozunk. Ott kuporognak nargile és illatos mokka mellett. Szuronyos puskával állanak őrt a Golgothán, a Szent-sír-kápolnája előtt és minden nevezetesebb ponton, hol a tömegülés nagyobb szokott lenni s hol a keresztény papok összetűzésegyakoriabbak. Ők tartják fenn a keresztények szent-helyeinek méltóságát, ők parancsolnak tiszteletet és becsülést e helyek iránt. A túlbuzgóság, összeférhetlenség és a fanatizmus, mely az

rajtam, hanem sírjatok magatokon és fiaitokon (Szt Lukács 23. r. 28. v.), egy görög kolostor előtt van megjelölve. Itt végződik a Via Dolorosa. A koptok kolostora előtt van a kilencedik állomás, hol Jézus újra összerogyott a keresztfa alatt. A többi állomások a Szent-sír-templomában vannak. A tizedik állomás a Szent-sír-templomában azon a helyen van, hol ruháitól megfosztották; a tizenegyediknél keresztre feszítették, a tizenkettediknél keresztje felállítatott, a

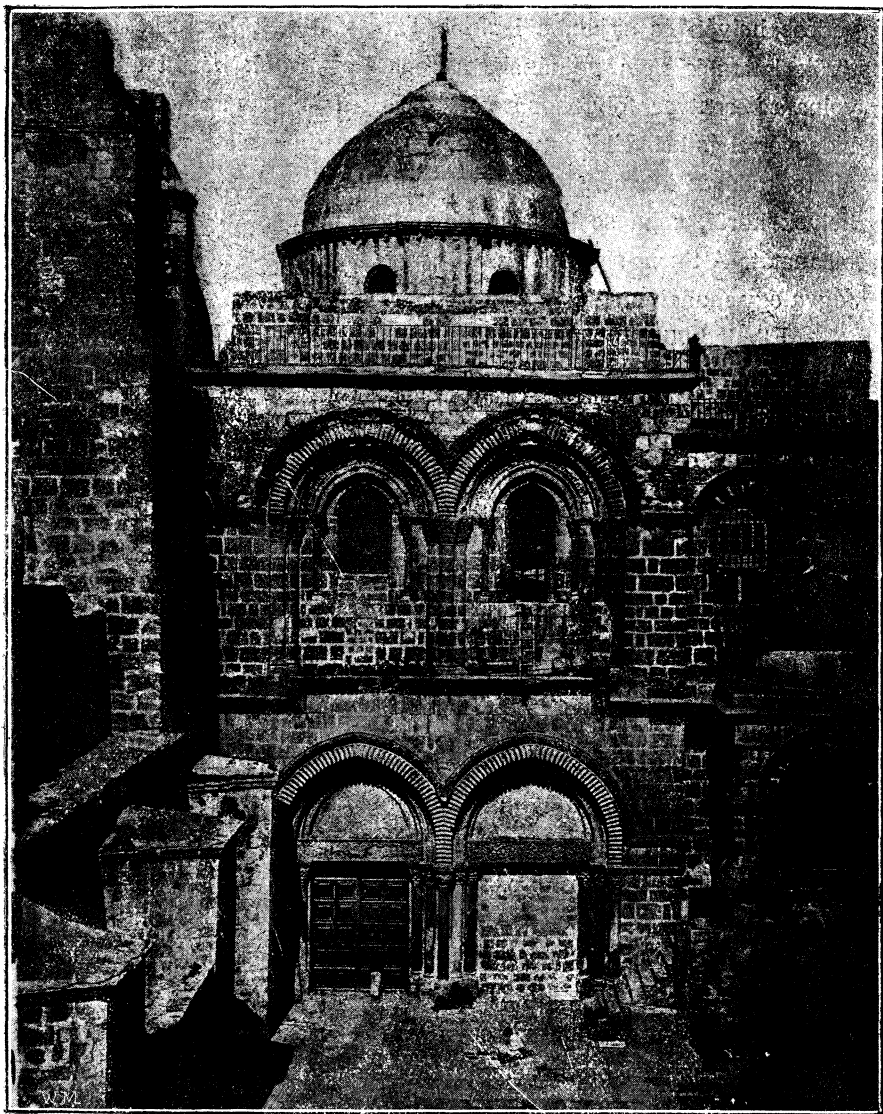
A SZENT-SÍR-TEPLOMA.

tizenharmadik, hol a keresztől levéttetett, a tizennegyedik maga a Szent-sír.

A Szent-sír és Golgotha-temploma kívülről legkevésbé sem felel meg annak a képzetnek, melyet róla magunknak alkotni szeretünk. Be van építve minden oldalról apró, szegényes, roskatag házakkal. A templom előtti kis tér is tele van mindenféle oda nem illő tárgygyal. Egyszer egy egész kis tevekaravánt találtam ott megtelepedve; a jámbor állatok csendesen kérődztek a házak árnyában,

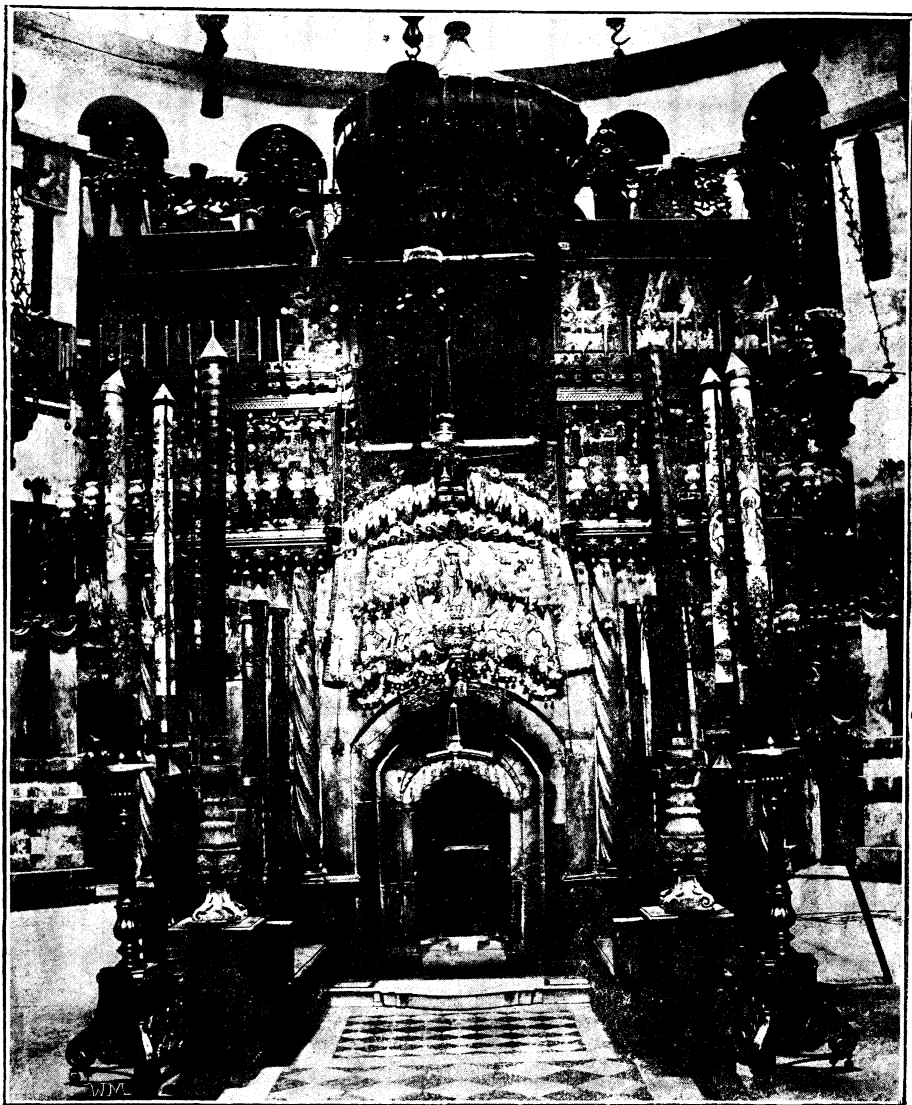
ha másutt kárhozatosak, itt, a béke és szeretet apostolának kinszenvedése helyén és sírján, a legfőbb szentségtörést képezik. Ha a török katonák nem volnának, a fanatikus papok között állandó volna a perpatvar, folytonos a vérengzés. Bámulatos komolysággal, hidegvérrel és keleti közönyvel nézik a szemük előtt végbemenő ájtatoskodást, körmeneteket, sűrű csoportok tolongását a szent-helyek körül, soha se hibázva el a rendreutasító közbelépés kellő pillanatát. A Szent-sírnak kulcsait évszázadok óta szerzett jogánál fogva egy mohammedán család őrzi.

Elhaladva a török katonák előtt, a bemenetnél az első ereklyével állunk szemben. Ez a megkenés köve, (a templom alaprajzának képén 1. számmal jelölve) egy vörös márványlemez, melyen az Üdvözítő testét Nikodémus olajjal megkenete. (Szt János 19 r. 39 v.) Nem messze innen (2. sz.) mutatják azt a helyet, hol a megkenés alatt a nők állottak. Innen az örmények kápolnájához és a szerzetesek zárdájához van lejárás. Egy pár lépéssel tovább, előttünk áll a Szent-sír rotundája, mely fölé egy 18 oszlopon nyugvó kupola borul. A fölül nyitott és 20 méter átmérőjű kettős kupola vasból épült. Az alsó kupola belseje festett bádoggal van borítva. A felső kupola külseje előbb deszkával, azután nemezzel és legfelül bádoggal van burkolva. A nyílás fölött egy üveggel fődött és aranyozott vasernyő van; ezen nyugszik az aranyozott kereszt. A kupola tető felső harmadrészét is sugárszerű aranyozás borítja. A kupola belsejében karzat fut körül, melyről a Szent-sír-kápolnájára van kilátás. Miután az 1808-iki tűzvész a rotundának kupoláját elpusztította, a görögök azt újból fölépítették és 1810-ben befejezték. A csakhamar roskadozó kupolát III. Napoleon és II. Sándor cár 1868-ban megújították. A rotunda közepén van a Szent-sír-kápolnája, egy 8 méter hosszú és 5.50 méter széles ötszögű építmény, márvány lemezekkel borítva és koronaszerű tetővel. A kápolna ajtaja fölött, mint itt egyáltalán minden templomban, mécsek függenek. A kupola alatt rendszeren fehér csillagokkal díszített két kék lobogó leng, melyek a sírjából feltámadó Megváltót jelképezik. A sírkápolna két részből áll. Az első (3. sz.), mely *Angyalkápolna* nevet visel és előcsarnokul

A SZENT-SÍR-TEMPLOMÁNAK HOMLOKZATA.

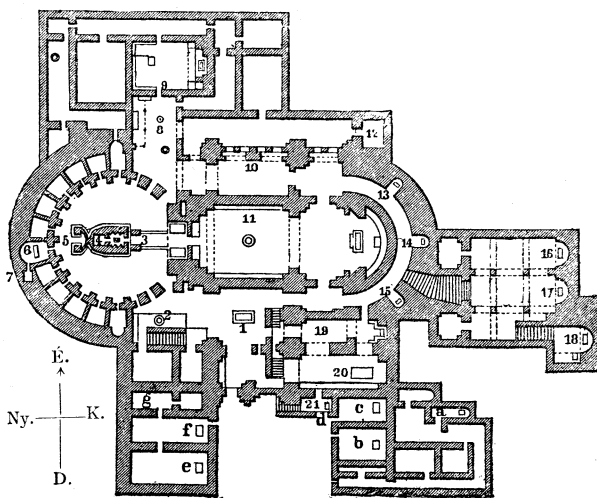
egy-egy felekezetek között e helyen sokkal élesebben nyer kifejezést az Isten szolgái között, nem ritkán olyan jeleneteket idéz elő, melyek

A SZENT-SÍR-KÁPOLNÁJA.

*napijára virrad, eljőve Mária Magdolna és a másik Mária, meg-
nézni a sírt. És íme nagy földindulás lön; mert az Úr angyala
leszállta a mennyből és oda járulván, elhengeríté a követ és ráüle.*

szolgál, az a hely, hol az angyal a sírhoz jövő jámbor asszonyok előtt megjelent. A kápolna belseje negyedfél méter hosszú és közel három méter széles. Ennek közepén egy márványba foglalt sziklatuskót mutatnak, melyet az angyal a sír ajtajától elhengerített s a melyen ült, mikor az asszonyok odajöttek. „Szombat elmúltával, írja Szt Máté (28. r. 1. s köv. v.) szürkületkor pedig, mely a hét első

A SZENT-SÍR-TEMPLOMÁNAK ALAPRAJZA.

Az alaprajzon levő számok magyarázatja.

1. A megkenés köve.	12. Az Úr bilincsbe-verésének helye.
2. Az a hely, hol a nők a megkenés alatt állottak.	13. Szt Longinus-kápolnája.
5. Az Angyal-kápolna.	14. A Ruhafelosztás-kápolnája.
4. A Szent-sír-kápolnája.	15. A Töviskorona-kápolnája.
5. A koptok kápolnája.	16. A Bűnbánó-gonosztevő-kápolnája.
6. Az ó-sziriai jákobiták kápolnája.	17. Ilona császárnő-kápolnája.
7. Arimatheai József és Nikodémus sírjai.	18. A Kereszt-feltalálás-kápolnája.
8. Itt jelent meg az Úr Mária Magdolnának.	19. A kereszt-felállítás helye.
9. A Feltámadás-kápolnája.	20. Krisztus keresztre-feszítésének helye.
10. A latinok sekrestyéje.	21. Mater Dolorosa helye.
11. A Katholikon vagy Keresztesek-temploma.	

NINCS ITT. FELTÁMADOTT!

üreg előtt, melyben az Ember-fia három napig aludta titokzatos álmát, mielőtt dicsőségesen és győzelemmel feltámadott. Ha az

Vala pedig az ő tekintete, mint a villámlás és ruhája, mint a hó. Tőle való féltökben pedig megrettenének az örök és lőnek, mint a holtak. Felelvén pedig az angyal, mondá az asszonyoknak: Ne féljétek ti; mert tudom, hogy Jézust keresitek, ki megfeszítettet. Nincs itt, mert feltámadott, amint megmondotta. Jertek és lássátok a helyet, hova tétetett vala az Úr.“

A másik kápolna (4. sz.) a Szent-sírt rejti. Az Angyal-kápolnából az élő-sziklába vágott boltozatos ajtónyílás vezet a Szent-sír üregébe. Ez két méter és hét cm. hosszú és egy méter kilencvenhárom cm. széles. Az élő-sziklába vágott üreg falai belül és kívül fehér márvánnyal vannak borítva, s e boríték alatt az élő-szikla, ha nem is egészen, de nagy részben még most is megvan, amennyiben az a hosszú idők viszontagságai és emberi kéz pusztításaitól megkíméltetett. Erre nézve bizonyágul szolgál Raguzai Bonifác atya, aki ezt a szent-helyet 1555-ben helyreállította és Lopez Trifon spanyol atya, aki félszázadot töltvén a Szentföldön, az 1808-iki tűzvésznel jelen volt. Ő látta a Szent-sír-kápolnáját, mely akkor a borító márvány-lemezektől megfosztva állott s megerősíti, hogy az élő-sziklába vágott üreg nagyrészt épségben van. Ennek a kis üregnek éjszaki részében a fal egész hosszában a földtől hetvenhét centiméter magasságban van az Istenember sírja. Ez a sziklába vágott négyszög alakú teknő-mélyedés, melybe az Üdvözítő holttestét fektették. A fehér márvány-borítékkal együtt, mely hasáb alakot kölcsönöz neki, két méter hosszú és kilencven centiméter széles. A sírüreget fedő márványlemez meg van repedve közepén s e repedésen át be lehet látni az üregbe, melyben a világ Megváltója fekszik. A sír üres. A halál, mely fölött ő győzedelmeskedett, nem sokáig zárta be ide isteni vendégét. E nyitott sír fölött, melyből az élet és a világ megváltása, az új-korszak humanizmusa, a műveltség, a szelidebb erkölcsök szelleme kelt ki diadalmasan és hódítá meg az egész társadalmat, már tizenkilenc század imádkozott és fognak imádkozni az összes századok az időtlen időkig. Mennyi köny, sóhaj, forró ima szállt fel itten millió meg millió zarándok szemeiből, szívéből és ajkairól minden nyelven, akik ide jöttek, hogy leborúljanak ezen kicsiny

éleszti s az ablakokon kiadja. A zarándokok egymás elgázolásával igyekeznek a szent-tűz közelébe tolni s nagy örömrivalgással fogadják a kitörő lángokat, melyekkel gyertyáikat meggyújtják. A szent-tűzzel aztán haza rohannak a templomból, hogy otthon levő gyertyáikat is meggyútsák. A templom karzatait ellepő kíváncsiak, köztük a pasa háremének hölgyei is, megbotránkozással nézik. Hogy a zarándokoknak tolongása és dulakodása közben emberélet nem esik áldozatul, az csak a rend fentartására kirendelt török katonák érdeme, akik ilyenkor igazán nagy és nehéz feladatuknak derekasan megfelelnek.

Ehez hasonló látványosság a görögök nagycsötörtöki lábmosása is, mely már nem a templomban, hanem a templom előtti téren foly le. Ezt a lábmosást maga a patriárcha végzi fényes és nagyszámú papi segédlettel. Ennek is ezekre menő nézője akad, akik a templom-tért, a templom külső karzatait, a háztetőket, terraszokat és megközelíthető helyeket előzőnlik.

A Szent-sír-kápolnájának háta megett (5. sz.) van a *koptok kápolnája*, szemben vele a rotunda oszlopcsarnoka alatt (6. sz.) van az *ó-sziriai jákobiták*, vagy monofiziták *kápolnája*. E megett (7. sz.) egy teljesen sötét folyosó egy sziklaüregbe vezet, melyben két sírhelyet mutatnak, az Arimathei Józsefét és Nikodémusét. Az üregek határozottan régi zsidó sírok, abból a fajtából, melyek a mi sírjainkhoz hasonlóan mélyített alakban készültek.

Tovább folytatva utunkat a rotunda alatt, egy nagy térre jutunk, mely a rotunda és a görögök Katholikonját összeköti; ez a latinok birtokában van. Egy karika a márványkövezeten (8. sz.) azt a helyet jelöli, hol az Üdvözítő feltámadása után Mária Magdolna előtt megjelent, aki őt első tekintetre meg nem ismeré s csak mikor Jézus megszólalt, ismerte föl a Mestert. (Szt Luk. 20. r. 14. v.) Itt egy orgona is van, az egyedüli a templomban. Előbbre haladva éjszak felé, néhány lépcsőn a *Feltámadás-kápolnájába* jutunk (9. sz.). A hagyomány szerint, aminek azonban a Szentírásban nyoma nincsen, e helyen találkozott az Üdvözítő édes anyjával. Több oltár áll e sötét kápolnában; a bejárattól jobbra fekvő oltár mögött egy

ember utánuk oda tapad homlokával és ajkaival arra a márványra, mely eltakarja e kis sírt: akkor megérti az okát annak, hogy a középkorban miért kelt fel egész Nyugat világa, hogy visszahódítsa ezt a hitetlenek kezeiből. Megérti azt is, hogy amióta újra visszakerült hatalmukba, miért zarándokolnak ide a világ összes népei, hogy hódolatuknak és kegyeletüknek áldozzanak. Ez a sír, melyet most félig törött lemez takar, egyszer tele volt borítva az Isteni Bárány vérével, melynek egyetlen cseppje, még szárazon is, elég arra, hogy megváltsa az egész világot.

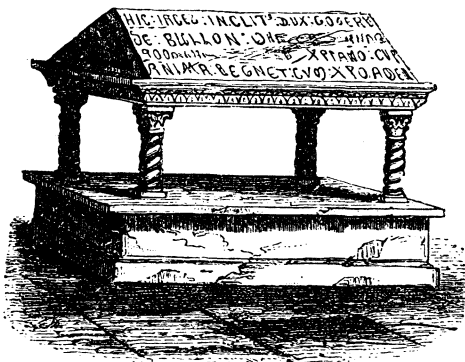
A sírűregnek magas boltozatáról, mely kéményszerűen csúcsosodik, hogy azon a nyíláson a lámpák füstje kiszállhasson, negyvenhárom drága függőlámpa csüng alá. Ezekből 13—13 a latinoké, görögöké és örményeké, 4 pedig a koptoké. Az éjszaki falon a Szent-sír fölött egy márvány dombormű, mely a görögöké, a sírjából feltámadó Jézust ábrázolja. Ettől jobbra van az örmények, balra a latinok egy-egy képe. A Szent-sírt takaró márvány-lemez oltárul is szolgál, melyen a napnak különböző óráiban szentmisét szolgáltatnak a különféle felekezetek papjai, s minthogy az üreg különben is nagyon kicsiny, nagyon sokáig kell várakozni, míg valaki oda bejuthat, hogy a szent-hely iránti kegyeletének áldozva, ott egy pár pillanatig ájtatosságban elmélyedhessen.

A zarándok, ki megértte azt a boldogságot, hogy jelen lehet e szent-helyen, átszellemülve merül el lelke világába s úgy érzi, hogy új életre ébred, mikor ajkaival érinthetné a sírtakaró márványlemezt. A kegyelem és isteni malaszt kiapadhatatlan forrásait viszi el magával az egész életre, ha e helyen magába szállva, bűneitől megtisztulva, hagyja el e szent-helyet.

Midőn a Szent-sír-kápolnáját ismertetem, nem hallgathatok arról az istenkáromló üzelemről, melyet a görög papok a nép ámítására és erszényeik érdekében itt húsvét szombatján űznek, midőn az állítólag égből alászálló tüzet a sírkápolna két oldalán levő nyílásokon az összesereglett hívőknek nagy zajjal kidobják. A patriárcha maga zárkózik be a Szent-sír-kápolnájába s ott hosszas cerimoniális, imádkozás és a hívők megvárakoztatása után a szent-tüzet lángra

nyek tulajdonát képezi. A Szentírás szerint „*A vitézek pedig, miután megfeszítették őt, vevék az ő ruháit (és négy részre oszták, mindenik vitéznek egy részt), s a köntöst is. Varratlan vala pedig a köntös, fölülről egészen szöve. Mondák azért egymásnak: Ne metéljük el azt, hanem vessünk sorsot rája, kié legyen. Hogy beteljesedjék az irás, mely így szól: Eloszták az én ruháimat maguk között és köntösömmre sorsot vetének. És a vitézek ezt meg is cselekedték.*“ (Szt Ján. 19. r. 23. s köv. v.) Tovább van a görögök tulajdonát képező (15. sz.) *Kigúnyolás- vagy Töviskorona-kápolnája*. E kápolnában a kigúnyolás kőoszlopát is mutogatják.

Az előbb említett két kápolna között van a lejárás Ilona

BOUILLON G. KOPORSÓJA.

császárnő nagy kápolnájához, mely a Konstantin bazilikájának helyén épült s az abessziniaiak birtokából az örmények tulajdonába ment át. Ennek a hátterében van két oltár, egyik (16. sz.) a bűnbánó gonosztevő, a másik (17. sz.) Ilona császárnő emlékének

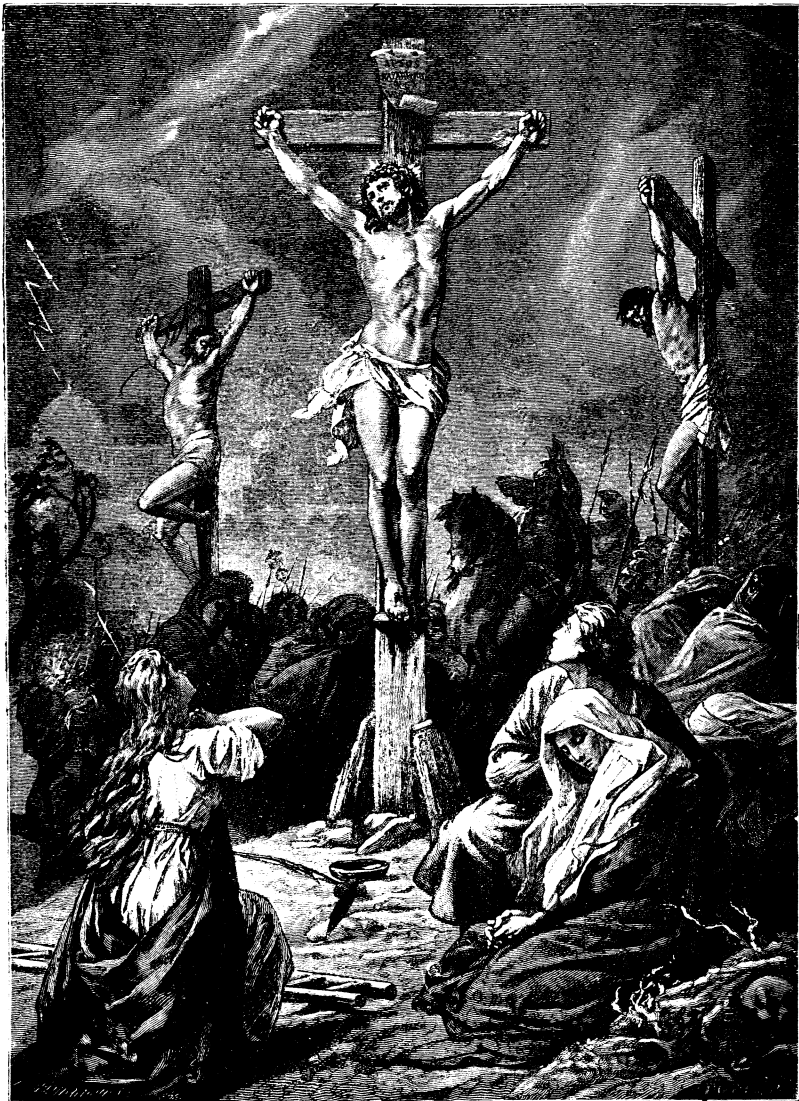
szentelve. Ebből a kápolnából egy lépcső vezet le egy sötét mély üregbe (18. sz.), mely eredetileg ciszterna volt. A szent hagyomány szerint Ilona császárnő itt találta meg az elrejtett három keresztet, melyek közül a Jézus keresztje csodatétel által lett ismeretessé. E helyen van a *Kereszt-feltalálás-kápolnája*, mely a latinok birtokában van; a helyet, hol a keresztek feküdtek, felírással jelölték meg. Az oltár mellett Ilona császárnő kezében keresztet tartva, bronzszoborban van ábrázolva.

Ilona császárnő kápolnájából kijövet s a görög Katholikon mentén a megkenés kövéig (1. sz.) haladva, találjuk a lépcsőt, mely felvisz a Golgothára. E helyen, mely ma alig van a templom tala-

rácsal elzárt fülkében látható egy darab azon oszlopból, melyhez kötözve volt Jézus, mikor megostorozták. A kápolna melletti sekrestyében (10. sz.) mutogatják *Bouillon* Gottfriednek kardját és sarkantyúit, egyéb ereklyékkal együtt.

Midőn innen kilépünk és néhány lépést haladunk a Szent-sírkápolnája felé, előttünk áll a *Keresztesek-temploma*, az úgynevezett *Katholikon* (11. sz.), melyet a XII-ik században építettek azon a helyen, hol Arimathei József kertje volt. A templom az 1808-iki tűzvész után egészen átépítettet. A görögök, kiknek ez a templom birtokába került, nem épen izlésesen díszítették fel. A Szent-sírkápolnájával átellenben, egy diadalív alatt, melyet császárvnek neveznek, van a templom bejárása. A hajó fölött egy kupola emelkedik. A hajó jobb és baloldali részében székek vannak a papok számára, a khorus közelében levő jobboldali a jeruzsálemi, a baloldali az antiokhiai patriárcháé. A templom apsisában van a görögkeletiek ritusa szerinti oltár, melyet a diszes ikonosztáz zár el a templom hajójától. A hajó közepén egy délkörrel és iránytűvel ellátott gömb van a földbe illesztve, mely a föld középpontját jelöli. Minthogy a görögök khorusába laikusoknak bemenni nem szabad, a templomot az antiokhiai patriárcha széke mellett elhagyjuk s az éjszakra fekvő oldalajtón át egy oltárhoz érünk (12. sz.), hol egy követ mutatnak két lyukkal, melyekbe állítólag az Üdvözítő lábait zárták, mialatt a keresztet számára elkészítették. Ezt azonban a görögök csak újabb időben fedezték fel. Nem messzire van egy kis kápolna, melynek ürege Krisztus börtöneül szolgált.

A *Katholikon* mögötti görög khorus apsisának külső falában három fülke van egy-egy oltárral, melyek a kínszenvedés egyes jeleneteit örökítik meg. Az első kápolna (13. sz.), mely a görögöké, Szt Longinus nevéhez van fűzve. A hagyomány szerint Longinus volt az a római katona, aki a kereszten függő Jézusnak oldalát lándsával átdöfte (Szt Ján. 19. r. 34. v.); a sebéből folyt vér és víz egy cseppje a katonának egyik vak szemét érte, mire azonnal visszanyerte látását és kereszténynyé lett. A *Katholikon* tengelyében levő második kápolna (14. sz.) a *ruhafelosztás* helyén épült s az örmé-

CONSUMMATUM EST.

megható antiphona : *Ecce lignum crucis, in quo salus mundi pepen-*
dit. Venite adoremus. Itt, e helyen állott a Szent-Kereszt fája, me-

jától 5 méter magasságra, több kápolnát találunk, melyek a kinszenvedés egyes jeleneteinek megörökítésére szolgálnak. A magaslat terraszán a kápolnák bejáratánál állottak egy ideig *Bouillon* Gottfried és *Balduin* koporsói, míg egy templom-égés alkalmával a görögök onnan el nem tüntették.

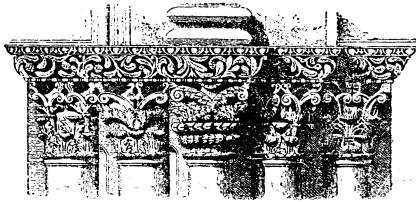
A magaslat baloldalán levő fülke (19. sz.), hol a keresztet felállították, a görögöké. Az oltár megett, a fülke keleti apsisában, egy ezüst lappal fedett hely mutatja azt a nyílást, melybe a Megváltó keresztje volt felállítva; jobbról-balról van a gonosztevők keresztjének helye. A kereszt megett pár lépésnyire mutatják a sziklát, mely Krisztus halála után megrepedt, mely repedés a szikla alsó részén is világosan látható s irányánál fogva, amint azt szakértő természetbúvárok is megerősítik, csak természetfölötti erő behatása alatt keletkezhetett.

A jobbról levő fülkében (20. sz.) van a latinok kápolnája, azon a helyen, hol Krisztust keresztre feszítették; mellette egy másik kis kápolna (21. sz.) azt a helyet jelöli, hol Mária fiának kinszenvedését nézte. Ez a gazdagon díszített kápolna, mely szintén a latinoké, vasráccsal van elzárva; oltárképül egy Pietà látható.

A Golgotha alatt mutogatják a görögök Ádám ősapánknak állítólagos sírját, melyet ők egy kápolnával jelöltek meg. Ennek alapjául szolgál egy régi hagyomány, mely szerint a megváltás nagy műve azon a helyen fog végbemenni, ahol az első ember nyugszik. A megváltás a bűnbeesés tényével így szoros összefüggésbe van hozva. Azért látjuk legtöbb festményen a Megváltó keresztje alatt Ádám koponyáját is ábrázolva, mintegy jelképezve, hogy a Megváltó kiontott vére Ádámtól kezdve az egész emberiség üdvére szolgált. A görögök szerint ebben az Ádám-kápolnában nyugszik Melchizedek, Szálem főpapja is.

E helyen állva és elmélkedve, mély gyökeret ver lábunk; úgy képzeljük, mintha az isteni passiónak minden jelene elvonulna szemünk előtt. Megújulnak a gyermeki években lelkünkbe vésődött benyomások, mikor a nagypénteki ájtatosságokon felhangzott a

templomban az Üdvözítő kinszenvedése történetének egy-egy mozzanatát megörökítik. A különféle egyházak papjainak körmenetei egymást váltják fel s a pirkadó hajnalnak betörő napsugarai mintegy égi áldást hintenek az Isten dicsőítésében és imádásában olvadó szivekre.

ÉPÍTÉSZETI DISZ A SZENT-SÍR ELEJÉRŐL.

lyen a világ üdve függött. Megelevenülnek a nagy kínszenvedés összes részletei. Mintha látnók a türelmes Isteni Bárányt iszonyatos szenvedései közepette, mintha hallanók az elvakított tömegnek gúnykiáltásait és szitkozódásait, melyek az Üdvözítő szívének jobban fájtak, mint a testi szenvedések. Előttünk áll az emberiség szent apostola, aki a béke és szeretet tanát vértanúi halállal pecsételte meg. Látjuk a fájdalomban megkövült édes anyát, aki isteni fiának minden kínjait érzi anyai szívében. Átrezgenek szivünkben a fájdalom megható hangjai :

*Stabat Mater dolorosa,
Juxta crucem lacrimosa,
Dum pendebat filius.*

E kép láttára ki ne érezne könnyút rezgeni pilláin? Kit nem indítana meg a megváltás nagy művének e jelene, mely itt szemei elé varázsolódik? Ki ne távoznék innen szívben-lélekben megtisztulva, aki a Szent-sír előtt végzett penitencia után a Golgothán részesül az áldozás-szentségében?

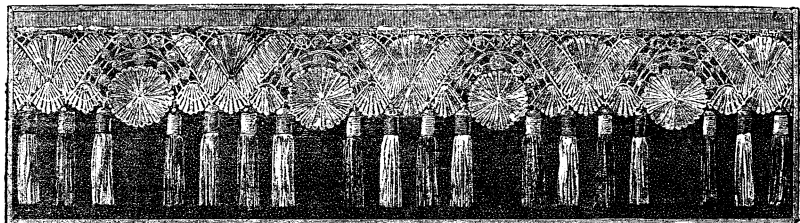
A Szent-sír-templomának fentartására a nyugati keresztény hatalmak nagyon keveset áldoznak. Ennek a közönynek kell tulajdonítani, hogy a keleti keresztény egyházak, különösen az orosz cár védelmében álló görögök a szentferencrendiekkel szemben, akik a latin egyház jogait védelmezik, hatalmaskodó magatartást tanúsítanak, a mi állandó surlódásban nyilvánul.

A Szent-sír-templomával szoros kapcsolatban áll a szerzetesek kolostora, melyben az isteni-tiszteletet végző szerzetesek a világtól teljesen elzárva laknak. A klostromban korlátolt számban éjjeli szállást adnak azoknak az ájtatos zarándokoknak, akik az éjjeli ájtatóságokban részt akarnak venni. Az éjféle órában az éj csendjében, viaszgyertyák halvány fényénél indul meg a szent-helyek látogatása. Megható ebben az órában a szent zsolozsmák éneke és az ájtatos hívők ajkairól az ég felé szálló forró ima. Az ájtatosak kis csoportja körmenetben halad végig az összes szent-helyeken, melyek a

más szerepe volt e falaknak régen. E helyen állott hajdan Herodes királynak vára, fényes palotájával, melyet három nagy bástya-toronnyal erősített meg. A nagy idumeai palotájának építésénél felhasználta azokat az alapfalakat, melyek Dávid király korából fenmaradtak. Abból a négy toronyból, melyek a fellegvárat erőddé teszik, az egyik kétségkívül a nagy költő-király idejéből való. Alapfalai, melyek a vár sáncában félig törmelékkel vannak elborítva, egészen olyanok, mint azok, melyek a Salamon király templomának alapfalánál a mai kor gyermekének bámulatát méltán vonják magukra. Ez a régiek leírása szerint egészen a híres Fazaelnek felel meg s azért a nép joggal nevezi a fellegvárnak ezen tornyát *Dávid-tornyának* s róla a fellegvárat *Dávid-varának*. A hagyomány a helyek megjelölése tekintetében annyira megy a részletekben, hogy e várnak egyes pontjait a költő-király életének több mozzanatával hozza összeköttetésbe. A mohammedánok egyik szobában egy ima-fülkével (*mihráb*) jelölték meg azt a helyet, hol állítólag Dávid az ő zsoltárait írta; egy más szobát fogadó-terme gyanánt mutogatnak. Az egyik ablakon át pillantotta meg állítólag Uriás feleségét, Bethszabét. Az egész fellegvár mostani alakjában a XVI-ik századból, a Nagy Szulejmán szultán idejéből való. Mikor Titus Jeruzsálemet elfoglalta, a fellegvár tornyait megkimélte, mert a zsidók esetleges felkeléseivel szemben az ő legióinak és a városnak védelmére felhasználhatta. Mikor a keresztések a szent-várost hatalmukba kerítették, Dávid-tornya volt az utolsó pont, mely megadta magát.

A fellegvár mellett van a katonai laktanya, ennek közelében látjuk az angol protestáns *Krisztus-templomot* és a protestáns püspöki palotát. A templomot 1842-ben építették, egy évvel előbb pedig alapított a püspökség. Egy Alexander nevű kikeresztelkedett zsidó volt Jeruzsálemben az egyesült angol és irlandi egyháznak első püspöke.

Sion-hegyének legnagyobb része az örmények birtokában van. Itt van a nagy örmény-kolostor nagy kiterjedésű kertjével, a Jakab-templom, a patriárchátus és a sionhegyi-kolostor és az örmény apácázárda. Ezen főbb egyházi épületek körül terül el az örmény városrész

VIII. Jeruzsálem. Sion-hegye és környéke.

(Sion-hegye a köztudatban. A citadella, Dávid-vára. Herodes palotája. Az angol protestánsok Krisztus-temploma. Örmény városrész. A nagy örmény-kolostor és Jakab-templom. Kaifás főpap háza. Az Utolsó-vacsora helye. Dávid és Salamon királyok sirja. Hinnom-völgye. Hakeldáma. A Gonosztanács-hegye.)

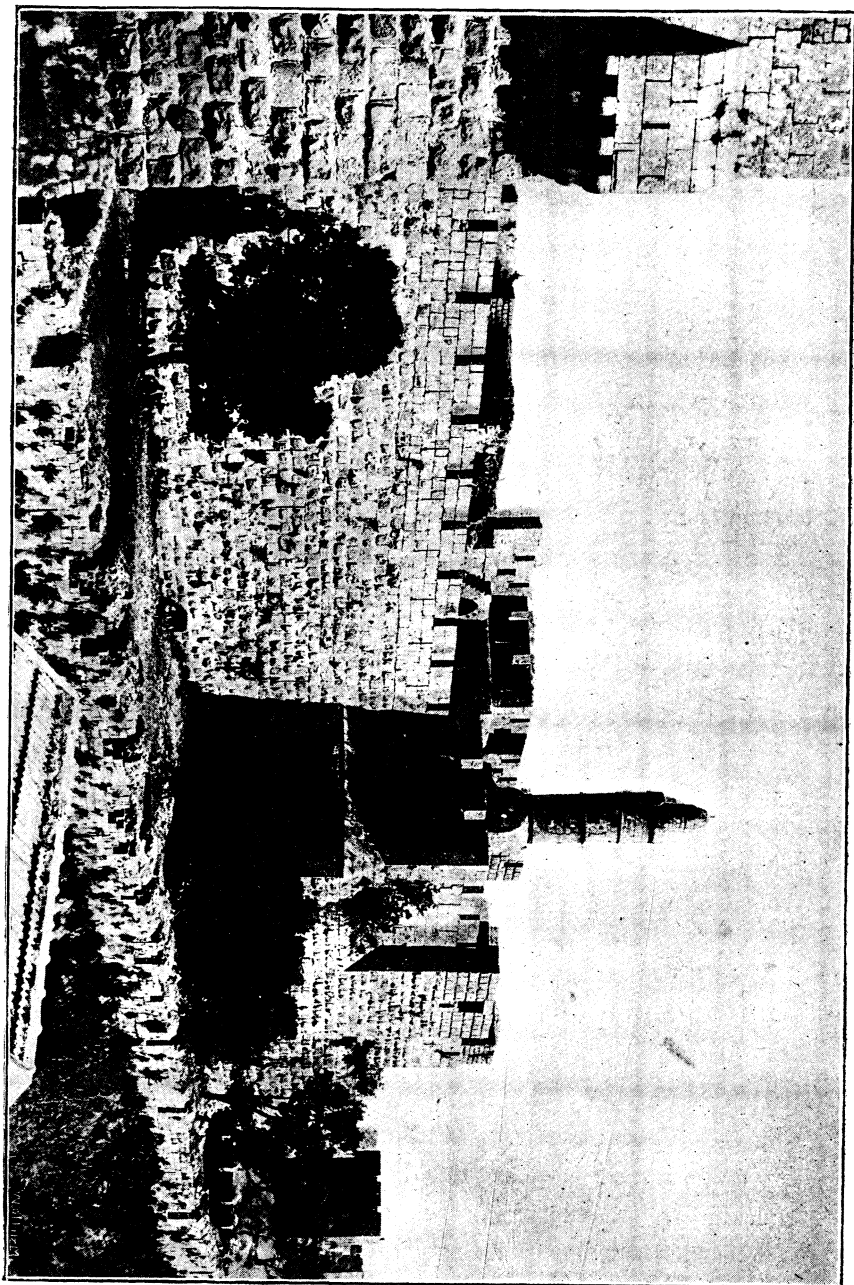
*Lauda, Sion, Salvatorem,
Lauda ducem et pastorem
In hymnis et canticis.*

Aquinói Szt Tamás.

ár volt szó róla a szent-város leírásánál, hogy *Sion-hegyét* illetőleg kétféle vélemény van. Némelyek a templom-hegyet, hol Salamon-, később Herodes-temploma állott, tartják annak, míg mások a nyugati magaslatot illetik e névvel. A közhit és a mai elnevezés ez utóbbi számára foglalta le a Sion elnevezést. A dolog úgy áll, hogy a régi időben a Mória-hegyét is belefoglalták e gyűjtő név alá, mint ahogy rendszeren Jeruzsálemet is említik a Sion neve alatt.

Ha a Jaffa-kapun belépünk a városba, a Sion-hegyének magaslatán állunk. Itt első sorban a *fellegvár*, a citadella (arabul *el-Káloá*) köti le figyelmünket. Olyan erősség ez, melynek alakja és berendezése a mai harc-tudományban nem sok jelentőséggel bír. De egészen

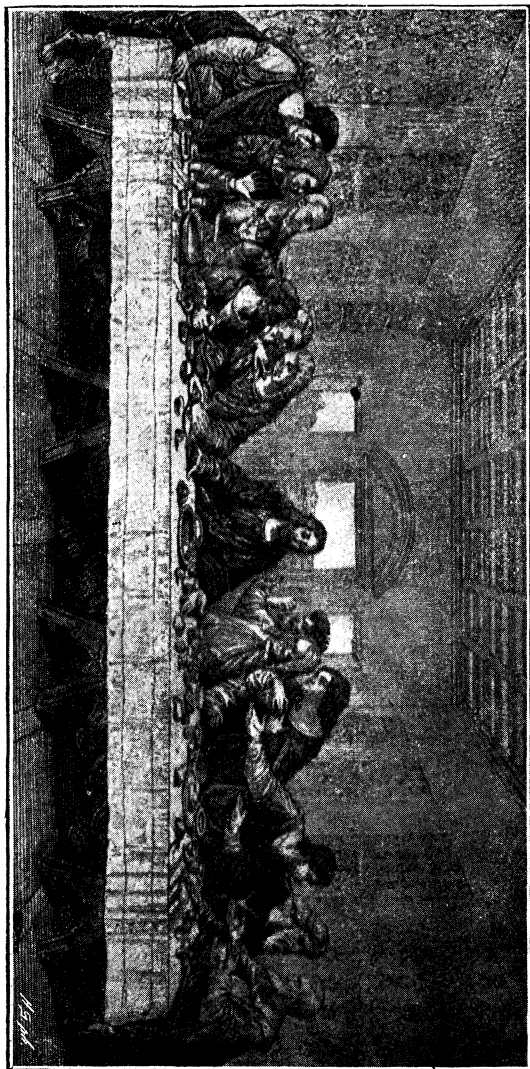
NEBI DÂUD. DÁVID KIRÁLY SÍRJA.

is. A nagy *örmény kolostor* a legnagyobb és legszebb zárda Jeruzsálemben. A roppant nagy terjedelmű épületben van papi seminárium, fiú- és leányiskola, nyomda és közel háromezer zarándok befogadására alkalmas hospicium. A kolostor ebédlője márvánnyal és porcellán-téglákkal van gazdagon kirakva. A *Jakab-templom*, mely a Szent-sír-temploma után Jeruzsálem legnagyobb temploma, kupolával fedett három hajós épület. A falakat két méter magasságig porcellán-téglák, azon felül a mennyezetig szent képek borítják. Az egész túl van zsúfolva diszitással. Az örmény pap, aki nyájas előzékenységgel fogadott és kalauzolt minket a templomban, rámutatott egy díszes himzésű baldachin alatt álló aranyos trónszékre, melyen az ő állítása szerint Szent Jakab, az örmények nemzeti szentje ül. Azt bizonygatta nekünk, hogy a szent most is ott ül a széken, de csak azoknak mutatkozik, akik ihlettel és azzal a hittel néznek oda, hogy látják őt. Arra a kérdésemre, hogy ő látja-e a szentet, igennel felelt. Közülünk egyik se mondhatta ezt. A templom egyik kis kápolnájában, mely elefántcsonttal és gyöngyház-mozaikkal van diszítve, szives kalauzunk megmutatta azt a helyet, hol Szent Jakab apostol (az idősebbik) Herodes Agrippa idejében vértanúhalált szenvedett. A kápolna oltára alatt őrzik a szentnek fejét. A déli kápolnában mutatnak egymásra helyezett három követ, melyek közül a középső a Tábor-hegyéről, a felső a Sinai-hegyéről, az alsó a Jordán medréből való. Az örmény pap bucsúzaskor finom illatú rózsavízzel hintett be minket.

A nagy kolostor szomszédságában betértünk egy apáca-zárdába, melynek arab neve (*Der ez-Zetüni*) Olajfa-zárdát jelent. Ennek helyén állott Annásnak, Kaifás ipának háza, ahová vitték először Jézust (Szt János 18. r. 13. v.) az elfogatás után. Itt a csinos tiszta udvarban egy olajfát mutattak nekünk, mely annak a fának törzséből fakadt, melyhez az Üdvözítőt kötözték volt. Innen is vittem egy ágat azon kegyeletes gyűjtemény számára, melyet a Szentföld emléktárgyaiból állítottam össze.

Ennek a kolostornak szomszédságában van *Dávid próféta-kapuja* (*Bâb en-Nebi Dâud*). Itt kilépünk a városból s nem messzire

hitetlen Tamás által megtapintani sebeit. Mennybemenetele után itt árasztotta le Pünkösd-napján a Szentlelket tanítványaira s innen in-

AZ UTOLSÓ-VACSORA. Leonardo da Vinci festménye.

dultak el a megihletett férfiak az egész világra, hogy hirdessék a keresztény hitet. És ez a szenthely, ahol az újszövetség alapja megvetetett, ahonnan kiindult a kereszténység, hogy a béke fegyverével, a szeretet tanával meghódítsa az egész világot, mohammedánok birtokában van. A török szultánok többször ajándékoztak már egyes szenthelyeket keresztény fejedelmeknek, szentföldi látogatásuk emlékére vagy valamely szívesség viszonzására. Így kapta 1856-ban

III-ik Napoleon császár Abdul-Medsidtől a Szt-Anna-templomot, Frigyes-Vilmos porosz trónörökös pedig 1869-ben a Murisztánt vagyis a johanniták kórházát. A karlovidi béke alapján, melyet

van a *sion-hegyi örmény* kolostor, mely a hagyomány szerint azon a helyen épült, hol Kaifás háza állott. Ide hozták a katonák Jézust a Gethszemáne-kertjéből, itt hallgatták ki, itt bántalmazták őt és tagadta meg Péter először. Az örmény szerzetes megmutatta azt a fülkét, melybe az Üdvözítőt éjjelre elzárták s azt a helyet is, hol a kakas kukorékolt. A kis kápolnában levő oltárba van foglalva az a kő, mely a Megváltó sírját földte; de ennek valódiságához minden- esetre kétség fér. Legelőször csak a XIV. században tesznek róla említést.

Nem messze a sion-hegyi zárdától látunk egy ódon bástya- szerű épületet, mely több kupolával van borítva és roskadozó mina- réval. Az arabok ezt a háztömeget, mely voltaképen dervis-kolostor, *Nebi Dáud*-nak nevezik; mert hitük szerint Dávid királynak sírját rejti magában. Ezen a helyen állott az a ház, melyben Üdvözítőnk tanítványaival az utolsó-vacsorát elköltötte. A török szerzetes, aki minket e mecsetben kalauzolt, elvezetett előbb az épület felső részébe, a *Coenaculum*ba, hol az utolsó-vacsora volt. A középén két oszloppal két részre osztott nagy üres terem két hajójú templomot mutat, melynek a falba eresztett féloszlopai s a mennyezet csúcsívei is erre vallanak.

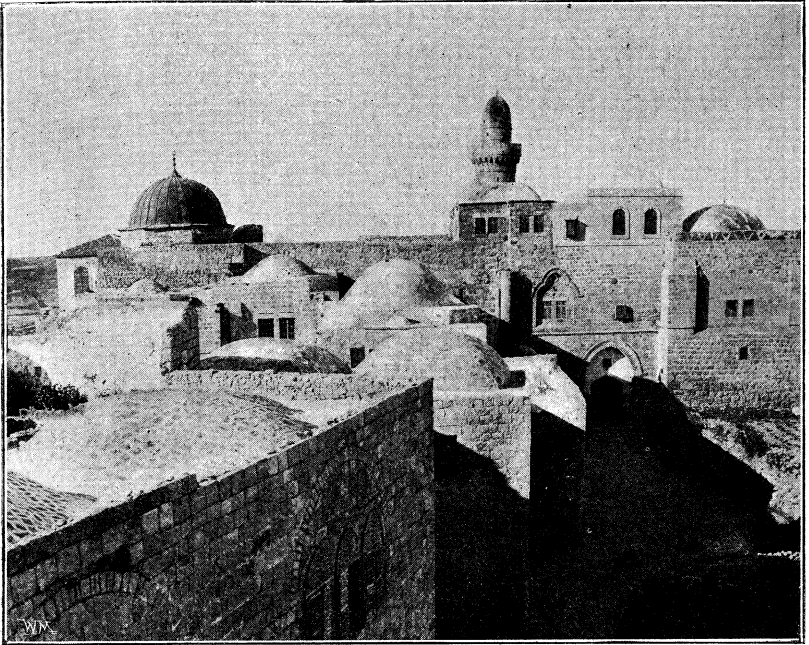
Az éjszakai falban levő kő az Úrnak ülőhelyét jelöli. Az ellen- kező oldalon egy lépcső vezet le az alsó szobába, melyben az Úr asztala (*szofra*) állott volt. Mély megilletődéssel állottunk e szent- helyen, mely a maga egyszerűségében és elhagyatott voltában is oly szent és magasztos emlékeket elevenített fel lelkünkben. Itt köl- tötte el a Mester tanítványaival a húsvéti bárányt. „*Midőn pedig vacsoráltak, vevé Jézus a kenyeret, megáldá és megszegé és adá tanítványainak és mondá: Vegyétek és egyétek, ez az én testem. És vevén a kelyhet, hálát ada és nekik adá, mondván: Igyatok ebből mindnyájan; mert ez az én vérem, az új-szövetségé, mely sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára.* (Szt Máté 26. r. 26—28. v.) Igy szerzé Jézus e helyen az Oltári-szentséget. Innen ment el aztán az esti órában le a Kidron-patakán által a Gethszemáne-kertbe. Majd feltámadása után itt jelent meg újra tanítványainak és engedte a

barátságát és vendéglátó szivességét szépen igazolja e fejedelmi tény, melylyel a kereszténységnek e drága szent-helyét tulajdonosától nagy áron megvette és kedves vendégének ajándékozta. A német császár a kapott ajándékot viszont német katolikusainak ajándékozta, azzal a szándékkal, hogy e helyre templomot és klostromot építsenek. Így a kereszténység birtokába visszakerült kegy-helyek száma egygyel szaporodott és lesz ezentul a katolikusoknak is részük a Sion-hegyén, mely eddig túlnyomólag az örmények birtokában volt.

A sion-hegyi templomról, mely az utolsó-vacsora helyén állott, már a IV-ik században, még a Szent-sír-templomának alapítása előtt van említés téve. *Apostol-templom* állott Szt Iлона császárnő idejében itt, a Szentlélek leszállásának helyén. A keresztések idejében itt mutatták a lábmosás helyét is. Az épület mai alakját a XIV. század első felében nyerte. A mohammedánok később hatalmukba kerítették és kizárták e helyről a keresztényeket; mert Dávid és Salamon király sírjai is e helyen vannak, a mohammedánok pedig e két nagy királyt szent tiszteletben tartják. A Coenaculum egyik alsó termében mutatott nekünk a kalauzoló dervis egy szőnyegekkel borított türbét (mohammedán koporsót), mely alatt van állítólag Dávid sírja. Sem a lábmosás termébe, sem Dávid sírjához be nem bocsátanak keresztényt. Mi is csak távolról tekintettünk arra a hely felé, melyet nekünk mint ilyet mutattak. A szentferencrendieknek megengedik, hogy Nagycsütörtökön a lábmosást végezhessék e helyen. Nem férhet hozzá kétség, hogy csakugyan itt, valószínűleg föld alatti sziklasírokban lehettek Dávid és Salamon eltemetve, mert a Sion-hegyén voltak az ő sírjaik.

A zsidók, keresztények és mohammedánok e közös szent-helyének elhagyatott volta nagy levertséget gyakorolt mindnyájunkra s szomorúan hagytuk el a Coenaculumot. Az előtte elterülő magaslatról a közeli vidék felett legeltettük szemünket. Lábaik alatt meredeken ereszkedik alá Sion-hegye, mely a Hinnom-völgyében veti meg lábát. Ez a völgy a Kidron- vagy Jozafát-völgyével egyesül déli irányban. Az egész kopár, rideg, Hinnom-völgye tele van a sziklákba

1699-ben kötöttek a nagyhatalmak az elgyengült törökkel, nekünk is lehetne igényt tartanunk a sion-hegyi templom romjaihoz, melyekben az Úrvacsora terme van, s talán már birtokunkban is volnának, ha felhasználtuk volna a kínálkozó alkalmat azok megszerzéséhez. Pedig egy keresztény nagyhatalmat sem illette az meg annyira, mint minket, mert Magyarország királya *a jeruzsálemi király* címet is viseli. Épen most, mikor e sorok már sajtó alatt vannak, hozzák

A COENACULUM. AZ UTOLSÓ-VACSORA HELYE.

a lapok hirül a Szentföldről, hogy a német császár, aki nejével és fényes kísérettel utazik Palesztinában, ajándékban kapta Abdul Hamid szultántól a Coenaculum szomszédságában levő azt a házat, mely *La Dormition de la S. Vierge* néven ismeretes. Szent-fiának kereszt-halála után e házban lakott és itt halt meg Szűz Mária. A kegy-hely valóságát a helyhez fűződő hagyomány századokon át gondosan megőrizte. A török szultánnak a német császár iránti

IX. Jeruzsálem. Móriah-hegye. Salamon temploma.

(Jeruzsálem helyrajzának összegezése. A templom-tér Móriah-hegyén. Salamon király házat épít Jahvénak. A hegy kiegyenlítése. Hiram-Abi föníciai izlésben építi a templomot. Ennek leírása Chipiez nyomán. A templom díszítése és berendezése. A leviták szertartáskönyve. A hatalmas templom megsemmisülése. A zsidók fájdalma a templom pusztulása felett.)

És elkezdé Salamon építeni az Úr házat Jeruzsálemben Móriah-hegyén, mely megmutattatott vala atyjának, Dávidnak, azon helyen, melyet Dávid készített, a jebuzeus Ornán szerűjén. Krón. II. k. 3. r. 1. v.

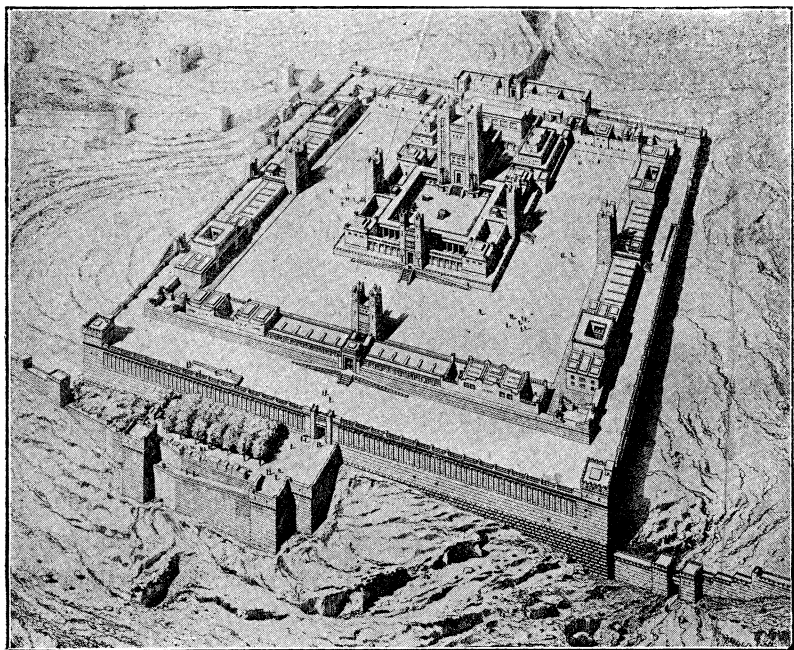

Jeruzsálem városának fekvésével már megismerkedtünk. Láttuk, hogy az hegyi város. Gerincén fekszik annak a hosszú hegyláncnak, mely éjszaktól dél felé húzódik és elválasztja a Földközi-tenger lejtőjét a Jordán mélyedésétől; déli végét foglalja el annak a hoszszan elnyúló fensíknak, melyet két völgyszakadék, a Kidron- vagy Jozafát-völgye és a Hinnom-völgye vesz körül. E két völgyszakadék Jeruzsálemtől csekély távolságra éjszakon támad és a város déli részén, keletkezésük pontjától 200 méternyire, találkozik. Előbb egyszerű lejtők, majd hirtelen meredeken esnek alá. Jeruzsálem azért csak éjszokról és éjszakketről közelíthető meg földszinti magasságban. Egy harmadik mélyedés két egyenlőtlen részre osztja ezt a csücsköt. Ez a mélyedés a római korban Tyropoeon (a Sajtosak) völgye elnevezést kapott. Ma fel van töltve és kiegyenlítve. A Tyropoeon és a Hinnom-völgye közötti magaslat ma Sion-hegye nevet visel és a szent-város

vágott sírokkal. Itt van a *Hakeldáma*, vagy Vérmező, az a szomorú hely, melyet a papi fejedelmek azon harminc ezüst pénzen vásároltak, melyeket Judás a Mester elárulásáért vérdíjúl kapott s mely helyet az idegenek temető helyéül használtak. A Hinnom-völgye fölött emelkedik a *Gonosztanács-hegye*, melyen Kaifás nyaralója állott, ahol a főpap a nép véneivel Krisztus elvesztése felett tanácskozott. Mindenütt amerre szemünkkel ellátunk, kopár, törmelékes hegylejtők vannak, ezernyi sziklabircsekkel, melyek egy-egy régi sírnak kőtakaróját képezik. Szomorú, kietlen környezet, mindenütt a pusztulás, az enyészet leverő képe. Egészen megfelel annak a levetségnek, mely Sion-hegyének meglátogatásánál elfogta lelkünket.

stíl tekintetében nem illenek egiptomi izlésű épület visszaállítására, ellenben teljesen összhangban vannak a föníciai építészeti stílussal. Azt is megállapították, hogy Jeruzsálem falának az a része, mely a Haram-tér alatt van és a *zsidók siránkozásának fala* nevet visel, alsó részében teljesen föníciai izlésben van építve s így kétségbevonhatatlanul Salamon király idejéből származik. Ebből a korból valónak mondják az Arany-kapu talapzatát is.

A JERUZSÁLEMI TEMPLOM.

Chipiez rekonstrukciója szerint.

Zorobábel temploma, a második templom, a régi helyén épült 516-ban Kr. e. Ez öt századig állott fenn anélkül, hogy nagyot változott volna. Pompejus is megkímélte. Herodes alatt érte el a templom utolsó átalakulását, mely gyökeres volt. Herodes nem volt zsidó, hanem idumeai. Minthogy a zsidók gyűlölték őt idegen eredete és a rómaiakkal való barátkozása miatt, akiknek kegyéből trónra

legmagasabb pontja. A Tyropoeon- és Kidron-völgye közötti nyulvány a *Móriah-hegye*. Ez már a Mózes első könyvében is említetik. Ábrahám itt akarta fiát, Izsákot, feláldozni. Itt mutatott be Melchizedek áldozatot az Úrnak. Itt adott Jahve ígéretet a népnek. Másutt mindenütt Sion-hegyének mondatik, amit átvitt értelemben, költői kifejezésképen kell érteni, amint egész Jeruzsálemet is gyakran nevezi Sionnak a Szentírás.

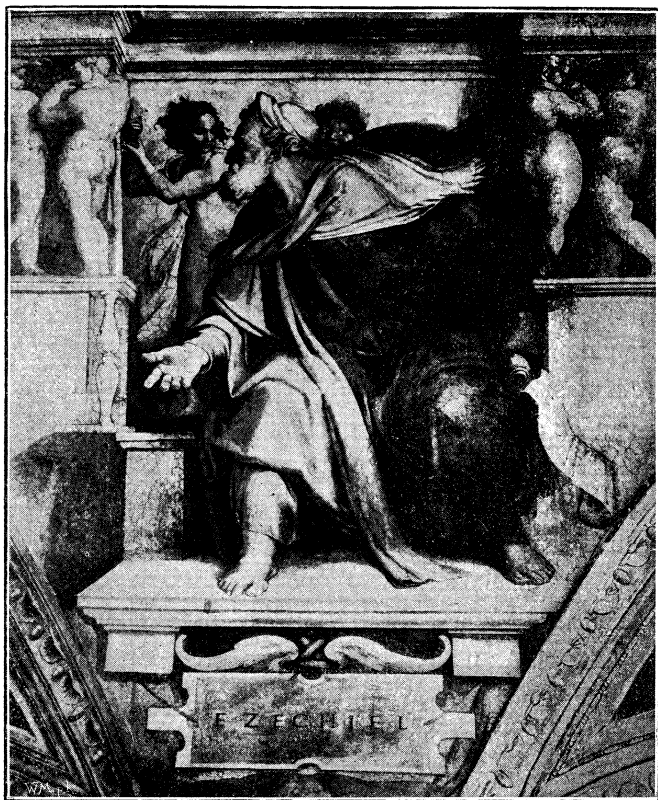
Móriah-hegyén építette Salamon az Úrnak fényes templomát. De minthogy ez a magaslat nagyon egyenlőtlen és lejtős volt, jelentékeny feltöltésekre és alapépítményekre volt szükség, hogy egyenletes sík talajt nyerhessenek. A régi alapfalak felkutatása céljából 1867—69-ig a mai Haram-tér egész környékét átvizsgálták Warren és Wilson angol műszaki kapitányok a *Palestine exploration fund* költségén. Ezen kutatások alkalmával kitűnt, hogy a templom-tér sziklateste teljesen átépítettett és megváltozott, tele van ciszternákkal, földalatti folyosókkal, csatornákkal, lyukakkal. Aztán zsidók, asszír-aiak, görögök, rómaiak annyiszor dulták, felforgatták és romokkal borították ezt a helyet; de az alapfalak, melyek a Haram-tér terraszeit alkotják, ma is a régiek, azt a helyet zárják be ma is, mint régen.

Salamon király az Úr templomának és a maga palotájának építésére Föniciából Hiram királytól hozatott építőmestert és munkásokat; mert zsidó építészet nem volt soha. Hiram-Abi építész Jeruzsálem királyának megrendelésére föníciai izlésben építette mindkét épületet. A templom eddigi rekonstrukciói többnyire csak a görög és római építészet alapján igyekeztek Salamon templomát visszaszállítani. De amióta ismerik az egiptomi, föníciai és kaldeai építészetet; azóta helyesebb irányba terelték a kérdést. Legújabban *Ch. Chipiez* a hirneves építész és *G. Perrot*, archeologus foglalkoztak e kérdés tanulmányozásával és megfejtésével. A fényes kiállításban, gazdag és kitűnő illusztrációkkal ellátott nagy művekben behatóan ismertetik a bölcs király templomát és palotáját. Rekonstrukciójuk alapjául vették Ezekiel próféta irását és a Királyok könyvét. Tanulmányuk eredményeképen kimondják, hogy a Királyok könyvének, a Krónikáknak és Ezekielnek leírásai a magassági méretek és

berendezését. Salamon temploma volt a középpont, mely körül aztán a hamis isteneknek oltárai is állhattak különböző királyok izlése szerint; mert tudjuk, hogy az egy igaz Isten tisztelete mellett egyes királyok bálványimádást is tűrtek. Talán a templom külső udvarában lehetett Baál temploma.

A templom-tér kőfallal van körülzárva, mely egy könyöknyi (körülbelül egy lábnyi) vastag volt. (Ezek. 40. r. 5. v.) A négyszög keleti falának közepén volt egy kapu, 25 könyöknyi széles és 50 hosszú. Ennek átellenében volt egy másik kapu, mely az előbbivel teljesen szemben feküdt, ugyanolyan méretekkel. Ez a kapu a belső udvarba vezetett, mely négyszög alakú, egy-egy oldala 100 könyöknyi. Majd következett egy másik 100 könyöknyi négyszög, melyet mi a hátsó udvarnak nevezünk. A körülfutó falhoz vannak hozzá építve a különféle épületek. A második udvar hátsó részében van a templom, mely 100 könyök hosszú és az azt bezáró épülettel, a melyre támaszkodik, 50 könyöknyi széles. A templom jobb és bal oldalán van az a rész, melyet az irás szabad térnek nevez. Papokudvarának nevezték a belső udvart, míg a külső Izrael- vagy a Népudvara volt; mert ide csak az izraelitáknak volt szabad bemenniök. Ez népes udvar volt, mint a konstantinápolyi és kairói nagy mecsetek udvarai. Itt találkozott a nép a papokkal, hogy velük az áldozat iránt értekezzenek. Maga a Nép-udvara a bekerített terület kétharmadát foglalta el. Az udvar kockakövekkel volt kirakva. A Papokudvarába rendszeren csak papok léphettek be, hol különböző papi teendőket végeztek. Három kapu vezetett ebbe az udvarba, melyek a Nép-udvarába vezető kapukkal szemben feküdtek. Ebben az udvarban voltak az *égő-áldozat-oltára* (héberül *mizbach há-óláh*), a *nagy réztenger* (vízmedence, héberül *jám* = tenger) és más medencék. Az állatok leölésére és feláldozására is külön helyek voltak szükségesek, melyek függönyökkel voltak elzárva. Itt valóságos mészárszékek voltak az áldozati állatok leölésére; voltak azonkívül sekrestyék, ruhatárak és egyéb kamarák. Az udvarok oszlopcsarnokos folyosókkal voltak ellátva, melyekre nyíltak a különféle szolgálatottevők, örök, szolgák lakásai. Iskolák is lehettek

került, azzal akarta a népszerűséget megnyerni, hogy a templomot újra építteté. De építési szenvedélye is közreműködött ebben. Mint-hogy a templom-tér határozott keretbe volt foglalva, azt meg nem nagyobbíthatta, csak szentélyét tette diszesebbé s a melléképületeket, udvarokat, kapukat nagyíttatta.

EZEKIEL PRÓFÉTA.

Michelangelo freskója, a Cappella Sistinában, a Vatikánban.

Salamon temploma rekonstruálásának alapjául szolgál a Kir. III. könyvének 5—8., a Krónikák II. könyve (Paralipomenák) 2—4 és Ezekiel próféta írásának 40—43. része. Ezek a helyek a legkisebb részletekig leírják a templom tervét, annak méreteit, díszítését,

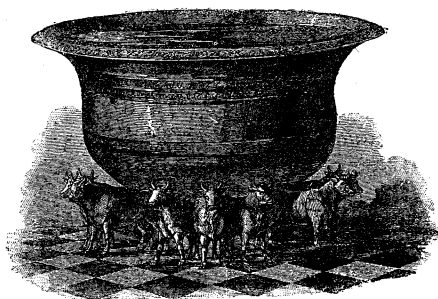
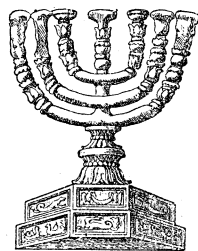
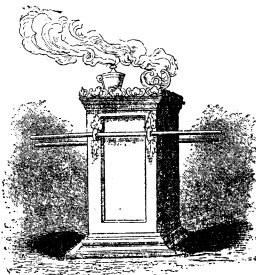
szentélyt 6 könyök vastagságú fal választja el az előcsarnoktól, míg a hekal és debir közötti fal csak 2 könyöknyi vastag. A hekal ajtaja 10 könyöknyi széles, a debiré 5 könyök.

A templom terve szerint hasonlított a görög templomokhoz. Ennek is volt prothüronja, naosza és opiszthodomja. Alakjára nézve megegyezett az egiptomi templommal. A templom megetti hátsó udvar fedetlen és szűk volt, mint az egiptomi templomoknál, s mint ezeknek voltak oszlopcsarnokai is. Valószínűleg itt állottak a lovak, melyekkel Juda királyai Baálnak kocsiját vonatták. Ezekiel nem szeret erről az udvarról beszélni, hogy ne kelljen népének bűneit érintenie.

A templomtól jobbra-balra, a Papok- és a Nép-udvarára támaszkodva volt két háromemeletes épület, melyek a papok ebédlőjeül szolgáltak. Itt fogyasztották el az áldozatok húsát és cseréltek ruhát, mert papi öltözetben nem léphettek a világ elé, világi ruhában pedig nem mehettek a Papok-udvarába. Ezen palotákból nyílt a Nemesek-udvara, melyből egy lépcső és ajtó szolgált a király bejáratául az Ofél-halmon épült királyi palota felé. A királyi palota Salamon király és utódai alatt a templomtól délre feküdt, nagyon közel a templomhoz. Körülbelül azon a helyen, hol ma az Aksza-mecset van. A kerítésen kívül lehettek a Józiás király előtti időben az istállók a nap lovai számára, melyeket Baálnak kocsija elé fogtak. A pilonokba épűgy, mint az egiptomiak és föniciaiaknál lépcsők vezettek fel azok tetejére. A két bronz-oszlop a nagy pilon előtt Booz és Jákim nevet viselt. Újabb felfedezések alapján kétségtelen, hogy ezek az oszlopok hasonlók voltak az egiptomi obeliszekhez, melyek szintén szabadon a pilonok előtt állottak.

A templom falainak díszítésére Egiptomból és Assziriából kölcsönözték a motívumokat, de föniciai változatokkal. A pálmadisz volt uralkodó. A falak ciprusfával voltak borítva s aranyozva; a pálmák között kettenkint kerubok állottak. Ezekiel szerint egyiknek emberfeje volt, a másiknak oroszlán. Két öv vonult el egymás felett, az alsóban a kerubok álló alakban, a felsőben ülő helyzetben voltak ábrázolva. A föniciai pálmadisz közbe-közbe bőven van alkalmazva.

itt, mint a mohammedán mecsetek udvarain a medreszék. A Papok-udvarából nyílt a szentély. A bejárat fölött volt a 60 méter magaságú nagy pilon, sokkal nagyobb és szélesebb alapon, mint a többiek, melyek a külső és belső udvarba vezető kapuk fölött állottak. Mindenik terraszmagasságban volt a másiknál. A külső udvar terrasza fölé emelkedett a belső udvaré, e fölé megint a szentélyé. Mindenik terraszra lépcsők vezettek fel. A nagy pilontól jobbra-balra egy-egy oszlop állott szabadon. A templom kelet felé feküdt, erre nyílt a kapuja. A keletre való nyílást nemcsak a hely fekvése kívánta, hanem a főninciai építész vallási hitétől is volt feltételezve, aki a napisten típusát vette fel kiindulási alapul. Ezekiel próféta szerint ebből az irányból érkezett meg Izrael Istenének dicsősége, midőn visszatért, hogy elfoglalja helyét, a főnyesen épített templomot. A templom maga két részből áll.

ILLAT-ÁLDOZATI OLTÁR (mizbach há ketóreth).

HÉTKARÚ GYERTYATARTÓ (menóráh).

RÉZTENGER (jám).

Első része a *hekál*, a szenthely, a palota; mögötte van a szentek-szentje, a *debir*, mely szó szélsőt, hátsót jelent. Szent Jeromos a *dabbar* szótól oraculumnak fordítja, azaz olyan szentélynek, hol az Isten beszél; de helyesebb a *dabar*, *dabir* szótól származtatni, mely annyi mint hátsó. A hekál négyszögű, 40 könyök hosszú és 20 könyök széles. A debir négyzet-alakú, minden oldala 20 könyök. A

A hekálban aránydísz uralkodott, polichrom festéssel, ép úgy, mint egyáltalán az egiptomi, asszíriai és föníciai építészetben. A debir előtt a hekálban állott a *hétkarú gyertyatartó (menóráh)*, a fal hosszában állványokon arany- és ércedények voltak, a háttérben, a debir előtt foglalt helyet az *illat-áldozati-oltár (mizbach há ketóreth)*, előtte a kenyérasztal, jobbról-balról voltak gyertyatartók és a Szentírásban említett asztalok. A debir szőnyegajtáját csak a főpap lebbenthette fel. A templom elrendezése hasonlított a király palotájához. A hekál a fogadóterem, a debir Jahve titkos lakóhelye. A főpap évenként csak egyszer léphet be hozzá. A templom az örökkévaló háza, melybe a templom felavatása után Salamon és Ezekiel őt felhő alakjában a föld morájától kísérve leszállani látta. (Kir. III. k. 8. r. 12.) *És ime Izrael Istenének dicsősége vonula be a napkeleti uton és szózata olyan vala, mint a nagy vizek zúgása és a föld tündöklök vala az ő dicsőségétől.* (Ezekiel 43. r. 2. v.) A debirben volt a *frigyszekrény (arón há-élúth)*, rajta két kerub, (héb. *kerubhim*) 10 könyök magas. (Kir. III. k. 6. r. 23—29.) A kerub Jahvét szállította villámsebességgel. Angyal-szárnyuk volt, testük négy lábú állaté s néha Jahve háta lovául szolgáltak, néha kocsiját húzták. Ezekiel szerint két arcuk volt, ember- és oroszlánarc, de később négy arcot ad nekik: ember-, oroszlán-, sas- és bikaarcot. Valószínű, hogy emberi arccal voltak ábrázolva Salamon templomában. Egiptomban is ember-arcuk volt a sfinkszeknek. A kerubok szárnyai öt könyök nagyok voltak, egyik a szentély oldalfalát érintette, a másik a frigyszekrényre volt kiterjesztve. Ez nem a föníciai mester találmánya, meg van Egiptomban is a mumiákon, ahonnan vehette Mózes a mintát a szövetségláda kerubjaihoz. A frigyszekrény szétimfából készült, harmadfél könyöknyi vala hossza, másfél könyöknyi szélessége, magassága is másfél könyöknyi vala és tiszta arannyal volt borítva kívül-belül. (Mózes II. k. 37. r. 1. v.) A két oszlopról a Kir. III. könyve 7. r. 15—22. versében, Jeremiásnál és másoknál van említés. Az oszlop gránát disze föníciai jellegű. A sok magnak jelképes jelentése az élet, mely ezekből származik. Az áldozati eszközök közt a nagy *bronz-tenger* (héb. *jám*)

A FŐPAP BELÉP A SZENTÉLYBE.

kon voltak tolhatók. A nagy mennyiségben fogyasztott vizet Salamon király vízvezetékeken szállíttatta Jeruzsálembe. Bethlehem és Hebron között mai napig is láthatók azok a nagy víztartó-medencék, az úgynevezett Salamon-tavai, melyekből a vizet Jeruzsálembe vezetette. A nagy udvar közepén volt az *égő-áldozat-oltára*, (*mizbach há-óláh*) szintén bronzból vagy bronzlemezekkel borítva. Ezt is Hiram-Abi készítette.

A Szentírás több helyén találunk utasításokat a papok számára. Legrészletesebben foglalkozik ezekkel az Exodus és Leviticus, (Mózes II. és III. könyve), magában foglalva azokat a szabályokat és szokásokat, melyekhez az áldozáskor és ünnepek ülésekor a leviták alkalmazkodni kötelesek voltak. Isten ezeket Mózesnek mindjárt a szent hajlék felállítása után különféle alkalommal jelenté ki. A zsidó papok ruhái között legfontosabb a vállruha (*éfód*). A vállat és mellet befödő ruha egy darabból állott, elő- és hátsó-részből, mely két vállrészszel volt összekötve; de a karoknál nyitott volt s derékon övvel volt átkötve. Emlékkő néven két ónikszkő volt a vállrészbe bevarrva és mindenikbe hat-hat név (a törzseké) volt bevésve. Ez a ruha a főpapi méltóság jele volt, de később más papok is viselték. A *mellvért* (*chósen*) kettős szövetből állott és tizenkét mezőre osztott tábla volt rajta (négy sor hármásával). „*És tőn abba négy rend drágaköveket. Az első rendben karneol, topáz, smaragd vala, a másodikban karbunkulus, zafir és jáspis, a harmadikban jácint, akát és ametiszt, a a negyedikben krizolit, óniksz és berill, rendenkint körülvéve és aranyba foglalva.*“ (Mózes II. k. 29. r. 10—13. v.) A 12 drágakőbe Izrael nemzetsége 12 törzsének nevei voltak bevésve. A táblát a szive fölött viselte a főpap, zsinórokkal volt nyakába akasztva és hátul megkötve.

A jeruzsálemi templom óriási falaival, egymás felé emelkedő nagy terraszaival, a Pogányok-, Izrael- és a Papok-udvarával, a kapuk felé épített pilonokkal, maga a templom nagy és pompás háza, fényes diszítéseiével, arannyal, elefántcsonttal megrakva, olyan impozáns, olyan fenséges volt, minél szebbet Egiptom hatalmas templomai között is alig lehetett találni. Nagyszerű látvány lehetett

hatalmas nagy vízmedence volt, 5 könyök magas és 10 könyök átmé-
rőjű. Nagy haranghoz hasonlított. 12 bronzökör tartotta, melyek hár-
masával csoportosítva állottak a négy sarkon. Az ökrök életnagyságú-

ÁLDOZÓ ZSIDÓ PAPOK.

nál nagyobbak lehettek, különben a harmadfél méter magas és
400 hektoliter vízre számított medencét nem tarthatták volna. A nagy
víztartón kívül 10 kisebb medencét is öntetett Hiram-Abi, melyek
egyenként 7—8 hektoliter vizet fogadtak be s kerekeken járó kocsi-

51. v.), jeléül annak, hogy Krisztus halála által Mózes törvénye megszűnik s életbe lép a kegyelem törvénye.

Abból a káprázatos fényből, zszibongó életből, mely a templom körül uralkodott, nem maradt meg egyéb, mint egy elpusztíthatlan kőfal, mint a fényes dicső multnak szomorú emléke. Ha a mult emlékeibe elmélyedünk, ha magunk elé idézzük Salamon király templomának fényét, dicsőségét: megértjük azokat a könyveket, melyeket a zsidók a templom falánál manapság hullatnak; megértjük azt a fájdalmas fohászt, mely szivükből felszáll ajkaikra.

e templom-tér, különösen akkor, mikor a nép ezrei az ország minden részéből felvonultak az Úrnak szent templomába, hogy neki hála-
imákat zengjenek és áldozatot mutassanak be. Milyen tarka, színdús
csoportok alakulhattak itten a különböző törzsek embereiből, minő
zsisibongás, minő zűrzavar az egyes vidékek nyelvjárásaiból!

A Messiás életéből is sok mozzanat van e templomhoz kötve.
Mint újszülött csecsemőt ide viszik szülői, hogy Mózes törvénye szerint
bemutassák az Úrnak. (Szt Lukács 2. r. 22. v.) Tizenkét éves korá-
ban fölmenvén szüleivel Jeruzsálembe, „*a templomban a tanítók
közé ült, hallgatva tanításukat és kérdezte őket. Álmélkodának pedig
mindnyájan, kik őt hallgatták, az ő okosságán és feleletein.* (Szt
Lukács 2. r. 46. 47. v.) Aztán mikor Virágvasárnapján bevonult a
szent-városba a nép örömrivalgásai között, első útját a templomhoz
vette. Az Írás azt mondja tovább: „*És beméne Jézus az Isten
templomába és mind kiüzé, kik a templomban árulnak és vesznek
vala, s a pénzváltók asztalait és a galambárusok székeit fölforgatá
és mondá nekik: Irva vagyon: Az én házam imádság házának
hivatik, ti pedig azt latrok barlangjává tettétek.*“ (Szt Máté 21. r.
12. v.) Itt, az Úr templomában aztán csodákat művelt, meggyógyi-
tott vakokat és sántákat és az Isten országáról oktatta a köréje
gyülekezett népet. Ezzel maga ellen ingerelte a papi fejedelmeket és
írastudókat, akik nyomban tanácsot tartának elvesztése felett. Az
Üdvözítő ellen felhozott vádak között felhozták azt is, amit a tem-
plomról mondott, mikor azt kerdezték tőle: „*Micsoda jelt adsz ne-
künk, hogy ezeket cselekszed? Felelvén Jézus, mondá nekik: Bontsá-
tok el e templomot és harmadnapra felállítom azt. Mondák erre a
zsidók: Negyvenhat esztendeig épült ez a templom és te harmad-
napra fognád azt felállítani?*“ (Szt János 2. r. 18—20. v.) A keresz-
ten függő Üdvözítőt e mondása miatt így káromolta a nép: „*Hej, ki
lerontod az Isten templomát és harmadnapra felépítéd azt, szaba-
dítsd meg magadat; ha Isten fia vagy, szállj le a keresztről.*“ (Szt
Máté 27. r. 40. v.) Mikor Jézus a kereszten függött és lelkét kilehelte,
ennek a fényes szép templomnak a kárpitja, mely a hekált a debirtől
elválasztotta, ketté hasadt a föletől egész aljáig (Szt Máté 27. r.

A Haram es-Serif-tér 737 méter magasan fekszik a Földközi-tenger felszine felett és körülbelül a közepe táján egy 4 méter magas terrasz válik ki belőle. A tér egyenlőtlen négyszög alakú. Éjszaki oldala 317, a keleti 466, a déli 281, a nyugati oldal 488 m. hosszú. A nagy tér kockakövekkel van burkolva, itt-ott egyes fák vannak rajta, míg déli részén az Aksza-mecset előtt nagyobb számú ciprusok vetnek árnyékot.

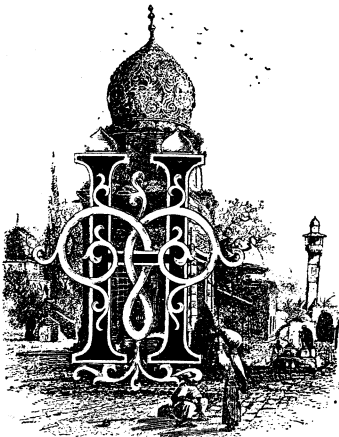
A Haram-tér minden vallás követői előtt szent-hely; de legnagyobb szentség az a zsidók előtt; mert rajta állott Jahvénak háza, a zsidó nép egyedüli szent temploma. A mohamedánok e hely szentsége felett versenyre kelnek a zsidókkal; mert vallásuk történetének sok nevezetes mozzanatát kötik e helyhez s azért a krími háborúig nem is engedték a más vallásúakat e térre lépni. A zsidók önkényt lemondanak e hely meglátogatásától. Félnek, nehogy arra a helyre lépjenek, hol a szentek-szentje állott. Társaságunk konzulátusunk útján kapott engedélyt e hely meglátogatására, ami sok formasággal volt összekötve, melyek alól még a jó bakhsis sem mentett fel minket. Hogy társaságunknak külső tekintélyben se legyen híja, a fegyveres dragománon kívül a konzulátus kavasza is velünk jött talpig fegyverben, mintha valami harci vállalkozásról vagy nagy ünnepi aktusról lett volna szó.

Az érkezésünkről tudósított mohammedán papok, akik a belépő-díjat már előzetesen felvették, pontosan ott vártak a szent-térre nyíló tizenegy kapú egyike, a *Bab el Gavanime* előtt. Átvették az engedély-levelet s hűségesen kalauzoltak a szent-hely nagy labirintusában. Amint a kapun beléptünk, az igézetes látványtól első percben azt se tudtuk, merre nézzünk; a sokféle szebbnél szebb épület, a csodás emlékek melyikén legeltessük szemeinket. Legközelebb hozzánk a kapu közvetlen közelében állott egy bástyatoronyszerű tisztes emlék, *Antonia várának* egyik tornya. A Hasmonaeusok Barisz nevű várából a Nagy Herodes által újjáépített Antoniaból, ahol a praetorium is volt, s amelyben Pilátus is lakott, most csak ez a vedlett külsejű csonka torony áll még, mint a Krisztus

X. Jeruzsálem. A Haram es-Serif-tér.

(A régi templom-tér az iszlám birtokában. Látogatásom a Haram-téren. Antonia tornya. Szent Pál szószéke. A Kubbet-esz-Szakhra (Szikladom). A szent-sziklához üződő zsidó és mohammedán mondák. Az Ezeregy-éjszaka világából. A Lánc-kupola. Dávid itélőszéke. A többi építmények. Az Aksza-mecset. Jézus bölcsője. Salamon istállóí. Az Arany-kapu. Salamon falai. A zsidók siránkozásának helye.)

ARAM ES-SERIF (Szent kerület) nevet visel ma az a szent templom-tér, melyen Salamon királynak temploma állott s melyet az előbbi fejezetben behatóan ismertettem. A Haram es-Serif teljesen olyan nagyságú és alakú, mint volt hajdan a nagy király templom-tere. Hogy milyen feltölté-

sekkel és szikla-faragásokkal kellett ezt az egyenetlen területet lapályossá tenni, annak nyomai a Haram es-Serif-téren több helyen észrevehetőek. Néhol az élő-szikla feltűnően látható, másutt megint a feltöltésre használt föld és törmelék is kikandikál a kövezet alól, majd másutt nagy terjedelmű boltíves folyosókat találunk a föld alatt, különösen a templom-tér déli és keleti részén, mely a Kidron-völgyére dül.

kal s egyéb káprázatos építmények és rituális tárgyak. A falak hosszában oszlopcsarnokos, boltíves épületek, imaházak, iskolák, papok lakásai. Mindez a sokféle látvány összefoly egy titokzatos hangulatú egészszé, melyhez a multból visszaidézzük azt a szent templomot, mely ezen a helyen állott s megfejtést nyer az az elfogultság, mely minket láttánál fogva tart.

Feljutva a lépcsőkön a Haram-tér terraszára s átlépve a festői diadalkapun, lépteinket a *Kubbet esz-Szakhra* (a Szikla-dom) nevű hatalmas dsámi felé irányozzuk. Előttünk áll az a képekről oly nagyon ismert nyolcszögű templom-épület, melyet közönségesen, de tévesen Omár-mecsetjének neveznek s mely Rafaelnek, a milánói Brerában levő egyik képén (Sposalizio della Vergine) is meg van örökítve, mert a régiek Salamon templomának tartották. A nyolcszögű templom félreismerhetlenül bizanci stílus nyomait viseli magán. És ez könnyen megmagyarázható. 637-ben, öt havi kemény ellenállás után került Jeruzsálem Omár khalifa hadvezéreinek kezére. Sophronius patriárcha által a régi templom-térre vezettette magát Omár s a szent-sziklát (esz-Szakhra) undok szeméttel találván berondítva, azt köpenyével megtisztította. Azután a Justianus által épített Sz. Mária templomba ment imádkozni. Ezzel a ténynyel a szent templom-tért és a keresztény templomot az iszlám birtokába vette. A szent-szikla fölé aztán imaházat rendelt építtetni, mely tervét a tizedik khalifa *Abd el-Melik* 688-ban meg is valósította. De az arab hódítóknak csak katonáik voltak a meghódított területen, az építészeket és munkásokat a meghódolt népektől kellett venniök. Így építették a Kubbet esz-Szakhrát görög építészek.

A dsámi szabályos nyolcszögű, mindenik oldala 20·1 m., belsejének átmérője 46·3 m. A templom közepe felett emelkedik egy 20 m. átmérőjű és 30 m. magas kupola. Egy-egy kapu nyílik a négy világtáj felé. Az épület külső falai alul márványlapokkal, felül fajence-lemezekkel vannak fődve, melyekbe arabeszkek és Koránmondások vannak égetve. A fehér és kék szín váltakozása kellemes színhatást idéz elő. Ezek a lemezek Szulejmán szultán idejéből valók 1561-ből. Az ablakok fölött a Koránból vett mondások vannak.

idejebeli szomorú emlék. Most katona-kaszárnya van itten. A kapu mellett egy lépcsőt mutattak, melyen Szt Pál római katonának oltalma alatt predikációt tartott a népnek. Nem sokáig időzhetünk e ponton; mert sokkal fényesebb épületek, ragyogóbb színpompa nógatja előre lépteinket. Előttünk terül el a Haram-tér magas terrasza, diadalíves

ANTÓNIA-VÁRA.

kapuival, a terrazon a hatalmas Kubbet esz-Szakhra-dsámival, a Szikla-dommal, előtte a Kubbet esz-Szilszele (a Lánc-kupola), tovább egy más oldalon a híres Dsámi el-Aksza. Az előtérben márványból faragott imafülkék (mihrábok), imaszékek, az igazhitűek mosakodásához szolgáló márványmedencék (szebilek), vízkagylók-

szemre. A mozaik-öv felett egy széles kék szalag fut körül, melyre leginkább Jézusra vonatkozó Korán-mondások vannak kufi írásban arany betűkkel írva. Mikor a keresztések a szent-várost elfoglalták s a templomot keresztény imaházzá változtatták és *Templum Domini* nevet adtak neki, az arab mondások helyére latin feliratokat tettek, melyek egyike (Szt Máté 21. r. 13. versének alapján) így hangzott: *Domus mea domus orationis vocabitur, dicit Dominus*. Az ő idejükből való az a szép kovácsolt-vasból való magas rácsozat, mely a második hajó oszlopait és pilléreit összeköti. A latin feliratokat a mohammedánok, mikor a templomot a keresztényektől visszavették, újra arab mondásokkal cserélték fel.

A dom közepén hatalmasan trónol a 30 m. magas kupola, mely nagy dobövön nyugszik. A favázás kupola kívül ólommal van fődve, belül aranyozott színes stuccoval borított. A dobot tarka üvegmozaik takarja, melyen üveglapon virágvázák, szőlők és gabonakalászkok vannak ábrázolva. Ez a mozaik a X. és XI. századból származik. Az ablakok színes üveglemezekből vannak különféle mintákban összerakva s bámulatós lila- és rózsaszínű világítást árasztanak a templom belsejébe, mely az egésznek színhatását nagyon fokozza.

A kupola alatt, a dom kellő közepében selyem sátor alatt látható a csodás szent-szikla (*esz-Szakhra*), egy 17·7 m. hosszú és 13·5 m. széles sziklatönk, mely 1·25—2 m. magasan emelkedik a templom talajának színe fölé. Középen egy kerek nyílás megy át rajta. A Szentírásban még nincs szó róla, először csak a Talmud említi. A zsidók és mohammedánok hagyományos hite sok csodás dolgot tartott fenn e szikláról. A zsidók hite szerint ezen áldozott Ábrahám és Melchizedek, Ábrahám itt akarta fiát, Izsákot, az Úrnak feláldozni, ezen állott Jákob lajtorjája. Minthogy ezt tartották a világ közepének, azért a frigyszekrény is erre volt helyezve. Jeremiás ide rejtette volna el azt, sőt azt hiszik, hogy most is ott van elrejtve. Erre volt ráírva a *sem*, Istennek kimondhatlan neve; Jézus megtalálta s ennek erejével végezte csodás gyógyításait. Ha nem állott is ezen a frigyszekrény, de valószínűleg az áldozati-oltárnak szolgált alapjául s az alatta levő barlang ciszterna lehetett. A zsidók legen-

A templomba nyíló kapuk fából valók és bronzlemezekkel vannak borítva. A templom belsejét, melynek földét márvány mozaik takarja, két körülfutó oszlopsor három hajóra osztja. Az oszlopok nagyság, alak és stíl tekintetében nagyon elütők. Ez nem tűnhetik fel, különösen annak, aki tudja, hogy a kereszténység első századaiban épült templomok oszlopjait is a különféle pogány templomokból hordották össze. Legnagyobb részük valószínűleg a megelőzőleg itt

KUBBET ESZ-SZAKHRA. (SZIKLA-DOM.)

Hibásan Omár-mecsetjének nevezik.

állott Jupiter-templomból való. Az oszlopok kapiteljei a korintheta oszloprendszerhez tartoznak és arannyal vannak díszítve. A falakat alul márványlapok, fönebb tarka fayence-lemezek borítják. Az ablakok felett egy körülfutó széles öv színgazdag pompás mozaikkal van díszítve, melyek virágfüzérek, fantasztikus arabeszket, virágokat, gyümölcsöket ábrázolnak. A legművészebb kivitelű finom mozaik ez, mely a többi díszszel együtt kápráztató hatást tesz a

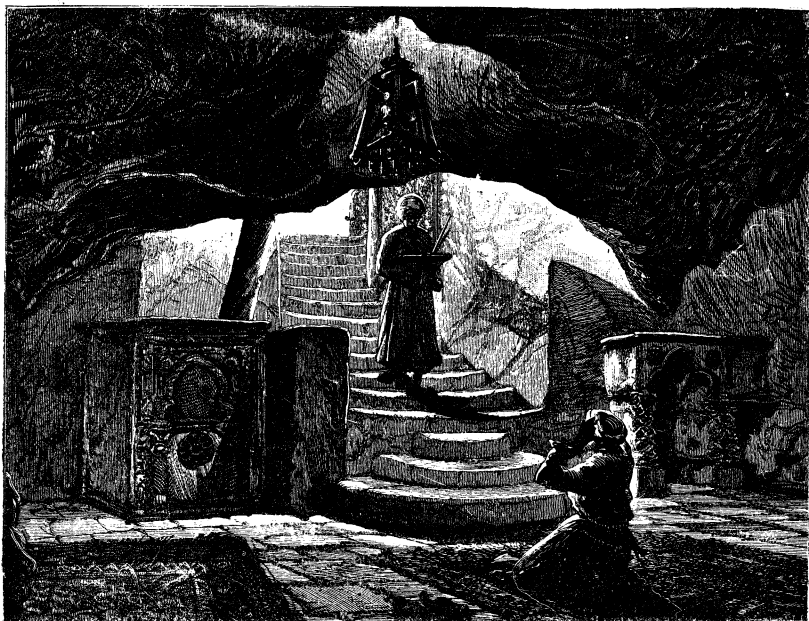
darab ekkor megszólalt, ép úgy, mint amikor Omár khalifának *Szelám alejkum* (Üdv veled) üdvözlésére *Ve alejkum esz szelám-mal* (Veled is üdv) felelt. Mohammedet légi útjában követni akarta, de Gábor arkangyal erővel lefogta. Mutatják is az angyal kezének nyomát a sziklán. Beszédes kalauzunk egy ékalakú dudorodást mutatott a sziklán, mely állítólag a beszélő szikla nyelve volna. Megmutatta a próféta lábnyomát is, aztán elvezetett az éjszaki bejáratához, ott rámutatott a földön egy jáspis-lemezre, melybe Mohammed 19 arany szeget ütött, melyekből időnkint egy-egy kihull s amikor az utolsó szeg is eltűnik, vége lesz a világnak. A szögek-ből még csak 3 van a lemezben; a negyedik félig áll ki. Itt őrzik Mohammed zászlaját, szakállát és Borák lovának a nyergét; de ezeket mi természetesen nem láttuk. Az imám végül nagy titkon egy sarokba vezetett s ott a föld felé mutatva, halkán sugta: Itt van a föld alatt a zsidók frigyszekrénye elrejtve.

Szemünk alig tudott betelni attól a sok káprázatos színpompától, fejünk szédült a sok csodás dologtól, amit e templomról hallottunk. Sok szépet láttunk keleti utunkban, de a Szikla-dom egy-maga annyit rejt magában az igézetes keleti szépségekből, hogy bátran oda állítható az Ezeregy-éjszaka csodái közé. Nehezen tudunk ettől az igézetes helytől megválni.

A Szikla-domból kilépve a *Lánckupola* (*Kubbet esz-Szil szele*) nevet viselő hatszögű oszlopcsarnokos és kupolás épület előtt állunk. Ez *Dávid Itélőszéke* (*Mehkemet Dâud*) néven is ismeretes. A mohammedán monda szerint titkos és láthatatlan láncsal van az éghez fűzve. Más monda szerint Isten vagy Salamon egy láncot erősített rája, melyet minden vádlottnak meg kellett érinteni. Ha esküszegő nyúlt hozzá, lehullott egy-egy láncszem róla.

A Haram-téren még számos épület látható, melyek mind-egyikéhez van valami emlékezetes dolog fűzve. A mennybemenetel kupolája *Kubbet el-Mirads* nevű épület Mohammed mennybemenetelének emlékére épült. A többiek közül kecsességénél fogva kiváló építmény a *nyári szószerk*, egy márványból faragott diszes tribün, mely fölé hat oszlopon nyugvó kupola borul. Itt tartják az imámok

dáinál jóval nagyobb a száma azoknak a hiedelmeknek, melyeket a mohammedánok e sziklához kötnek. Szerintök ez a szikla szabadon lebeg, aminek ellenkezőjéről mindenki meggyőződhetik; mert a szikla támasza és az alapfalazás, melyen nyugszik, nyilván látható a szikla alatti körülbelül két méter magas barlangban. A minket kalauzoló pap minden mondát hűségesen elmesélt. Megkopogtatta a barlang alapját, mire olyan hang hallatszott, mintha alatta mély

A SZENT-SZIKLA. (ESZ-SZAKHRA.)

üreg volna, ami valószínű is. A mohammedánok hite szerint, alatta van a lelkek kútja (*Bír el-Arvâh*), hol a meghaltak lelkei hetenkint kétszer összejönnek és imádkoznak. Az utolsó-itélet napján itt fognak a halottakat feltámasztó harsonák megszólalni; Isten trónja pedig a sziklán fog állani. Mohammed próféta azt mondta, hogy az itt mondott imádság minden másnál ezerszer többet ér. Itt imádkozott ő is, és innen ment fel a mennybe Borák nevű csodás lován; fejével ütötte azt a kerek nyilást a sziklán, mely ma is látszik. A kő-

ban végezte hálaimáját, miáltal mecsetté avatta azt. Lementünk a mecset alatti nagy folyosókra is. Itt kis mohammedán imaházat mutattak, melynek kagyló alakú fülkáját *Jézus (Isza) bölcsőjének* nevezik. Bizonyosnak veszik, hogy itt volt Simeon háza, ahonnan Jézust a templomba vitték bemutatásra. Erre nézve ezt mondja a Szentírás: *És ime egy ember vala Jeruzsálemben, Simeon nevű, igaz és istenfélő férfiú, várván Izrael vigasztalását, és a Szentlélek vala őbenne. És feleletet vőn a Szentlélektől, hogy halált nem lát, míg nem előbb meglátja az Úr Krisztusát. És a Lélek által (indítatva) a templomba jöve; és mikor a gyermek Jézust bevitték szülői, hogy a törvény szokása szerint cselekedjenek ő érette, karjaira vevé őt, és áldván az Istent, mondá: Most bocsátod el, Uram, szolgádat a te igéd szerint békességben; mert látták szemeim a te Üdvözítődöt.* (Szt Lukács 2. r. 25—30. v.)

Az Aksza-mecset közelében lementünk az előbbiekhöz hasonló földalatti folyosókba, melyeket *Salamon istállóinak* neveznek. Hatalmas kövekből való alapépítmények ezek, melyek száznál több oszlopokon és boltíveken nyugszanak s a szent templom-tér talajának kiegyenlítésére emeltettek; s azután pedig valószínűleg arra a célra szolgáltak, amit nevük jelent. A keresztesek idejében csakugyan istállók voltak. Ezekhez hasonló alapépítmények, de részben eltemetve, a Haram-tér más helyein is vannak, de meg nem tekinthetők. Ezek a földalatti óriási boltívek fogalmat adnak arról a hatalmas munkáról, amit a nagy és bölcs király a Móriah-hegyének lapályossá tételére végeztetett.

A Haram-tér keleti falának mentén láttuk azt az ágyuhoz hasonló sziklatuskót, mely a falba van beépítve s melyről az igazhívők azt tartják, hogy azon fog ülni Mohammed próféta az utolsó-ítélet napján, mikor ítéletet tart az emberek felett. Elég kényelmetlen és veszélyes ülése lesz ott, hol a pokol feneketlen mélysége fog tátongani alatta.

Jó nagy darabnyi út után az *Aranykapuhoz (Bâb ed-Daherije)* értünk. Egyike a Herodes idejéből származó szilárd szép építményeknek; mások szerint részben már Salamon idejéből való. Annyi

Ramazán hónapjában pénteki napokon predikációjukat a nagy téren egybegyült igazhívőkhöz. Az arab építészetnek e kedves remeke 1456-ban épült. Építőjéről *Kádi Burhaneddin*-szószékének is hívják. Szép remekmű a *Kait Bejr*-ről elnevezett *szebil* (mosdókut) is, mely 1445-ben épült. Az Aksza-mecset előtt egy kerek vízmedence van, mely a Bethlehem melletti Salamon-tavak nevű víztartóból kapja vizét.

Nem messzire innen, a tisztos ciprusoktól félig eltakarva, áll az *Aksza-mecset* (*Dsámi el-Aksza*), egy eredetileg keresztény bazilika, melyet Justinian épített, de melyet már Omár khalifa utódja változtatott át mecsetté; majd

KÁDI BURHANEDDIN SZÓSZÉKE.

(Nyári szószék.)

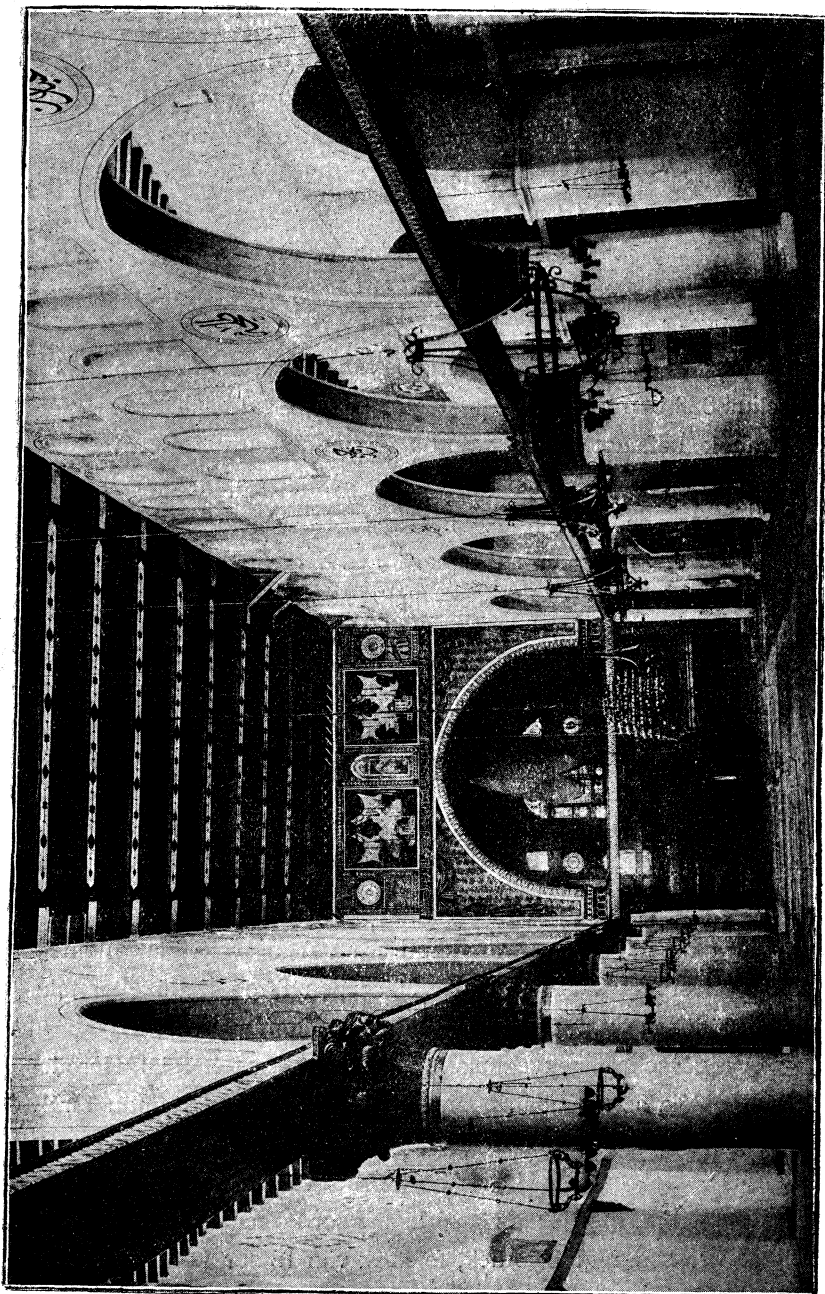
a templomosok birtokába került, míg később újra mecsetté alakítottatott át. A héthajós templom külseje sokkal inkább megőrizte eredeti jellegét, mint belseje, melyen az iszlám hívei sok izléstelen változtatást tettek. A templom belsejében, a mimbár megett mutatják Jézus lábnyomát a sziklában. Omár khalifa, mikor Jeruzsálembé diadalmasan behatolt, ebben a templom-

bizonyos, hogy az Aranykapu helyén már állott előbb egy más kapu, melynek alappilléreit az új kapu építésénél felhasználták. Az Üdvözítő Virágvasárnapján ezen a kapun, mely közvetlenül a templom-térre nyílik, vonult be diadalmasan a szent-városba a nép hosannája kíséretében. A Szentírásban ezt olvastuk bevonulásáról: „*A nagy sereg pedig leteríté ruháit az uton; mások pedig ágakat vágnak vala a fákról és elteriték az uton. A seregek pedig, melyek megelőzik és melyek követék vala őt, kiáltának, mondván: Hosanna Dávid fiának! Áldott, ki az Úr nevében jő! Hosanna a magasságban!*“ (Szt Máté 21. r. 8. 9. v.) Ugyanezen a kapun hozta be Heraclius 628-ban a szent-keresztet, melyet visszafoglalt a persáktól. Az arabok befalazták; mert hitők szerint a Jeruzsálemet majdan ostromló keresztények ezen fognak egy pénteki napon diadalmasan bejönni a városba.

Nehezen búcsúztunk el a Haram es-Seriftől, a szent-templom-tértől, melyen egykor az Úrnak hajléka állott, mely a keresztények életében is meg van örökítve s mely a mohammedánoknak legszentebb helye Mekka után. Annyi szent-hely van itt, annyi csodás emlék fűződik e térhez, olyan igazán mesés szépségű dolgok vannak itt, hogy igazi kegyelettel és kedves emlékekkel gondolunk vissza az itt látottakra.

Josephus Flavius a lelkesedés szavaival ír a Haram-térről és a mesteri falakról, melyek a templom-tért körülzárják. Lelkesedése és leírása nem nélkülözi az alapot; mert e falak még romjaikban is bámulatra ragadnak. Az Aranykapu irányában a kőfalak némely helyein óriási nagyságú és rendkívül szépen faragott köveket találunk, különösen ott, hol egykor a hires templom állott.

A régészek megegyeznek abban, hogy ezek a falak Herodes idejéből valók, az alsóbbak pedig valószínűleg még Salamon király korából származnak. A *zsidók siránkozó helye* (*Kantal ma'arbe*) nevet viselő fal, mely a legrégebb korból való maradvány, 48 m. hosszú és 18 m. magas; az alsó kilenc sor kő nagy darabokból áll, melyek egészen régi keletűek, felettük van 15 sor kőréteg, kisebb darabokból. Az alsó sorokban vannak négy, sőt öt m. hosszú kövek

AZ AKSZA-MECSET. (DSÁMI EL-AKSZA)

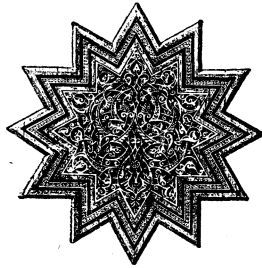
is. A zsidók már a középkor óta e falakhoz járnak, hogy Jeruzsálemnek és a szent-templomnak elpusztulása feletti fájdalemüknek sirással adjanak kifejezést. Senki sem mulasztja el meglátogatni e helyet, mely annyi rajzon van megörökítve s melyet Verescsagin festő is művészi ecsetére méltatott. Pénteki napon délután mentünk e helyre, mert akkor szoktak a siránkozók ott összegyülekezni. Kinos volt az út, míg ide eljutottunk. Előbb a mogrebi arabok, majd a zsidók legpiszkosabb városrészén kellett átmennünk. Leirhatatlan az a piszok, undokság, melylyel utunkban találkoztunk s melyen alig voltunk képesek átgázolni, míg eljutottunk ahhoz a szent-falhoz, melyet a zsidóknak a hozzá kötött kegyeletnél fogva is tisztábban kellene tartaniok. Keletnek minden illata se volna képes azt a bűzt elnyomni, melylyel itt az egész légkör telítve van. Mi alig tudtunk gyors léptekben átosonni e helyeken s el nem képzelhettük, hogyan tudnak abban állandóan élni azok a szerencsétlen teremtmények, akiket ott kunyhóik küszöbén kuporogni vagy fetrengeni láttunk. A betegség, nyomor, nélkülözés, egészségtelen, dögleletes levegő rítt le összeesett, sápadt arcukról és vézna testükről, mely csak hiányosan volt rongyokkal takarva. A siránkozás falánál minden korú és rangú zsidókat találtunk, kik testükön övvel átkötött hosszú kaftánt, fejükön prêmes bársony süveget viseltek. Az asszonyok külön csoportokba verődtek össze, s inkább csak nézőkül szerepeltek. Már messziről hallottuk a rithmikus éneket és siránkozást. Ráborultak a falra és oda dörzsölték homloukat a hideg kövekhez, melyeket csókjaikkal borítottak, könnyűikkel áztattak. Szívzaggató panasz és jajveszéklés tört ki fuldokló keblükből. Az a fájdalom nem lehetett mesterkélt, igaznak kellett lennie. Megrendülve és megindulva állottunk mindnyájan e jelenet előtt és titkon egy-egy könyút törültünk le pilláinkról. Mít imádkozhatnak és énekelhetnek ott elnyütt, piszkos könyveikből? Az előimádkozó és a kar váltakozva ezt a litániaszerű zsolozsmát zengi:

Előimádkozó: *A romban heverő palotáért. Nép: Útünk mcgánosan és sirunk.*

A ZSIDÓK SIRÁNKOZÁSÁNAK FALA.

amit a látnokok jövendöltek. Országuk eltörültetik, a szent-város
fenekestül felforgattatik, népe a világ minden részébe szétszóratik.
Nagy tanulság, nagy intelem van az országokra és népekre Izrael
történetében!

Előimádkozó: *A szétdult falakért.* Nép: *Ülünk magánosan és sirunk.*

Előimádkozó: *Eltűnt uralmunkért.* Nép: *Ülünk magánosan és sirunk.*

Előimádkozó: *Nagy férfiainkért, akik itt fekszenek.* Nép: *Ülünk magánosan és sirunk.*

Előimádkozó: *Királyainkért, akik őt megvetették.* Nép: *Ülünk magánosan és sirunk.*

Előimádkozó: *Papjainkért, akik eltévedtek.* Nép: *Ülünk magánosan és sirunk.*

Előimádkozó: *Azokért a drága kincsekért, melyek megégtek.*
Nép: *Ülünk magánosan és sirunk.*

Egy másik zsoltosza következő:

Előimádkozó: *Kériünk Téged, könyörülj Sionon!* Nép: *Gyűjtsd össze Jeruzsálem fiait.*

Előimádkozó: *Siess, siess, Sion Megváltója!* Nép: *Beszélj Jeruzsálem szívéhez.*

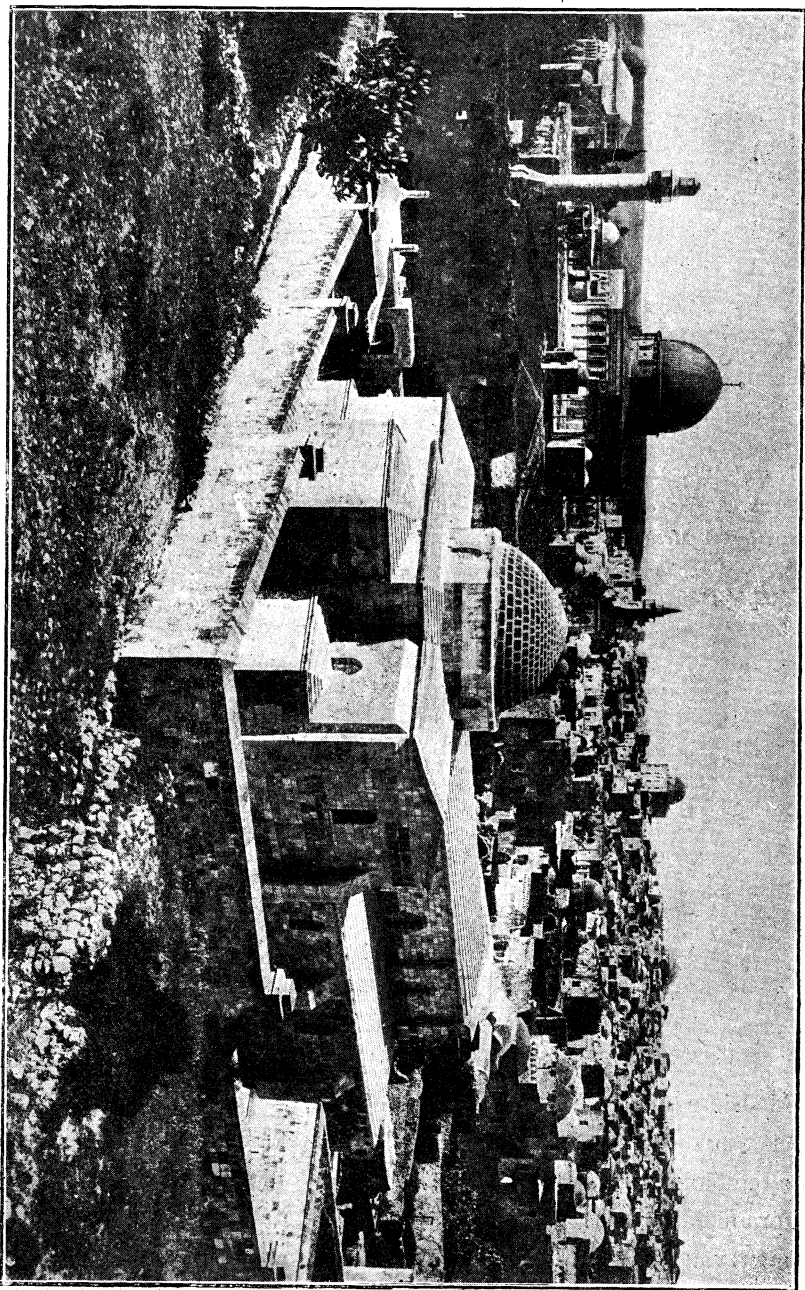
Előimádkozó: *Szépség és méltóság vegye körül Siont!* Nép: *Fordulj kegyelmesen Jeruzsálem felé.*

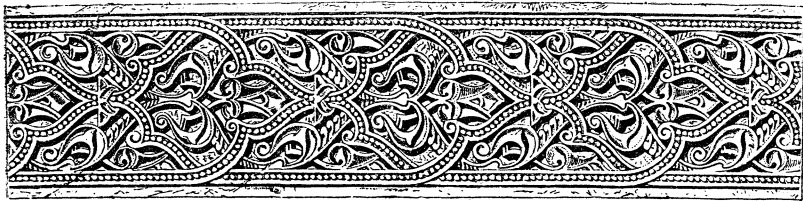
Előimádkozó: *Jelenjék meg mielőbb a királyság Sionban!*
Nép: *Vigasztald meg azokat, kik sirnak Jeruzsálem felett.*

Előimádkozó: *Lakozzék béke és öröm Sionban!* Nép: *És Jessze ága viruljon Jeruzsálemben.*

A siránkozók fájdalmának láttára felidéztük elménkben Izrael népének történetét. Láttuk e népet a patriárchák idejében, romlatlan egyszerűségében, mikor Isten útjain halad s megelégedett. Aztán jönnek a meghasonlás, az istentelenség, az elvetemedettség, a bálványimádás szomorú évei, mikor lábbal taposnak mindent ami igaz, ami szent, szétszakítják az Istennel való közösség kötelékeit. Ekkor csapás után csapást küld Isten az ő elpártolt népére. Megkísérti prófétái, jámbor küldöttei által visszatartani őket a pusztulástól. De gonoszságukban elvakulva, nem látnak, nem hallanak, hanyatt-homlok megátalkodva rohannak a vészbe, a megsemmisülésbe. Az Isten haragja ekkor kérlelhetlenül sújtja őket. Beteljesedik mindaz,

JERUZSÁLEM KÉPE. AZ ELŐTÉRBEN SZENT-ANNA TEMPLOMA.

XI. Jeruzsálem. A Getszemáne-kertje és Jozafát-völgye.

(*Szent-Anna temploma. Szűz Mária szülőháza. A Bethesda-tava. A Szent-István-kapu. A Kidron-völgye. Szent-István vértanúsága. Mária-tava. A Getszemáne-kertje. A Mester és tanítványai. Jézus elfogatása. Jozafát-völgye az utolsó-ítélet helye. A mohammedánok hite az utolsó-ítéletről. Absalom-sírja. Jákob és Zakariás-sírja. A Botrányok-hegye. Siloa-falu. Mária-forrás. Mária-sírja. Az Agonia-barlangja.*)

Via Dolorosán haladtam újra végig a Szent-István kapu felé. Mielőtt a kapun kiléptem volna a városból, meglátogattam a *Szent-Anna templomát*, mely a kapu előtt, szorosan a város falán belül fekszik. Nagy tiszteletben álló kegyhely ez; mert a hagyomány szerint itt állott Szt Anna háza s itt született Szűz Mária. Ezt a templomot az egész telekkel a krimi háború után, 1856-ban, Abdul

Medsid szultán III. Napoleon császárnak ajándékozta és így a franciák tulajdonát képezi, akik kolostort és seminariumot is építettek a templom mellé. Építésközben egy földalatti sziklamédecében egy tóra akadtak, mely valószínűleg a középkoriak *Bethesda-tava*, habár más változat szerint a *Birket Izra'int* (a Via Dolorosa tulsó oldalán nem messze innen) tartják annak. Ez utóbbi tavat *Piscina probatica-*

látja szemünk. A város falai alatt meredek mélység tátong lábaink alatt, melynek lejtői törmelékekkel, kavicsokkal vannak borítva. Régebben a mélység még meredekebb volt, a sziklákat a falak alatt függőlegesen lefaragták, hogy a város annál nehezebben legyen megközelíthető. A különféle ostromok alkalmával lerontott falak törmeléke azonban a mélyedéseket meglehetősen feltöltötte. A vidék mindenfelé, amerre szemünk ellát, kopár, rideg, szét-szaggatott, kiégett sziklából áll; itt-ott láthatni csak szürke-zöldes olajfákat, amint a sivár sziklák között sinylődve tengenek. Lábaim alatt a Gethszemáne - kertje, tőle balra Mária-sírja, amott a völgyben Absalom-sírja. Itt a város falai alatt terül el Jozafát-völgye, mely Kidron-völgyének is hivatik. E fölött emelkedik az Olajfák-hegye, melyen az Üdvözítő mennybe szállott. Egyik lejtőjén a hegynek fehérlik a Bethániába vezető út, amelyen Jézus Virágvasárnapján a városba bevonult. Közelünkben közvetlenül, épen ahol állunk, van az a szikla, melyen Szent István hiteért vértanú-halált szenvedett. (Ap. Cs. 7. r.) Balra tőlünk, nem messze a kaputól, egy négyszögletes tómedence *Mária-tava* (*Birket Szitti Marjam*) nevet visel s valószínűleg a középkorból ered. Bármerre tekintünk, mindenütt egy-egy régi emlék, egy-egy kegyeletes hely elevenül meg előttünk a történelemből, a szent hagyományból. De legjobban leköti figyelmünket mélyen lábainak alatt, az a kis kert, mely egyszerű léckerítéssel van körülvéve s néhány régi olajfát zár magába. A *Gethszemáne-kertje* ez, (Gethszemáne olajsajtót jelent) mely az Istenember kínszenvedésének történetében oly emlékezetes szerepet játszik.

Elfogódott kebellem látogatott meg e kis területre szorított kertet, mely Krisztus idejében bizonyára nagyobb lehetett és fákkal is sűrűbben volt borítva. Ma hét olajfa és egy pár örökzöld cipruson kívül csak néhány satnya bokor van a kertben. A szentferencrendi szerzetes, a kert gondozója, virágágyakat ültetett a kertbe s illatos virágokból font koszorúkat ad a kert látogatóinak emlékül. A hét olajfát még a Megváltó idejéből valóknak tartják; törzsük óriás vastagsága és a természetes ágak, melyeket vasabroncsokkal tartanak

nak nevezték a régi zarándokok. Hossza 110 m., szélessége 38 m. és 21 méternyire fekszik a templom-tér színe alatt. A tó törmelékkel van elborítva s alig találtunk benne valami kevés vizet. A Bethesda-taváról ezt mondja a Szentírás: „*Vagyon pedig Jeruzsálemben egy fürdőtő, mely zsidóul Bethszaidának neveztetik és öt tornáccal bír. Ezekben fekvék a betegek, vakok, sánták, elszáradtak nagy sokasága, kik a víz hullámozását várják vala. Mert az Úr angyala időn-*

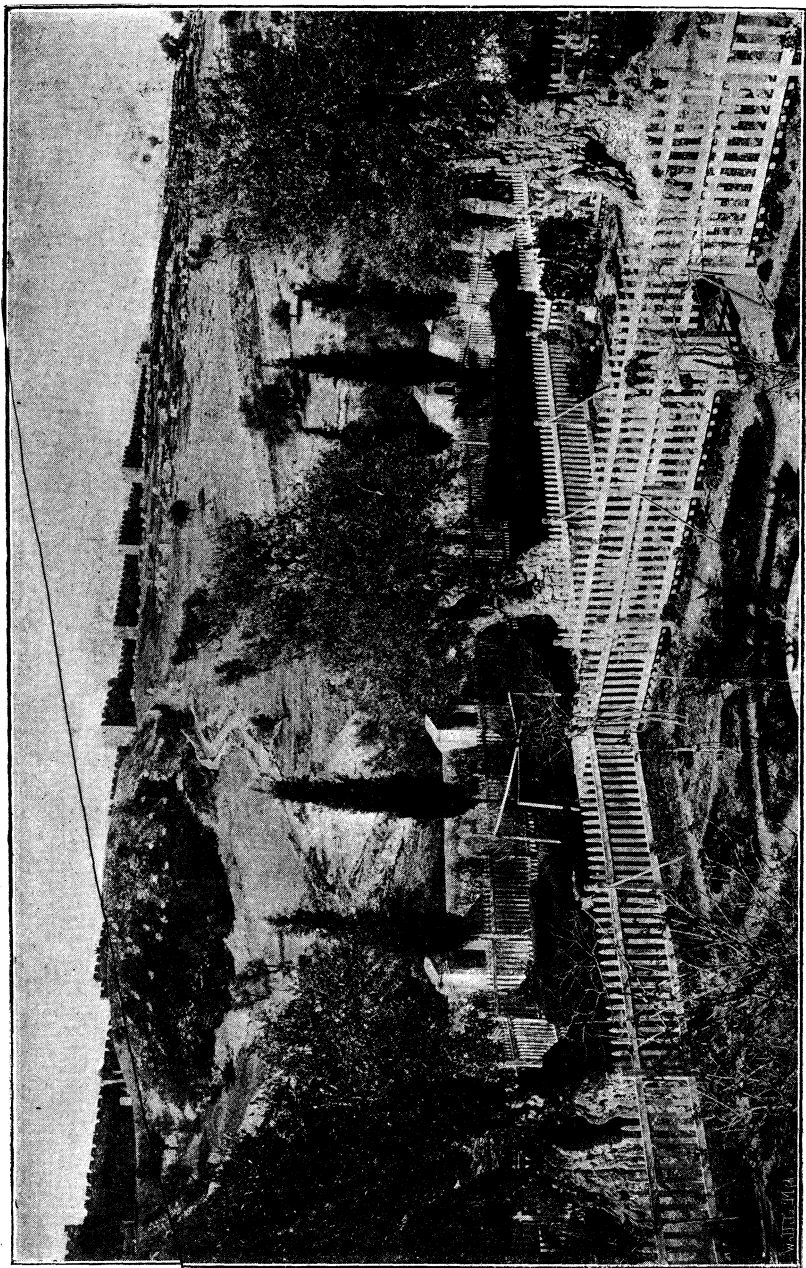
A SZENT-ISTVÁN-KAPU.

kint leszállt a tóba, és hullámozásba jött a víz; és a ki először szállt le a tóba, a vízhullámozás után, meggyógyula, bárminő betegségben sinylődött.“ (Szt János 5. r. 2—4 v.) E tónak partján gyógyított meg az Üdvözítő egy 38 év óta szenvedő beteget, így szólván hozzá: „*Kelj föl, vedd ágyadat és járj!*“ (Ugyanott folytatólag.) A Szent-István kapuján kilépve a városból, arról a pontról, hol az első vértanút megkövezték, az emlékezetes helyek egész tömegét

össze, e föltevést igazolni látszanak. Az Üdvözítő e helyen, távol a nagy város zajától, szeretett tanítványaival tartózkodni s őket az igazság útjára oktatni, vezetni. A kegyeletes hagyomány minden talpalatnyi földről tud valami emlékezeteset mondani. Itt telepedett le a Mester tanítványaival, az elfogatás éjjelén. Amott a kerítésen kívül van az a hely, ahol így szólott tanítványaihoz, Péterhez, Jakabhoz és Jánoshoz: *Szomorú az én lelkem mindhalálig; várjatok itt és virraszszatok*, ők pedig, azalatt míg az Üdvözítő imádkozott, álomba merülének. E helytől néhány lépésnyire van egy sziklabarlang, melyben a kinszenvedés előérzetétől gyötörtetve, vért izzadva így imádkozott mennyei atyjához: *„Atyám, ha lehetséges, muljék el e pohár tőlem: mindazonáltal nem amint én akarom, hanem a mint te.”* (Szt Máté 26. r. 39. v.) Emitt mutatják a helyet, hol Judás, egy a tizenkét tanítvány közül, fegyveres emberekkel közelgett feléje; ott csókolta meg őt az áruló és adta ellenségei kezébe. A Mester szeliden korholja egyik tanítványát, aki az elfogatást végző poroszlót bántalmazza s ellenkezés nélkül adja magát kezeikbe, *hogy beteljesedjenek a próféták irásai.* (Szt Máté 26. r. 56. v.) Az árulás jeletét, az Üdvözítő méltóságos alakjával magunk elé varázsolja képzeletünk s nehezen tudunk e helyről szabadulni. A jámbor szerzetes, ki e kertet gondozza és a hét olajfát a látogatók kegyeletes fosztogatásától őrzi, egy-két ágat vág le óvatosan ereklje-gyűjtéményünk számára s alig tudunk megválni a kegyeletnek e szent-helyétől.

A Gethszemáne-kertje, melyet mi meglátogattunk, a latin szer-tartásúak tulajdonát képezi. Ennek átellenében az Olajfák-hegyének magasabb lejtőjén van egy másik elkerített kert, mely az előbbinél jóval nagyobb, a görög-keletiek Gethszemáne-kertje. Nincs kétség benne, hogy hozzátartozhatott ez a hely is az Üdvözítő kedves kert-jéhez. Az oroszok tulajdonát képező kertben van Magdolna-temploma, melynek hét hagyma alakú kupolája messze vidékre ellátszik.

A szent-város egész keleti és délkeleti részén egy mély völgy húzódik végig: a *Kidron-* vagy *Jozafát-völgye*. A keresztény arabok Mária-asszony völgyének (*Vádi Szitti Marjam*) nevezik. A

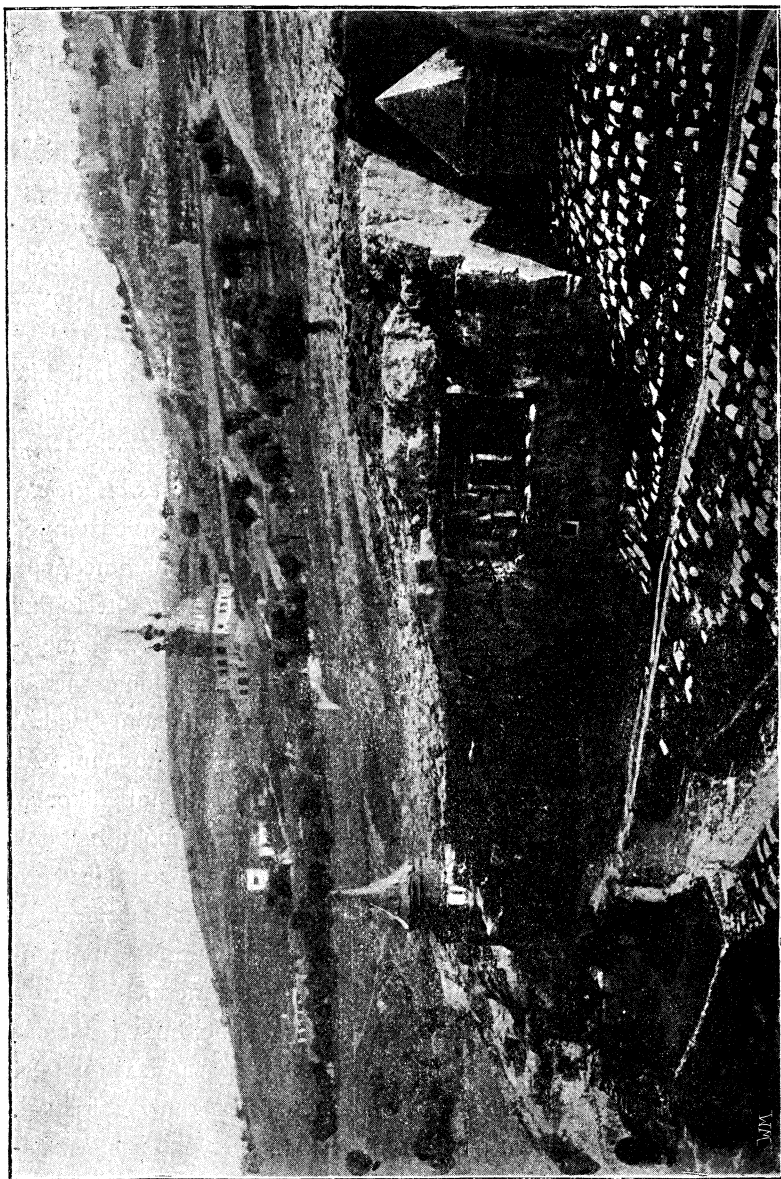

Á GETHSZEMÁNE-KERTJE ÉS AZ OLAJFÁK-HEGVE.

Kidron-patakja, melyről a Szentírásban is említés tétetik, (Szt János 18. r. 1. v.) most teljesen ki volt száradva. Különbén is csak télen és nagy esőzések alkalmával van némi csekély vize.

Az Üdvözítő nagyon gyakran járt át a Kidron-patakján, mikor Bethániába ment. Az utolsó-vacsora után is ezen át haladt a Gethszemáne-kertjébe s ezen át vitték megkötözve birái elé. Utoljára akkor tette meg ezt az utat, mikor feltámadása után, tanítványai kíséretében felment az Olajfák-hegyére, ahol felméne a mennyekbe. Az ó-testamentumban is szerepel a Kidron-patakja, midőn Dávid király fia, Absalom elől menekülni kénytelen. (Kir. II. könyve 15. r. 23. v.)

A keresztények, mohammedánok és zsidók egyértelmű hite szerint itt a Jozafát-völgyében lesz az utolsó-ítélet. Erre nézve Joel prófétánál (3. r. 7. v.) a következő igék foglaltatnak: *Egybegyűjtöm mind a nemzeteket és leviszem őket Jozafát-völgyébe; és ott ítéletet tartok felettök.* Ezeket az igéket a zsidóktól átvették a keresztények és a mohammedánok is. Az utolsó-ítéletre nézve a mohammedánok azt hiszik, hogy azt Krisztus és Mohammed próféta együtt fogják tartani. A szent-templom-tért körülvevő falnak egyik helyén, meredeken a Jozafát-völgye felett látható egy kőoszlop. A mohammedán monda szerint e kőoszloptól az Olajfák-hegyéig egy finom vasdrót lesz kifeszítve s a völgy alatt a pokol mélysége fog tátongani. Az Olajfák-hegyén Krisztus, itt Mohammed fog ítéletet tartani. Mikor az ítéletre-hívó harsonák megszólalnak, fölkelnek sirjaikból a halottak és a kifeszített dróton mindeniknek villámgyorsan kell végig iramodnia. A jókat angyalok fogják két oldalról repülésükben fentartani, a gonoszok ellenben a pokol mélyébe fognak alázuhanni. A mohammedánok és zsidók, hogy az utolsó-ítélet helyéhez mennél közelebb legyenek, nagy számmal vándorolnak Jeruzsálembe, hogy a Jozafát-völgyébe temetkezzenek. A mohammedánok szorosán a város falai alatt, a zsidók az Olajfák-hegyének lejtőjén ásatják meg sirjaikat. Azok a kőlapokkal elfedett apró dombocskák, melyek az egész Jozafát-völgyét elborítják, az utolsó-ítéletre várakozó halottakat rejtenek. Századok óta több milliónyi halott aluszsa itt örök álmát.

JOZAFÁT-VÖLCYE ÉS AZ OLAI FÁK-HEGYE.

plom és oltár között; mert az Úr parancsának áthágása miatt megkorholta a népet. (Krón. II. k. 24. r. 20. v. és Szt Máté 23. r. 35. v.)

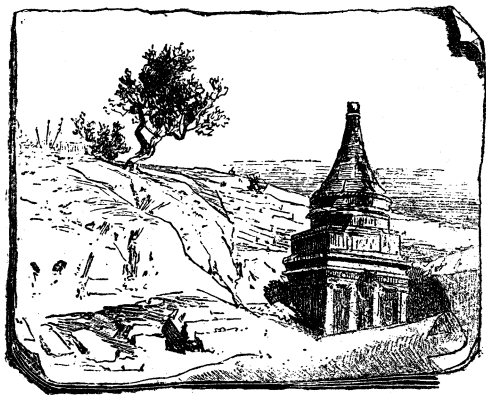
A régi síremlékek helyéről szép kilátás nyílik az egész vidékre. Nem messzire felettünk van a Bethániába és Jerichóba vezető út, mely az Olajfák-hegyének lejtőjén kanyarodik fölfelé. Alattunk mélyen terül el a Jozafát-völgye, a Kidron-patakja fölé épült csúcsives két híddal. Fölötte, szemben velünk, emelkedik a szent-város, sötét falai fölött csak a legmagasabb épületek látszanak. Tőlünk nem messzire, balkezünk irányában van a Botrányok-hegye, hol Salamon király pogány nejei kedvéért a bálványoknak áldozott (Kir. IV. k. 23 r. 13 v.). Ez a hegy az Olajfák-hegyének déli nyulványa.

A hegy lejtőjén van a kevés házból álló *Siloa* (arabul *Kefr Szilvan*) nevű mohammedán falu. Szürkés-barna kövekből rakott házai alig válnak ki a hasonszínű hegyoldalból. A falu határában sok barlang van a hegyoldalba vágva, melyeket régebben temetkező helyekül használtak s melyek legtöbbször ma szegény emberek tanyáznak. A régi zsidók sírjaikat leginkább sziklába vágták, háromféle módon. Vagy a mi sírjainkhoz hasonló gödröket ástak, melybe a halottat lebocsátották, vagy hosszában vágják a sírt a sziklába s a koporsót az üregbe tolták s ezért ezeket tolósirokknak is nevezték vagy végül teknőszerű mélyedést csináltak s a koporsót abba behelyezve boltozatot raktak föléje. Az egyes sírokon kívül családok számára sírkamarákat is építettek, mint az egiptomiak. Az e fajta sírok jobbára a görög-római korból valók és ennek izlésében vannak díszítve.

Siloa falu közelében van a *Mária-forrás* (Arabul: *Ain Szitti Marjam*), melynek medencéjéhez több lépcsőn szállunk alá. A hagyomány szerint, mely azonban a középkornál előbbre nem vihető, e forrásban mosta Mária a csecsemő Jézusnak fehéreneműit. A sziklán át vágott csatorna e forrást a Siloa-távéval köti össze. A forrás egészen a karsztvizek természetével bír. A mészkőszikla üregében összegyűlő víz az esőzések és évszakok szerint, hol bőven bugyog ki az üregből, hol megint elapad, mely jelenséget a természet törvényeiben járatlan nép természetfölötti erőknak tulajdonítja.

A Jozafát-völgyének sok-sok ezer apró sírjai közül már meszsíról kiválnak egyes síremlékek, melyeknek eredetét még a kereszténység előtti időkre viszik vissza. A legfeltűnőbb az *Absalom-sírja* nevű építmény, mely dor, ion és egiptomi izlésben készült részekből van összerakva s piramisszerű csúcsban végződik. A régészek sokat foglalkoztak már e műemlékkel; de eredetére nézve még nincsenek tisztázva a vélemények. Alsó része, a kockaépület, mely három koporsó számára készült sírüregek fölé épült, valószínűleg Dávid király korából származik, a tetőrész pedig későbbi korból való. A gonosz fiúnak emlékére épült síremlékről ezt olvassuk a Szentírásban:

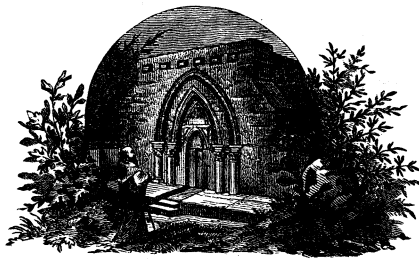
„Absalom pedig emelt vala magának, még amidőn élt, egy emlékkövet, mely a király-völgyében vagyon; mert mondotta vala: Nincs fiam, tehát ez legyen nevemnek emléke. És hívá a jeloszlopot maga nevé-ről és Absalom-kezének neveztetik az mai napiglan.“ (Kir. II-ik

ABSALOM-SIRJA.

Könyve 18. r. 18. v.) A síremlék előtt elhaladó zsidók átkot mondanak az engedetlen fiúra és követ dobnak emlékére. Mellette van *Jozafát-sírja*, mely kőtörmelékekkel levén borítva, meg nem tekinthető. A *Jakab-sírja* nevű emlék a sziklába vágott sírkamrákból áll, melyek két dori oszlopon nyugvó tetővel vannak fődve. A hagyomány szerint itt lappangott Jakab apostol Krisztus elfogatásától feltámadásáig, anélkül, hogy evett volna. *Zakariás* piramisa, mely 9 méter magas, az Absalom-síremlékéhez hasonlít, azzal a különbséggel, hogy egészen a sziklából van kivágva. Ez a síremlék Zakariás papnak, Barakiás fiának emlékére emeltetett, akiről azt mondja az Irás, hogy megkövezték a templom tornácában, a tem-

fentartva; mert a Korán hívei is szentnek tartják Máriát (*Marjam*) s tisztelettel és kegyelettel viseltetnek iránta. A hagyomány szerint már Omár, az iszlám egyik khalifája és a szent-város meghódítója is imádkozott e helyen a Gethszemáne-kertjében. A Mária-sírtól pár lépésnyire van a *Halálfélelem-kápolnája* (Antrum agoniae). Hat lépcsőn haladunk lefelé a 17 m. hosszú, 9 m. széles és 3·5 m. magas sziklabarlangba, melyben Jézus elfogatása előtt mennyei atyjához imádkozott, kérve őt, hogy vegye el tőle a kínszenvedés keserű poharát; de aztán megnyugodott szent akaratában. A barlang, mely eredetileg ciszterna vagy olajprés lehetett, részben mesterséges, részben a sziklából kivágott természetes oszlopokon nyugszik. A szent-helyen, melynek valódiságához semmi kétség se férhet; három oltára van a különféle felekezeteknek. A barlang bejáratánál egy durván faragott fakereszt van a földbe tűzve, melyet magyar nyelvű felirata szerint egy magyar zarándok hozott ide hazánkból a Szentföldre. Meghatottan állottunk ezen egyszerű feszület előtt, mely egy igazi töredelemmel és vallásos buzgalommal eltelt szívnek vezekléséről tesz tanúságot.

A Jozafát-völgyén végig ugyanazon az uton, a Kidron-patakjának száraz medrében haladunk vissza. A Getszemáne-kertje előtt elhaladva, annak tőszomszédságában áll előttünk *Mária-sírja*. A szent hagyomány szerint az apostolok ide helyezték a szüzanya holttestét, mely feltámadásáig itt maradt. Az egyszerű kápolna mély sziklaüreg fölött áll, mely mélyen van a sziklába vágva s melyhez 48 lépcső vezet le. A kápolna jelen alakjában a keresztések idejéből

MÁRIA-SIRJA.

való, mikor azt a századokon át romban heverő régi templom helyére építették. A minden felekezetű keresztények és mohammedánok előtt s nagy kegyeletben álló szent-helyen mutatják a Szüzanya szülőinek, Joakim és Annának, továbbá Szt Józsefnek sírját. A mély sziklaüregben van egy kőkoporsó, melyet Mária koporsójának neveznek. A Szent-sírhoz hasonló kápolnában minden keresztény felekezetnek vannak oltárai. Egy fülke a mohammedánoknak van imahelyül

lépésben. A számár-hajtsárok (*hammar*) folyton gyorsabb lépésre nógatják a szegény csacsikat. Alig tudjuk őket e buzgalmukban mérsékelni. A nap forrón tűz le ránk, sűrűn hullanak verejték cseppjeink. A csacsik lábai alól hegyes kövek gurulnak alá a mélybe. Aggodalmasan vetünk hátra egy-egy pillantást, mialatt mindig mélyebben látjuk magunk alatt a Jozafát-völgyét.

Az Olajfák-hegyének lejtőjén, jobbra-balra körülöttünk, mindenütt sirok között haladunk. Jeltelenül vannak itt ezrével a csekély emelkedésű hantok, csak egy-egy kőlap mutatja a halottak fekvőhelyét. Gyér olajfák, halvány-ezüst levelekkel, szentjánoskenyérfák, satnya fügefák és csenevész bokrok fedik szórványosan a hegyoldalt. Az olajfák korhadt vén törzsei mintha kiveszőben volnának, már alig tarthatnak igényt arra, hogy a hegy róluk kapja elnevezését. Egy-egy ágat vágtunk róluk, emlékül e helyekről.

Közel fele útján egy jelentéktelen rom jelöli a hegynek azt a pontját, hol Jézus, mikor Bethániából jövet Jeruzsálembe ment, megállapodott és látván maga előtt a szent-várost, könyezett felette és megjövendölte pusztulását (Szt Lukács 19. r. 41—44. v.) „*Dominus flevit*“ (Sirt-az-Úr) nevű keresztény templom állott itt egykor a most romban levő mecset helyén. Megállunk e helyen és szétekintünk a lábaink alatt elterülő városra, melyen oly igazán és oly rémítően beteljesedék az Úr jövendölése. Felén túl már kevésbbé meredek az út. Nemsokára megállunk azon a helyen, hol Jézus mennybementele történt.

Az Olajfák-hegye enyhe nyergei által négy csúcsra tagozódik. A legéjszakibb nyulványát, hol Tituslegióival Jeruzsálem ostromlása-kor táborozott, hibásan *Szkopusz*-nak nevezik. A legmagasabb emelkedés (818 m.) *Viri Galilaei* nevét visel, mert itt állott az a fehér ruhába öltözött két férfit, akik Krisztus mennybemenetelekora a Mester tanítványait megszólíták, mondván: *Galilaei férfiak! mit állotok az égbe nézván? Ez a Jézus, ki fölvétegett tőletek az égbe, úgy jő majd el, amint láttátok őt az égbe menni.* (Ap. Csel. 1. r. 11. v.) Közelében van a görög szertartásúak mennybementeli kápolnája. Az Olajfák-hegyének legdélibb nyulványa a *Botrányok-hegye*, melyről már az

XII. Jeruzsálem. Az Olajfák-hegye. Régi sírok.

(*Mons Oliveti. Feljutás a hegyre. Sírok a hegy lejtőjén. „Dominus flevit.“ Az Olajfák-hegyének csúcsai. Viri Galilaei. A Mennybemenetel csúcsa. Kápolna a mennybemenetel helyén. A mohammedánok kegyelele és türelmessége. Hatalmas kilátás a mináréről. A „Miatyánk“-helye. Az Úr-imádsága magyarul. A Prófétasírok. Jeremiás-barlangja. Király-sírok.*)

Videntibus illis elevatus est; et nubes suscepit eum ab oculis eorum. (Actus Apostolorum c. 1. v. 9).

élután indultunk az Olajfák-hegyének és környékének megtekintésére. A Szent-István-kapu előtt vártak ránk vezetőink a felnyergelt szamarakkal, melyek korántsem oly szépek és okosak, mint az egiptomiak; de erősek és ügyesek. Csak csacsikon lehet a szent-város környékére kirándulni, mert a görgeteges sziklákon, keskeny ösvényeken, melyek a hegyoldalakra vezetnek, nem igen bizhatjuk magunkat lábainkra, míg a csacsik ügyesen és biztosan viszik fel terhüket még a legmeredekebb utakon is.

Mária-sírja, az Agonia-barlangja s a Gethszemáne-kertje előtt elhaladva, az *Olajfák-hegyének* (*Mons Oliveti*, arab. *Dsebel et-Tûr*) lábhoz értünk. Innen három út vezet a szent-hegyre, mely a Móriah-hegyével párhuzamosan halad, csakhogy ennél magasabb. A középső uton, mely meredekebb a többinél, haladunk fel lassú

kerültek ide. A márvány-padozat egy mélyedésében az élősziklában látjuk Jézus jobb-lába nyomát, melyet vallásos kegyelettel és szent tisztelettel szemlélünk. A bal-láb nyomát a mohammedánok levítették a Szikla-domba, ahol mint Mohammed láb-nyomát mutogatják az ő mennybemenetelének helyén. A török szerzetes, aki minket kalauzolt, szintén áhitattal hajolt meg a szent ereklye előtt, melyet a mohammedánok is kegyeletben tartanak. Ennek köszönhető, hogy ezt a helyet minden időben féltékenyen gondozták és megóvták az enyészettől. Habár ez a hely a mohammedánoké, de a keresztény felekezeteknek megengedik, hogy a mennybemenetel napján isteni-tiszteletet tartsanak.

A templom melletti derviskolostor minaréjára is fölmentem, hogy onnan a szép kilátásban gyönyörködjem. Ez a legmagasabb pont Jeruzsálem vidékén és leirhatatlan az a panoráma, mely itt szemeink elé tárul. Nyugaton lábaink előtt látjuk a szent-várost, kimagasló épületeivel, ezernyi kupoláival, melyek közül diadalmasan válik ki a Szent-sír-templomának szép nagy kupolája, a kereszttel. A Haram-tér festői épületei, a Kubbet esz-Szakhra, a Dsámi el-Aksza, a szép szószék, mind-mind tisztán láthatók. Jeruzsálem mellett messze látszanak a Juda-hegyei. Közvetlen lábaink alatt a Jozafát-völgye ezernyi sirjaival, a Gethszemáne-kertje a Kidron patakának mély kavicsos medrével. Jeruzsálem minden nyüzsgése kivehető mintha a beszélők hangját is hallanók. Kelet felé egyetlen a maga nemében az a kép, mely szemeink elé tárul. Messze belátunk a Jordán-völgyére s látjuk a Holttenger éjszaki csücskét, úgy fénylik, mintha higany volna s oly közelnek látszik, hogy kezeinkkel is majdnem érinthetőnek gondoljuk; pedig egy jó napi-járó földre van innen. A Jordán partján fantasztikus sziklák, szaggatott tagokkal meredeken ereszkednek alá a folyóra. Azok között van Nebó-hegye is, ahonnan az Úr megengedte Mózesnek, hogy az Igéret-földjére nézhessen. Az a mély völgyszakadék, melynek falai mint szűk fjordok merednek ég felé, az Arnon (*Módsib*) folyónak a medre. Nem messze tőle egy másik folyó hasonló mély mederben szakad a Holttengerbe. Aztán az a színpompa, melylyel a lemenő nap e

előbbi fejezetben megemlékeztem. A középső csúcs, melyen most állunk, már a kereszténység első századai óta él a mennybemenetel helyéül a népek emlékében. Nagy-Konstantin egy tető nélküli bazilikát épített azon hely fölé, hol a sziklában Jézus lábnyoma látszott; de ezt a persák feldúlták; majd Modestus püspök egy kerek templomot emeltetett ide a VII. században, de ez is elpusztult. A keresztetek oszlopsoros toronnyal jelölték meg e helyet, s a szikla fölé

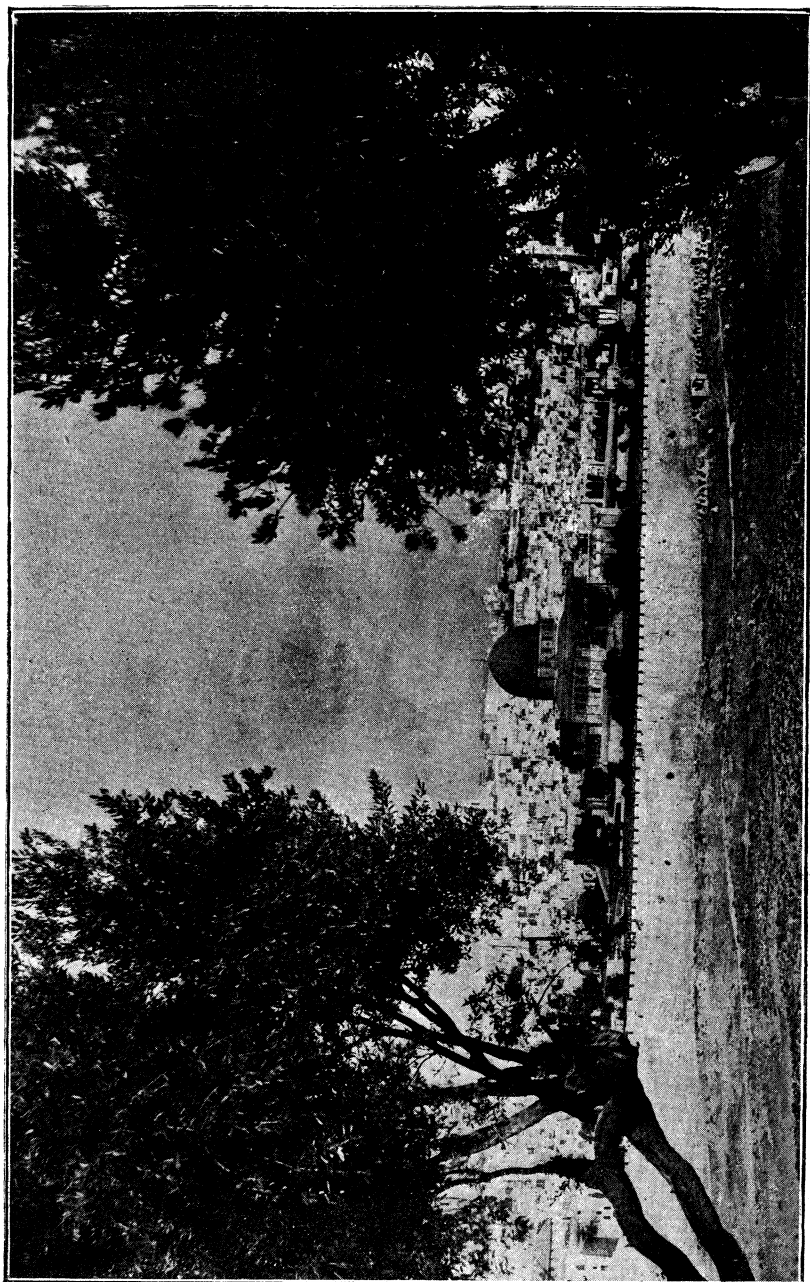

DERVIS-KOLOSTOR AZ OLAJFÁK-HEGYÉN.

állították az oltárt. A később épült templomot a XVI. században feldúlták; de a mohammedánok, akik Krisztust szintén nagy tiszteletben tartják, a régi terv szerint újra felépítették azt. A mostani templom a jelen század harmadik tizedében épült. Az az épület, mely előtt most állunk s régebben az augusztinusok klastroma volt, ma dervis-kolostor. Ennek udvarára átlépve, áll előttünk a *Mennybemenetel-kápolnája*, egy nyolcszögű 6·5 m. átmérőjű épület, mely fölé kis kupola borul. A fehér márvány oszlopok más épületekből

hegyeket és vizeket elárasztja, leirhatatlan, elképzelhetetlen, feledhetetlen. A Jordánon-túl a mélyen Arábiában fekvő hegyek körrajzait is látjuk. Mintha lábunk gyökeret vert volna e helyen, nem tudunk megválni ettől a minárétól. Sok szépet láttam már a természet ölében; de ennél magasztosabb, megragadóbb képet nem láttam sehol.

A *Kafir et-Túr* nevű kis arab falut, hol a Mennybemenetel temploma és a dervis-kolostor feledhetetlen mináréja van, elhagytuk s visszajövet az Olajfák-hegyének egy másik emlékezetes helyét mentünk megtekinteni. Ez az a hely, hol az isteni Mester a Miatyánkra oktatta tanítványait. Midőn az Úr e helyen egyszer imádkozott és amint azt elvégezé, egyik tanítványai közül így szólott hozzá: *Uram! taníts minket imádkozni, amint János is tanította az ő tanítványait.* (Szt Lukács 11. r. 1. v.) Az Úr ekkor elmondotta nekik a Miatyánkot, ezt a rövid, egyszerű, magasztos imádságot, mely magában foglalja mindazt, amivel az Istent dicsőíthetjük s mindazt, amit tőle kérhetünk. De figyelmeztet is a felebarátunkkal szemben tartozó kötelességünkre. Azóta az emberiségnek közkinccse lett ez a fohász, mely naponkint, óránkint, percenkint milliók és milliók ajkairól száll fel az Isten trónusához. Ha mindenki, aki ajkaira veszi ezt a szép imádságot, úgy cselekednék is, mint ahogy azt az imádságában mondja, úgy elmondhatnók igazán, hogy eljött az Isten országa e földre. Már a kereszténység legrégebb ideje óta tisztelettel mutatják e szent-helyet. Amiensi Péter e helyen predikációt tartott a kereszteseknek és később templomot építettek ide. III. Napoleon rokona, Latour d'Auvergne hercegnő 1868-ban karmelita apácázárdát alapított ide s ehez új templomot is épített, mely *Paternoster-temploma* nevet visel. A kolostor oszlopcsarnokos folyosójának falaira 32 márványtáblát tétetett, hogy ugyanannyi nyelven hirdessék az imádságok legmagasztosabbikát. Meghatóan szép gondolat! Mi, magyar zarándokok, kíváncsian kerestük a magyar táblát, de hiába. Leverőleg hatott ránk, hogy míg annyi más jelentéktelen nép nyelvén ott olvasható az Úr-imája, a magyar ember, kit messze hazájából hoz ide a kegyelete, szomorúan kénytelen a

JERUZSÁLEM KÉPE AZ OLAJFÁK-HEGYÉRŐL NÉZVE.

A nap már lefelé haladt az égbolton, mikor a Gethszemánertje előtt elhaladtunk s onnan a szent-várost környező falak mentén a Damaskus-kapu felé tartottunk.

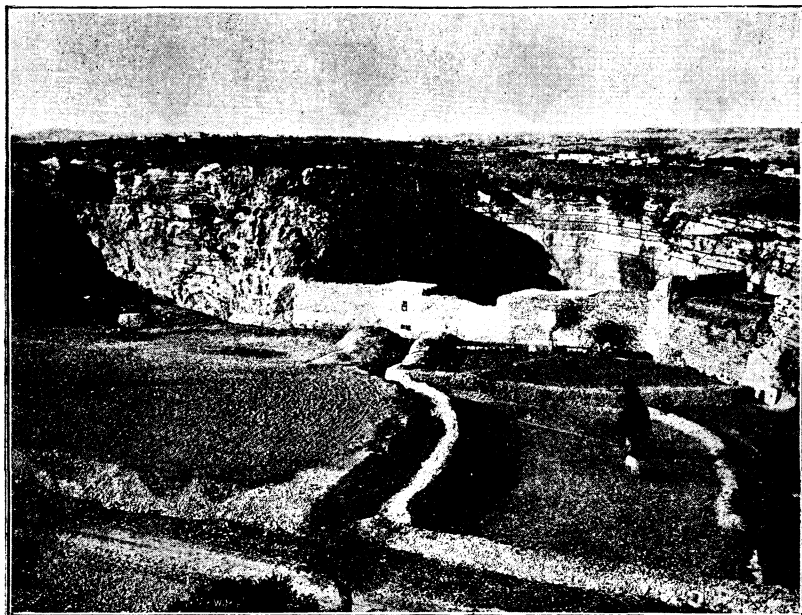
A Damaskus-kaputól nem messze meglátogattam *Jeremiás-barlangját*, egy nagyon mély és messze terjedő boltozatos üreget, mely egykor alkalmasint kőbánya lehetett. A kivájt barlang boltozatát itt-ott erős kőpillérek tartják. A barlagban sírhelyek is vannak, melyek egyikét a próféta sírjának tartják.

Jeremiás (Firmijáhu) Juda nagy prófétáinak egyike, Józsiás király és a babiloni fogság idejében élt. Juda-országa a bűn, a gonoszság, romlottság útján haladott s mind mélyebbre sülyedt elvetemedettségében és a bálványimádásban. Isten prófétái által keményen megfeddette és büntette népét; de az már prófétáira sem hallgatott. Ezek egyike Jeremiás, papi családból származott és Jeruzsálem közelében Anátót helységben született. Már kora ifjúságában elhívattatván az Úr által, kemény fenyegetésekkel igyekezett népét a bálványozástól visszatartani és az Úr igaz útjára visszaterelni. Megjövendölte a nép pusztulását, a szent-város feldúlását, mi miatt őt a király üldözőbe vette. Jeremiást a király haragja elől e barlangba rejtették barátai. Látnoki lelke előre látta azt az iszonyú pusztítást, rabszolgaságot, mely népére jönni fog. Ebbeli fájdalomban írta siralmi énekeit, a költészetnek és isteni megnyilatkozásnak legreमेkebb alkotásait. A mit ő megjövendölt, az a legutolsó betűig beteljesedett. A város elpusztult, meg újra felépült. Jött aztán a Messiás, ki városának újabb és gyászosabb pusztulást jövendölt. És az is beteljesült. A város, mely annyi szentnek, annyi isteni emléknek van birtokában, most mint a keresztény vallás bölcsője él milliónyi népek kegyeletében, vallásos érzetében. És mégis, mintha régi átok súlya nehezédnék rája, úgy áll előttünk, elhagyatottan. Falai gyászba borulvák, vidéke üvöltő sakálok tanyája; komor, gyászos körülötte és benne minden. Talán egy le nem imádkozható, egy ki nem vezekelhethető isten-átka az a nyomott légkör, mely a város fölött borong.

Jeremiás siralmi, melyek Jeruzsálem pusztulásával szoros kapcsolatban vannak, nagy tiszteletben állanak a zsidó nép előtt, s azokat

mellőzést még e helyen is tapasztalni. Mozgalmat indítottunk, hogy e mulasztás jóvá tétessék s úgy értesültem, hogy azóta a 33-ik táblán már ott ragyog arany betűkkel a magyar Miatyánk. A templomot építő hercegnő e helyre sírmléket emeltetett magának életnagyságú márványszobrával díszítve.

Ha a Miatyánk-templomtól a Gethszemáne-kertbe vivő hosszabb uton térünk vissza az Olajfák-hegyéről, utunkba esnek az úgyneve-

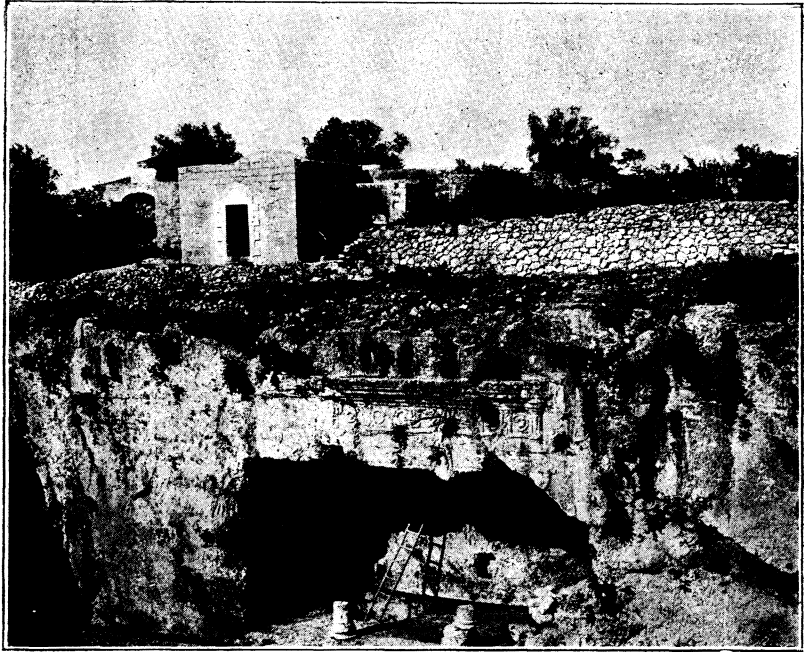

JEREMIAS-BARLANGJA.

zett *Próféta-sírok*, melyek a *kis labirinth* néven is ismeretesek. A sziklába vágott lépcsőkön lefelé haladva, előbb egy rotundába érünk, melyből sugár alakban folyósok haladnak beljebb. A falakba toló-sírok vannak vágva. Érdekes sírkamrák ezek, melyek a zsidók legrégebbi korára vihetők vissza. Hogy a próféták sírjai volnának, semmivel sincs megokolva. A sírkamrákból elágazó mellékfolyósóban teknő-sírokat is találtak, melyekben a mészszel befödött halottak még teljesen ép állapotban voltak.

mekkori időkre, mikor ezeket a megható jeremiádokat a templomban magam is énekeltem s már akkor megfogant bennem a vágy és elhatározás, mely később a Szentföld meglátogatására vonzott.

Jeruzsálem környéke körös-körül át meg át van törve barlangokkal, földalatti odúkkal, üregekkel, melyek eredetét már az ó-korra lehet visszavinni. Ezek legnagyobb részét kőbányák lehettek, ahonnan a szent-város építéséhez szükséges köveket kiemelték, később aztán

A KIRÁLY-SIROK.

temetkező helyekül felhasználták. Jeremiás-barlangja a szent-város éjszaki részén nem áll egyedül a maga nemében. Vannak ennél sokkal szebben épült és jobb karban levő földalatti boltüregek, melyek eredetileg nem kőbányák voltak, hanem sírkamráknak készültek. Ilyenek a Jeremiás-barlangjától nem messze fekvő *Király-sírok*, melyek most a franciák birtokában vannak. Tervszerűen épült sírkamarák ezek, melyek bejáratát sziklába faragott diszes

mai napig minden zsinagógában énekelik Ab hó 9-én. A keresztény vallás is felvette ezeket a siralmakat vallási énekei közé. A nagyheti lamentációban e magasztos énekek az isteni-tisztelet főrészt képezik s megindító hatással vannak minden érző kebelre. *Jeruzsálem,*

JEREMIÁS PRÓFÉTA.

Michelangelo freskója a Cappella Sistinában, a Vatikánban.

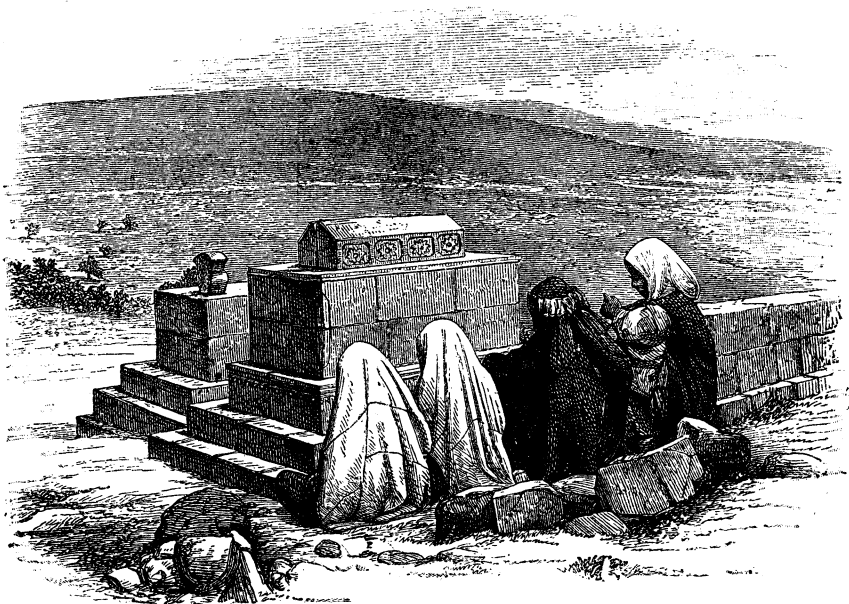
Jeruzsálem, térj meg a te uradhoz, Istenedhez, mint a bűnbánatra, megtérésre hívó szózat és könyörgés hangzik fel a megható énekek végén. E megrendítő szózat Jeremiás-barlangjában azon a helyen, hol a nagy próféta ezen isteni revelációit írta, szüntelen ott csengett füleimben. Eszmetársítás folytán képzeletem visszaszárnyalt a gyer-

szenek a kőlépcsők elé s ott siránkoznak kedves halottaik felett. Ha eleget tettek a kegyeletnek, napi szórakozásukat is itt végzik; megbeszélik a háznak ügyeit, bajait, mintha az elköltözött családtagot is bele akarnák vonni társaságukba.

kapu képezi. Ez egy nagy előcsarnokba vezet, melyből néhány lépcsőn kell lemenni a tulajdonképi bejáráshoz, mely egyetlen kővel elzárható. A nagy négyszögű csarnokból oldalkamrák ágaznak el, melyekben számos sziklasír látható.

A Királysírok korántsem voltak Juda királyainak sírjai. Josephus Flavius előadása nyomán ezeket a Krisztus idejében élt és a keresztény vallásra áttért Adiabene Ilona királynő és családja tagjai sírkamráinak kell tartani.

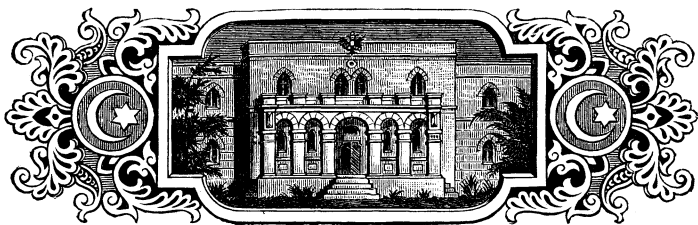
SIROKNÁL SIRÁNKOZÓ ASSZONYOK.

Nem messzire innen más régi sírboltok is vannak, melyek között legérdekesebbek a *Birák-sírjai*, de aligha szolgáltak a zsidó nép biráinak temetkező helyéül.

A Damaskus-kapun kívül, Jeremiás-barlangja szomszédságában is van a mohammedánoknak temetőjük. A sirok fölé magas kőépítményeket raknak, melyek a régiek szarkofágjaihoz hasonlítanak s legfelül aztán egy kőből faragott koporsót tesznek. Az elhunytak rokonai, különösen a nők, gyakran felkeresik e sirokat, letelep-

van egy-két utcája, mely egyenes irányban haladna, girbe-görbén, össze-vissza csavarogva, itt-ott megtörve, mennek a rosszul kövezett szűk utcák. Legtöbb utca alagútszerűen vagy egészen vagy részben boltozott. Ezekben az utcákban sötétség vagy félhomály van egész napon át s penészes, dohos a levegő. Komor hangulat, borongás jellemzi egyébként is a várost. Háza nagy kődarabokból vannak összerakva, többnyire vakolatlanok s a befejezetlenség vagy a rombahagyás benyomását teszik az emberre.

A tisztátalanság, talán egész Keleten sehol sem annyira otthonos, mint épen itt. A házakból minden söpredéket, piszkot az utcára öntenek; a tisztogatást, személtelhordást pedig még nem honosították meg. Itt is, mint Konstantinápolyban, a gazdátlan, csavargó kutyák végzik ezt a tisztet, amennyiben a szemétből a nekik való hulladékot kiszedegetik és felfalják, miközben a marakodás nem épen épületes jelenetében van része a járó-kelőknek, akik a kutyáktól megszállott területen sokszor csak nagy nehezen tudnak maguknak utat törni. A kutyáknak sem való szemét, piszok, állathulla ott rothad az utcákon, elviselhetetlen undorító szaggal, dögleletes bűzzel fertőzve meg a levegőt. Béna koldusok, eltorzított arcú bélpoklosok állják el utunkat, alamizsnáért könyörögve. A bélpoklosok leginkább a török kormány által fentartott sinlőházból jönnek ki koldulni. A kormányon kívül a Herrnhuter-testvérek is tartanak fenn egy Jézus-segély nevű bélpoklos-házat a városon kívül, nem messze a pályaháztól. A bélpoklosság, mely a régi korban igen nagy mértékben pusztított a Szentföldön, különösen a zsidók között, ma kiveszőben van. Jeruzsálemben már alig van több 50 ilyen szánandó teremtsnél. E borzasztó betegség vérbomlásból származó nyavalya, mely nem ragályos, de öröklő természetű. Hosszan tartó borzongással, lázzal jelentkezik, aztán megtámadja és szétroncsolja a nyákhártyákat, csontdaganatok képződnek, fekélyek támadnak az arcon, melyek kigyógyulnak, rút varrokat hagyva hátra, de másutt újra kiütnek. A halló-, látó- és beszélő-szervek szétroncsolódnak s az arc irtózatosan eltorzul. Az elcsúfított és mindenkitől került szerencsétlen betegek néha 20 évig is elnyomorognak ezzel az undorító bajjal.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR ZARÁNDOKHÁZ.

XIII. Jeruzsálem. Séta a szent-városban és környékén.

(Jeruzsálem utcai élete. Boltozott utcák. Az utcák tisztátalansága. Utcatisztítás ebek által. Házi foglalatosság az utcán. Néptípusok. Magyarországi zsidók. Vallásfelekezetek. Zsidók, görögök, oroszok, örmények, latinok, protestánsok. A latin patriárcha meglátogatása. Casanuova. Salvator-kolostor. Murisztán, a johanniták hospiciuma. A németek terjeszkedése. A protestánsok Megváltó-temploma. Az osztrák-magyar zarándokház és vendégei. A zarándok-level.)

leget téve vallási kegyeletünknek és ismeret-szomjunknak azzal, hogy bejártuk a szent-városnak és környékének összes kegyhelyeit, bibliai és történelmi nevezetességeit; elindultunk, hogy a város egyéb látnivalóit is megsejmeljünk. Jeruzsálemben magában a már látott dolgokon kívül is találunk sok megtekintésre érdemes helyet és intézményt. Vannak különösen nagy számmal jótékonyági, emberbaráti intézetek, minők a külön vallásfelekezetek zarándokházai, kórházai, iskolái, árvaházai. Ezek kiválszóbbjainak is szenteltünk egy-egy látogatást a rendelkezésünkre álló időből.

Jeruzsálem utcai élete is érdemes a megfigyelésre, bár a Kelet nagyobb városainak tarkasága itt sem kápráztatja szemeinket és nem ad annyi anyagot a tanulmányozásra, mint Kairó, Konstantinápoly vagy Damaskus. A város nagyon szabálytalanul épült, alig

burnuszos, hosszú lándsás beduinok vegyülnek a járó-kelők tarka tömegébe. A festői turbánok, s minden színű kaftánok, cafrangos arab kendők egymásután váltakoznak a nyugati ruházattal. A nők itt is fátyolozva járnak; de fátyoluk kötése egészen elüt a török és egiptomi nőkéitől. Feltűnően sok a zsidó, akiknek száma újabb időben nagyon szaporodik. A szefardimok és askenázimok egyaránt szegények, kik leginkább gazdag hitsorsosaik, Montefiore, a Rothschildok alapítványaiból és az Alliance Israelite adományaiból élnek. Sokan csak azért vándorolnak a szent-városba, hogy ott éljék le utolsó napjaikat és oda temetkezhessenek. A Salamon temploma falánál siránkozók között sok magyarországi zsidóval találkoztunk, kik jobbra Felső-Magyarországról valók és hitsorsosaikról sok érdekes dolgot meséltek. A zsidóknak több zsinagógájuk és jótékonyági intézményük van. Legnevezetesebb a Montefiore által alapított nagy szegények-háza, mely a városon kívül van, közel a pályaházhoz, nem messze a Jaffa-kaputól.

A keresztény felekezetek között a görög-keleti egyház a leg-hatalmasabb. Már a kereszténység első századai óta erővel és szívós-sággal terjeszkedik és igyekszik mindent kezére keríteni. Papjai, kik magas fekete süveget hordanak, legnagyobb számban vannak képviselve. Türelmetlen, nyers emberek, kik azonnal tettleges fellépésre is készen állanak. Van közel husz kolostoruk, vannak fiú- és leány-iskoláik, zárándokházuk, kórházuk.

Az oroszok is, különösen az utóbbi években, rendkívül tért foglaltak. Az orosz kormány nagy áldozatokkal tartja egyháza papjait, kik sok humánus intézményt alapítottak és tartanak fenn. A Jaffa-kapu előtt és az Olajfák-hegyén levő nagy telepen kívül magában a szent-városban is van zárándokházuk. Archimandrita kormányozza egyházukat.

Az ó-hitű örmények csak újabb időben szaporodnak, bár a szent-városban a Sion-hegyén már régi idők óta tekintélyes birto-kaik és gazdag egyházi intézményeik vannak. A görögök és örmé-nyek folytonos és elkeseredett harcban vannak a róm. kath. egyházzal, melynek hívei a latinok elnevezés alá foglaltatnak.

Itt is, mint Keleten mindenütt, az utcára költöznek ki az emberek házi dolgaikkal, napi foglalkozásukkal. A háziasszony az utcán gyúrja kenyértésztáját, melyből a mi lángosunkhoz hasonló lepényt süt családjának. Az iparosok, kereskedők az utcára nyíló boltfülkékben magasabb deszka-emelvényen kuporognak és dolgoznak. Csak-hogy Jeruzsálem utcai műhelyei és boltjai sem nyújtanak annyi tarka-barka látnivalót, annyi változatosságot, mint Keletnek más városai. Az ipar a legszükségesebb házi cikkekre szorítkozik. Keres-

KENYÉRTÉSztÁT GYURÓ NŐ JERUZSÁLEMBEN.

kedelme sem annyira gazdag. Bazárjai szegényesek, egyszerűek. Alig találunk bennök valami eredeti terméket, amit innen, szentföldi emlékül magunkkal vihetnénk. Annál érdekesebbek a néptípusok, népviseletek, melyekkel lépten-nyomon találkozunk. Látunk itt törölt metszett olyan alakokat, mint aminők a Bibliából ismeretesek előttünk, még ruházatuk szabása, színe is szakasztott a régi. Fehér

kintettük a ferencrendiek által fenntartott *Casa-Nuova* nevű új zarandokházat is, hol társaságunk nagy része elhelyezve volt. A szép nagy házban barátságos és kellemes otthont találnak a zarándokok. Vendégszobái egyszerűek, de kényelemmel vannak berendezve és tisztán tartva, szép nagy ebédlője a zarándokház összes vendégeit befogadja. A szentferencrendiek *Salvator-kolostora* hatalmas nagy épület, külön templommal, fiú- és leányiskolával, árvaházzal, kórházzal, gyógyszerházzal, háziipar-műhelyekkel, hol a szerzetesek arab gyermekeket nevelnek, tanítanak, iparban kiképeznek. Bámulatos az a sokoldalú munkásság, jótékonyosság, melyet e szerzetesek a vallásos nevelés és humanizmus érdekében a Szentföldön kifejtenek. Mindenki tisztetettel és szeretettel adózhat nekik ezért a munkásságért. A francia katolikusoknak van két kórházuk és nagy zarándokházuk.

A protestánsok csak újabb időben kezdenek tért foglalni; de most rohamosan szaporodnak. Egyházi kormányzat tekintetében az angol és német protestánsok egy közös püspök főhatósága alatt állottak 1887-ig, mely évben aztán a németek külön váltak. A német protestánsok térfoglalását nagyon támogatta az a körülmény, hogy Abdul-Aziz szultán a Szuez-csatorna megnyitása alkalmával, 1869-ben, Konstantinápolyba és a Szentföldre is ellátogatott Frigyes Vilmos porosz trónörökösnek ajándékozta a *Murisztán* (kórház) nevű régi johannita-romokat, melyek közvetlenül a Szent-sír környékén nagy területet foglalnak el. Ezek az impozáns, festői szép romok egy régi hatalmas intézménynek és templomnak bámulatos maradványai. A Nagy Károly császár által alapított kolostor volt itten, később 1048-ban az amalfibeli kereskedők *S. Maria della Latina* nevű templomot s melléje *Monasterium de Latina* néven bencés-kolostort építettek ide. Ez képezte a később Keresztelő Szt Jánosról elnevezett *johannita*- vagy *isptályos-rend*nek alapját. Zarándokházuk nagy javadalmakra tett szert, melyekből nagy terjedelmű épületeket létesítettek a Szent-sír közelében. Mikor Szaladin 1187-ben Jeruzsálemet elfoglalta, a johanniták elhagyták Jeruzsálemet, egy századdal később Ródusra, onnan pedig a törökök által kiűzetvén, 1530-ban

A keleti egyházak a protestánsokkal jobban megférnek, mint a római katolikusokkal. A többi keleti egyházak, a koptok, szíriai jákobiták, abessziniiaiak csak igen gyengén és szegényen vannak képviselve.

A latinok vagy róm. katolikusok tekintélyes számban vannak és befolyással bírnak, bár nem tagadható, hogy nehéz a helyzetök a jóval nagyobb számban levő keleti felekezetekkel szemben, melyek a felsőbbiséget minden eszközzel magukhoz ragadni törekszenek. Emiatt kemény harc foly a két egyház papjai és hívei között. A latinok terjeszkedését és tekintélyes állásfoglalását a szentferencrendi szerzetesek önfeláldozó munkásságának és szent buzgalmának lehet köszönni. Emberfeletti munkát végeznek szóval és tettel, hogy valásunk és egyházunk a szent-városban megerősödjék, terjedjen és tekintélyben növekedjék. Látni kell ezeket a derék, önmegtágódó, istenes-életű férfiakat ott a tett színhelyén, hol annyi akadálylyal, ellenségeskedéssel, természeti és emberi mostohaságokkal kell szembeszállniok és megküzdenniök, hogy fogalmunk legyen arról a munkáról, amit ennek a látható nagy sikernek biztosítása érdekében kifejtteniök kellett és kell. Ők csakugyan megérdemlik a *Szentföld örei* elnevezést, melylyel őket kitüntetik. Nehéz feladat ez különösen ott, hol a felekezeti fanatizmus féltékenység, vad elkeseredéssel támadja és igyekszik megghiúsítani legszentebb fáradozásukat. A latin patriárchátus, mely 1291-ben eltörültetett, 1847-ben lépett újra életbe s mindig szentferencrendi szerzetes kapja e méltóságot. A patriárchán kívül van egy felszentelt püspök is az egyházi ügyek ellátására. A mostani jeruzsálemi patriárcha *Lodovico Piavi*. Mikor mi ott jártunk, szintén ő volt e méltóságban. Zarándok társaságunkból egy kis küldöttséggel mentünk tiszteletére. A latin patriárchátus a Jaffa-kapu közelében a görög-frank városrész szélén van, szép nagy palotában, hol a káptalan, a papnevelő intézet és gazdag könyvtár is van. Pater Angeli, a Szentföld főbiztosa kalauzolt minket hozzá, kinek távollétében a vicarius fogadott s keleti szokás szerint édes likőrökkel és süteményekkel kínált meg. Társalgásunk olasz nyelven folyt; mert az egész Szentföldön olasz a franciskánusok társalgási nyelve s a szerzetesek is jobbjára olasz nemzetiségűek. Megte-

dokház (*Österreichisches Pilgerhaus*) elnevezést viselt, ami ellen felszólalni el nem mulasztottuk. A jó rektor megígérte, hogy méltányos felszólalásunkat az illetékes köröknek tudomására hozza s reményli, hogy az ügyet óhajunk szerint fogják megoldani. Hogy úgy történt-e, arról nincsen tudomásom.

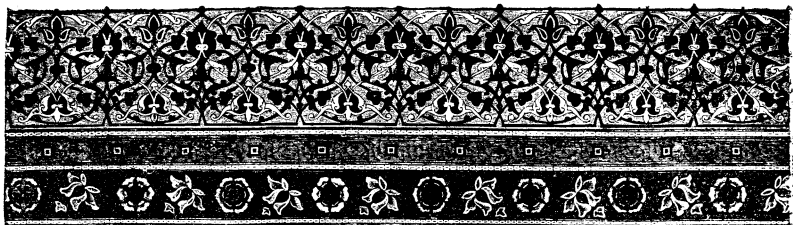
A zarándokházban elég tűrhető volt az étkezés. Akik a keleti konyhának juhfaggyas főzésével megbarátkoztak, azoknak nem volt panasza okuk; de ezt csak igen kevesen mondhatjuk el magunkról s így alig nyúltak az ételekhez. Ez nem igen tetszett a jó rektornak és szeliden korholta a válogatós, finnyás magyarokat, amellet aztán igyekezett kedvüinkre főzetni. Egy reggel aztán bizalmasan és kedélyesen megsúgta nekem, hogy délre magyar ebédet készített nekünk, hogy legalább egyszer már kielégítse magyar vendégeit. E gyöngéd gondosságnak csakhamar hire futott zarándokjaink között s kíváncsian gyülekeztünk a refektóriumba. A fehér vászon-kaftános arabok behozták a leves után a cintálakat az állítólagos magyar étellel, mely furcsa illatával már messziről gyanút ébresztett bennünk; a rektor pedig jóhiszemű és jóakarató gondosságának eredményét kíváncsian leste arcunkról. Savanyú káposzta volt a tálakban s rajta sült szalámi szeletek, s az egész jó bőven leöntve olajjal. Az állítólagos magyar étel avas illattal töltötte el az ebédlőt. A rektor iránti előzékenységből sem tudtunk vele megbarátkozni, minden kísérletünk hiábavaló volt. Megköszöntük a házigazda figyelmét; de a tálakat érintetlenül vitték vissza, a rektor nagy szomorúságára. Hát ezzel se tehettem kedvükre, zsörtölődék a kedélyes tirolai szerzetes, hiszen tudtommal a *Sauerkraut mit Würste* a magyarok egyik kedves nemzeti eledele? Szerencsére volt mindig kitűnő szőlő, jó kenyér és hozzá pompás bethlehemi bor az asztalon; jobbára csak ezzel éltünk a szent-városban.

Mikor elérkezett a búcsúzás ideje, apró emlékekkel kedveskedett a ház ura vendégeinek. Adott nekünk a Jozafát-völgyében és a Gethszemáne-kertjében nőtt virágokból kirakott képeket, lepecsételt kis papir-zsacsókat, melyekre: *Ex Sacra Rupe Montis Calvarii*, *Ex SS. Sepulcro D. N. I. C.*, *Ex. S. Sepulcro B. M. V.* feliratok

Máltára költöztek, s a *máltai-rend* elnevezését vették fel. A johaniták jeruzsálemi hospiciumát a mohammedánok is megtartották *khán*-nak, vagyis idegenek-szállójának, s a vele kapcsolatos kórházról *Murisztán* nevet nyert az egész terület, mely az ájtatos alapnak (*vakuf*) adományoztatott. Az egész Murisztán később pusztulásnak indult, romba dőlt s mint ilyen, a török kormánynak sok gondot okozott. Ezen hatalmas és nagy terjedelmű romoknak megszerzése iránt a nyugati hatalmak és keleti egyházak többször alkudozásba bocsátkoztak a portával, mely az egész ügyet egy csapással úgy oldotta meg, hogy 1869-ben odaajándékozta a porosz nagyhercegnek. Ezen hatalmas romoknak egy részére, arra a helyre, hol egykor a Maria della Latina templom állott, építtette a német császár a *Megváltó-templom*-ot, melynek 1893-ban vetették meg alapját s melynek ünnepélyes felszentelésére II. Vilmos német császár, nejevel és nagy kísérettel a Szentföldre zárandokolt. A német protestánsoknak van egy *Talitha Kumi* nevű árvaházuk leányok és egy *sziria árvaházuk* fiúk számára. Az angol protestánsoknak van miszsió-házuk és egy *Szt Pál* nevű templomuk; van internátussal egybekötött fiú- és leányiskolájuk és nyomdájuk. A sion-hegyi Krisztus-templom, melyről már szólottam, a zsidó-miszsió tulajdona.

Mikor a városban is már eléggé széttekintettünk s megismerkedtünk annak nevezetességeivel: egészen otthonosan kezdtük érezni magunkat a szent-városban, s nehezünkre esett az elutazásra gondolni. Ebben az otthonias érzésben nagy része volt a mi kedves, derék házigazdánknak, P. *Costa-Major*-nak, az *osztrák-magyar zárandokház* rektorának, aki azóta már bevégezte földi zárandoklását. Szives, kedélyes házigazda volt ő, aki nemcsak kényelmes és jó ellátásunkról gondoskodott, hanem a lelki ügyekben is folyton tanácsokkal és útbaigazításokkal szolgált. Az osztrák-magyar zárandokházban már több ezerre menő magyar és osztrák zárandok fordult meg a legelölkelőbbektől a legszegényebbekig, kiknek egyenlő vendégszeretettel nyitja meg kapuit.

Ez a hospicium magyar és osztrák katolikusok adományaiból alapított és tartatik fenn; de azért akkor még csak osztrák-záran-

XIV. Bethlehem és környéke.

(Kirándulás Bethlehembe. Jeruzsálem környéke. Júdás-fája. Illés-kolostora. Ráchel-sirja. Bethlehem Dávid nemzetségének városa. Az Üdvözítő születésének megjövendölése. A bethlehemi nők. Mária-temploma az Úr születésének helye fölé építve. A kripta, hol Jézus született. Egyéb hegy-helyek. Abufhele boltja. A Pásztorok-völgye. Gloria in excelsis! Már-Szába kolostora. A vizeklő aszkéták.)

Christus natus est nobis. Venite adoremus!

Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis. (S. Luc. c. II. v. 14.)

eruzsálemtől csak nyolc kilométernyire van. Bethlehem, hová nagyon jó karban levő országúton tehetjük meg kirándulásunkat. Kiszarándok-társaságunk kocsikon tette meg ezt az utat.

Kocsink kerekének minden fordulása egy-egy emléikkel megörökített helyet tár szemünk elé. A Bibliával kezünkben kell e helyeket meglátogatnunk. Egyik emlék a másikat nyomja el lelkünkben; nem tudjuk, hova, merre tekintsünk, hogy minden benyomást felfoghassunk.

Már őszi felé járt az idő. A nyári napnak égető sugarai már mindent kipörkölték a vidéken. Száraz, kiaszott volt a táj. Vízért epedő sárga fűszálak szomorkodtak a sivár kőmezőkön. Csak a gránát,

vannak nyomtatva és a jelzett szent-helyekről való szikla-morzsákat tartalmaznak. Aztán átadta a némelyeknek latin, másoknak német nyelven kiállított zarándok-levelet, amely emléktárgyakat mi a zarándokháznak szánt adományokkal viszonzottuk.

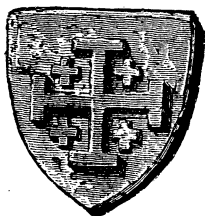
A zarándok-levél magyar fordításban így hangzik :

Az ő sirja dicsőséges lesz. Izai. 11. 10.

„Nagy boldogság az Üdvözítőt azokon a helyeken imádkozni, melyeket születésével, földönvaló zarándoklásával, keserű szenvedésével s a halál és pokol feletti győzedelmével megdicsőített. Az üdvnek titkai ott, ahol végrehajtottak, hatalmasabban lépnek a keresztény lélek elé és az az ihlettség, mely a szívet átjárja, a Szentlélek kegyelme által drága kincs csé válhatik örök időkre. Azért a Szentföldre és a Szent-sírhoz, melynek zárait a feltámadott Üdvözítő feltörte, már akkor megkezdődtek a zarándoklások, mikor a pogányság üldözte a kereszténységet. Annyi buzgónak nyomait követte dr. Erdődi Béla úr is nejével és 1887. évi szeptember 23-ikán szerencsésen megérkezett a szent-családról elnevezett osztrák-zarándokházba. A szent-helyeket a hit és szeretet szellemében látogatta s ajtatosan járult a bűnbocsánat és áldozás szentségeihez. Az isteni kegy, melyben részesült, kísérje őt e földi életen keresztül föl a mennyei Jeruzsálembe. Jeruzsálem, szeptember 26-án. P. Costa-Major Ferenc-József, az osztrák-zarándokház rektora és a Szentföld apostoli misszionáriusa.“

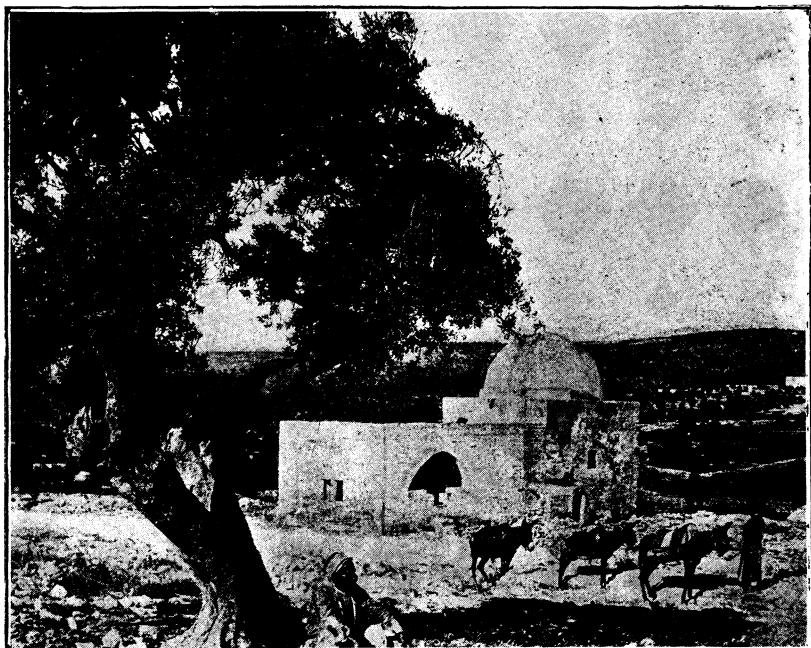
Ellátva a jeruzsálemi ötkeresztes pecséttel.

E zarándok-levelet és ez ereklye-tárgyakat kegyelettel őrizzük szentföldi utazásunk emlékei között.

Ez a *Ráchel-sírja*, Jákob patriárcha kedves nejének, József és Benjámín anyjának temetőhelye. Itt pillantotta meg Benjámín a napvilágát, mely anyjának életét kioltotta. Egy pár percnyi elmélkedést szentelünk e tisztos emlékek is: „*Meghala tehát Ráchel és eltemetették azon uton, mely Efratába viszen, s ez Bethlehem. És Jákob jeloszlopot emele az ő sírja fölött, mely Ráchel sírjának emléke mind e mai napig.*“ Mondja a Szentírás. (Móz. I. k. 35. r. 19. 20. v.)

Még időnk sincs rajta hosszabban elmerengeni, mert, ime,

RÁCHEL-SIRJA.

földrünk a magaslatra, ahonnan a szép Bethlehem festői képén és környékén legeltethetjük szemeinket.

Közeledünk a kedves városhoz, mely az új-szövetség történetének bevezető fejezetét képezi. *Bethlehem*, melynek héber neve *Kenyeres-házat* jelent, e diszes nevet megérdemli, mert termékenysége már az ó-korban feltűnően szembeötlő volt a közeli vidék

olaj és fügefák állottak zöldben ; a húsos-levelű kaktuszok és agávék, melyek a szántóföldeket sövényül szegélyezik, rakva vannak sűrű porréteggel, melyet a tevekaravánok vertek fel utjokban. Menetünket a szembejövő hosszú tevekaravánok lassították némikép. Ezek a nyurga-nyakú, révedező-szemű, türelmes állatok olyan jól odaillesnek arra a sivár vidékre, melyet a lapos-fedelű, kupolás komor épületek, egy-egy magányosan álló pálmafa s egy útszéli ciszterna kiegészítenek.

A Jaffa-kapun hagytuk el a szent-várost. Utunk a Hinnom-völgye felé kanyarodott. Előbb a Szultán-tó mellett haladtunk, vele szemben van a Montefiore-féle zsidó-hospicium. Tovább látjuk a templomosok telepét elemi iskolával és gymnasiummal. A völgy felett, szemben velünk emelkedett a Gorosz-tanács-hegye, csúcsán egy barna rom látszik, Kaifás főpap nyárilakának maradványai. Feltűnik egy sajátságos alakú fa, melynek összes ágai vízszintes irányban kelet felé meredeznek. Azt tartják róla, hogy az áruló Judás erre akasztotta fel magát. A hegy lejtőjén van Siloa falu barna kőházaival. Ha visszatekintünk a szent-városra, annak déli oldala egész teljességében áll szemeink előtt. Dávid-vára, az Úrvacsora helye, a Hinnom-völgye fölötti meredek sziklák festői látványt nyújtanak.

További utunkon találjuk a *Mâr Eliász* nevű klostrot, mely eredetét Illés prófétára szereti vissza vinni. Illés állítólag ide menekült Jezábel haragja elől s itt táplálta őt az angyal (Kir. III. k. 19. r. 14. köv. v.). Mielőtt a kolostorhoz érnénk, találjuk a *Mágusok-kútját*, azt a helyet, hol a napkeleti bölcsek a csillagot, mely előbb eltűnt volt szemeik elől, újra megpillantották. (Szt Máté 2. r. 9. v.) Itt pihent, a hagyomány szerint a Szűzanya, mikor Egiptomba menekült szent-fiával. Majd látjuk jobbról *Bet-Dsala* fehér házait.

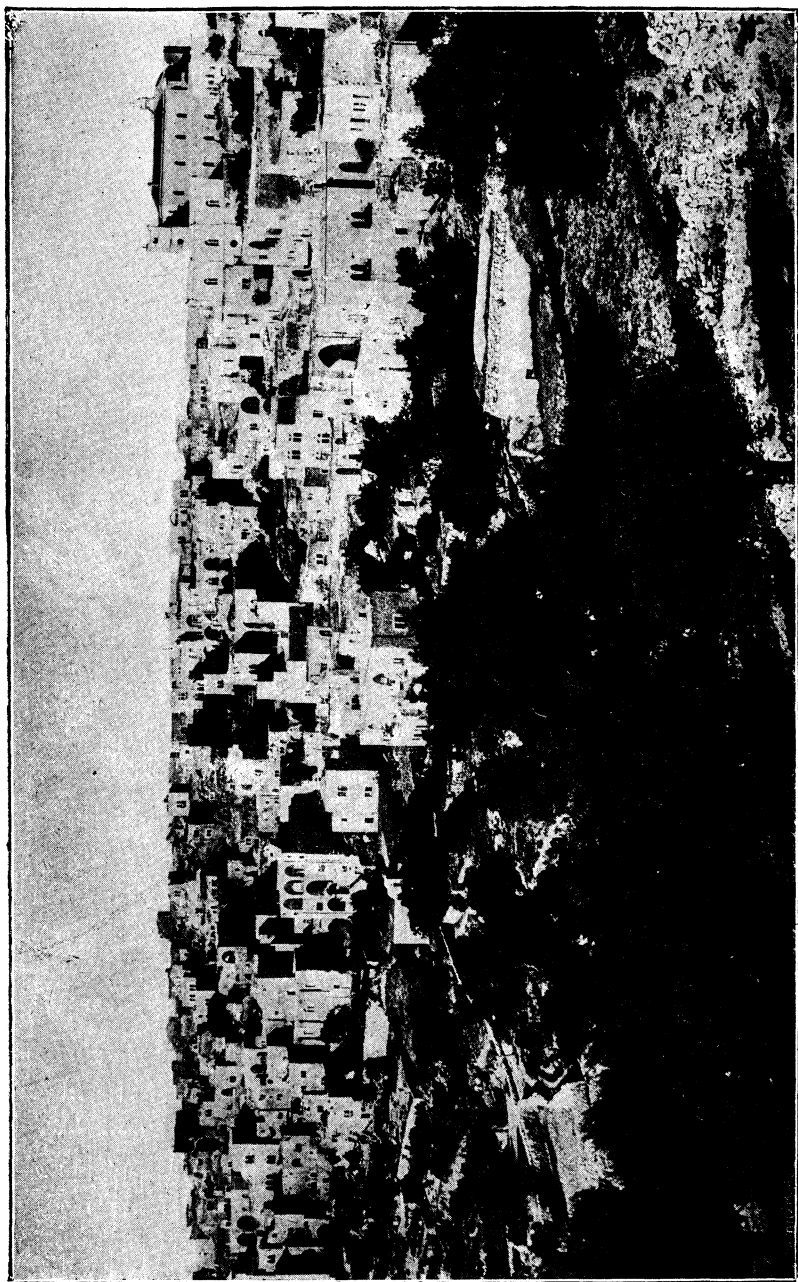
Nemsokára feltűnik *Bethlehem*. Közelében, körülbelül a fele útján túl, kétfelé ágazik az út: a jobbról való *Hebronba*, a bal ág Bethlehembe visz. Épen a hol az út elágazik, igénytelen fehér épület hívja fel magára figyelmünket. Olyan, mint egy mohammedán sírkápolna (*türbe*), épen olyan egyszerű és semmivel se gondozottabb.

kopárságával és terméketlenségével szemben. *Efrata*, a város régi neve is hasonló jelentésű. *Juda-Bethlehem* a Dávid nemzetségének volt otthona; itt lakott Dávid, a pásztor fiú is, mikor még atyja juhait legelteté és nemzetségének sok jeles tagja. Ruth könyvének kedves idillje is e város határán játszik; ez a szép elbeszélés Juda nemzetségfájának leszármaztatását mondja el Dávid királyig. Új fény száll a városra, midőn Mikeás jövendölése szerint itt születik a Messiás, amint azt a próféta következőleg megjósolta: *De te efratai Bethlehem! kicsiny vagy ugyan Juda ezrei között, mégis tebelőled származik nekem, ki uralkodó legyen Izraelben, az ő kijövetele kezdettől az örök napoktól vagy on.* (Mikeás 5. r. 2. v.) Jeruzsálem elpusztulása után még laktak ugyan zsidók a városban, de Hadrian kitiltotta őket onnan. A keresztény uralom alatt nagyon emelkedett a város; de később szintén a mohammedánok kezére került. A Justinian alatt épített városfalakat és bástyákat 1489-ben lerombolták s a város hanyatlásnak indult. Hosszú időn át tartott a keresztények és mohammedánok közötti harc, mely az utóbbiak kiűzetésével végződött. Az egiptomi Ibráhim pasa uralma alatt a mohammedánok városrésze elpusztított. Azóta a városban majdnem kizárólag csak keresztények laktak. Zsidóknak ma sincs megengedve a városban lakni.

Bethlehem a Földközi-tenger felett 775 m. magasan fekszik, két halmon, melyek egy mélyedéssel vannak egymással összekötve. Lakosainak száma 8000-re megy, kik között van 3800 latin, 3700 görög, 260 mohammedán, 185 örmény, kevés protestáns és kopt.

Magasan, amfiteatrálisan fekszik a város, melyből egy kupolával rakott épülettömeget látunk kiemelkedni, lőréses falakkal és gyámoszlopokkal, mintha valami lovagvár volna. Ez Mária temploma és a vele összeépített klostrom-labirinth. A várost köröskörül szőlők és gyümölcsösök környezik, alatta pedig messze terjedő lapály van olajfákkal borítva. E helyen jelent meg az angyal a nyájórző pásztorok előtt s az isteni gyermek születéséről értesítette őket.

A város előtt voltunk. Alig tértünk be a döcögős kövezetű szűk utcába, lépten-nyomon asszonyokkal és gyermekekkel találkoztunk.

BETHLEHEM.

BETHLEHEMI NŐ.

Csakhamar nagy csoportosulás támadt kocsijaink körül kíváncsi nőkből és gyermekekből. Meglepetve néztük a nőket, kik egytől-egyig szépek és festői viseletűek voltak. Mindegyik egy madonnakép. A festő zavarba jöhetne, ha madonnát keresne közülök ecsetére. Viseletük ma is ugyanaz, ami volt Mária idejében. Kék ruhájuk derékban övvel átkötve és fejükön fehér patyolat kendő, mely arany pénzekkel díszített süveget takar. A mint idegent jönni látnak, arcukat eltakarják a fehér fátyollal, mely kívül tarka himzéssel van díszítve. A fátyol alól kivillogó fekete szemek, finom metszésű orr, fehér arcszín, mosolygó kis száj és elefántcsont fehér fogak alkotják együttesen a bethlehemi nők szépségeit. Szemérmesen hunyták le szemüket, amint rájuk tekintettünk. Feltűnő volt előttünk, hogy többnyire ölben levő vagy kézen vezetett gyermekekkel találtuk őket. Kicsinyeik mikor minket jönni láttak, úgy oda simultak anyjuk keblére, mintha bántalomtól féltek volna. E jelenet önkénytelenül is eszünkbe juttatta az egykori bethlehemi kisdedeket, kiket a félnék Herodes király legyilkoltatott. E jelenet után nagyobb érdeklődéssel néztem a Vatikánban Rafaelnek azt a híres szőnyegét (*arazzo*), mely a bethlehemi kisded-gyilkolást oly megkapóan és megrázóan ábrázolja. Első belépésünk Bethlehembe igen kellemes benyomást tett ránk. Mindenütt feltűnő szivességet találtunk s pár perc alatt úgy éreztük itt magunkat, mintha rég otthonosak volnánk e helyen.

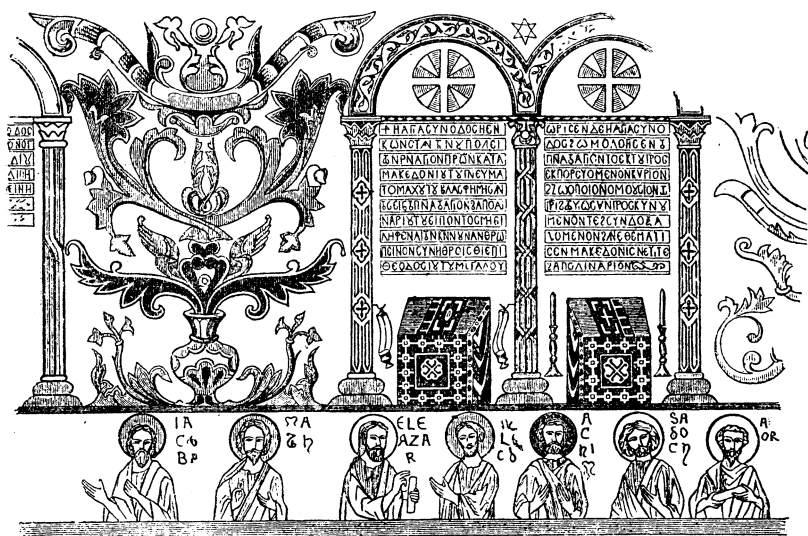
A messziről lovagvárnak látszó épülettömeg elé értünk, mely a főtérek két oldalát foglalja el, komor, ódon falaival. A főtér megélénkült arabokkal, kik olvasókat, gyöngyházból készült kereszteteket, virágmozaikokat kínáltak megvételre. Egy tevekaraván pihent a tér egyik szögletében. A minden oldalról klastromokkal beépített templom bejárata előtt állottunk. A nagy *Mária-templom* (*Sancta Maria a praesepio*), mely Krisztus születésének helye felett épült, a latinok, görögök és örmények közös tulajdonát képezi. A régészek arra nézve, hogy a templom Nagy Konstantin vagy Justinián idejében épült-e, nincsenek egy véleményen. Az épület egyszerű stílje valószínűvé teszi, hogy Konstantin idejéből való, és Justinián

alatt restauráltatott. A mohammedánok pusztítását szerencsésen elkerülte. 1101 karácsonynapján itt koronáztatott Balduin királylyá. Komnenosz Mánuel görög császár 1170-ben arany mozaikkal ékesítette falait. Időnkint többször kellett rajta javítani s az 1672-ben eszközölt javítás alkalmával a görögök birtokukba kerítették a templomot, melyre nézve a római katolikusok csak 1852-ben, III. Napoleon beavatkozása által szereztek részjogot. A templom igénytelen egyszerű fakapuja alig magasabb egy méternél. Az Üdvözítő születése helyét jelölő templomba csak főmeghajtva, görbült háttal lehet bejutni, annak jeléül, hogy csak alázatot és keresztényi ihletet vigyünk be magunkkal és falain kívül hagyjuk az emberi nagyzást, a büszkeséget azon a helyen, ahol született a Megváltó, ki a felfuvalkodás és gőg által bűnbe esett emberekért magát feláldozta. Az alázatos megadás kapuján belül egy kiépített előcsarnokba lépünk, melyből régebben három ajtó vezetett a nagy templom-csarnokba, ma csak egy bejárat van nyitva. Amint ezen beléptünk a templom belsejébe, nem várt fénynyel talákoztunk. A fő és négy oldalhajóból álló templomnak libanoni cédrusból kirakott szép mennyezetét negyvennyolc sárgás-vöröses monolith mészkő-oszlop tartja, korinthetai fejekkel díszítve, a főhajó 10·40 m. széles, az oldalhajók 4·20 és 3·75 m. szélesek, az oszlopok 6. m. magasak. A falak egykori mozaikjából, melyet Komnenosz Mánuel készíttetett, csak nagyon kevés maradt meg. A főhajót a kereszthajótól egy fal választja el, melyen át a valamivel magasabb szentélybe lépünk, mely a főhajóval együtt latin keresztet ábrázol. A kereszthajó két vége félkör-alakú apsisokban végződik. A kereszthajón túl a hossz-hajók még folytatódnak s a főhajó köralakú apsisban végződik. A kereszt-hajót is mozaikok díszítették volt, Jézus életét ábrázoló képekkel; de ezek is teljesen megrongálódtak. A kereszt-hajóban gazdagon díszített oltár áll szemben a bejáratnál, azon a helyen, hol a napkeleti három bölcse a kis Jézust imádta. Az oltár alatti üregbe jobbról-balról és középen lépcsők vezetnek le oda, hol az Üdvözítő született s hol a jászol állott. A *Születés-kápolnáját*, mely 12·4 m. hosszú 16, 3·9 m. széles és 3 m. magas, 32 lámpa

BETHLEHEMI NŐK.

világítja meg. A falak és a padozat márvánnyal van borítva. A születés-helyét oltár jelöli, ennek lábánál egy fehér márvány táblán arany csillag van s rajta e felírás: „*Hic de virgine Maria Jesus Christus natus est.*“ A fülkében 15 lámpa áraszt világot; ezek közül 6 a görögöké, 5 az örményeké és 4 a latinoké. A jászlat még a hetedik században Rómába szállították, helyén egy kivájt márvány-jászol van felállítva. Az egész üreg alig oly nagy, hogy 10—12 ember elférhet benne. Rendkívüli fénynyel van feldiszítve minden helye. A földalatti üregben mutatják azt az odut, melyben

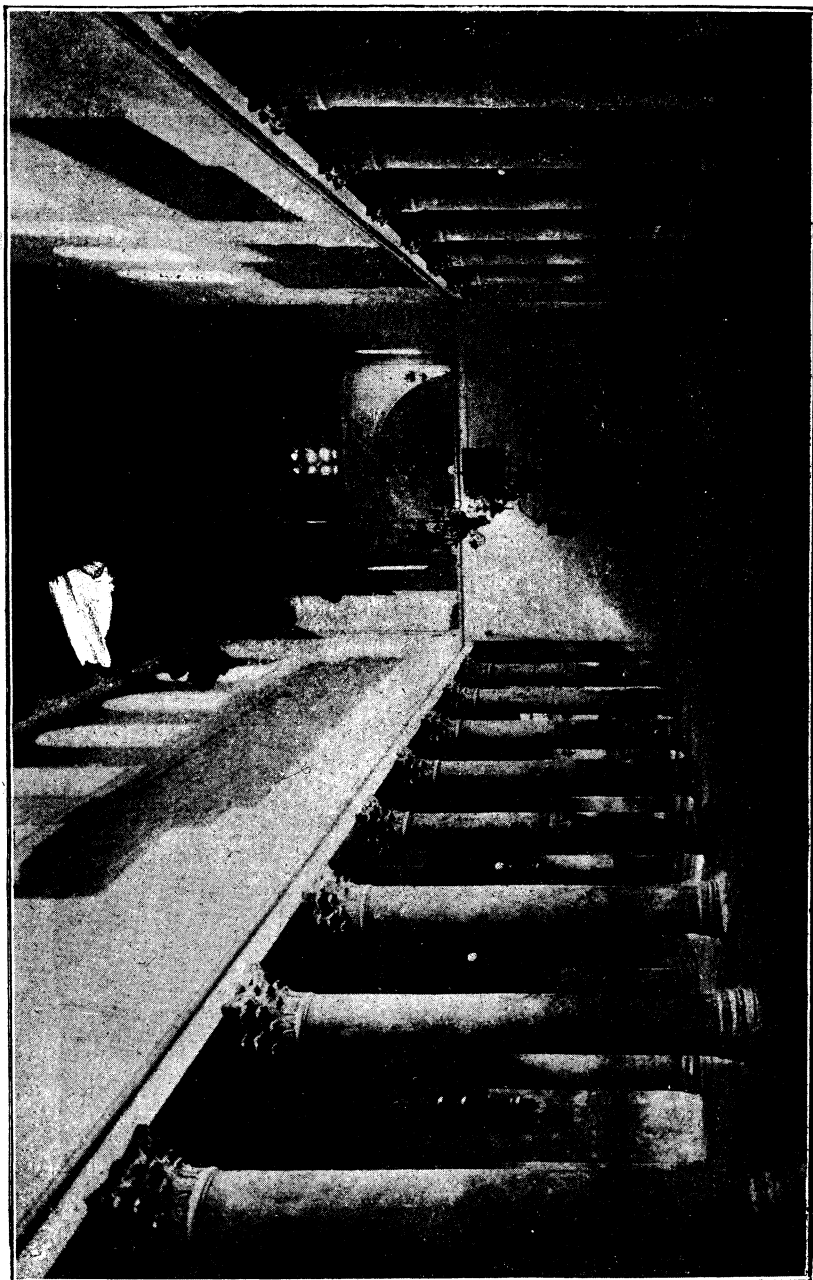

MOZAIK A BETHLEHEMI TEMPLOMBÓL.

Mánuel császár költségén készítve 1170-ben.

Szt József az anyjával az Egiptomba való menekülésre felhivatott; továbbá kápolnával van megjelölve az a hely, hol Herodes az anyjokkal ide menekült több gyermeket legyilkoltatott.

Midőn mi ott jártunk, épen egy örmény püspök misézett alant az üregben; a papi segédlet egy része be sem fért a szűk helyiségbe; ott énekeltek a lejáró lépcsőkön. A bejárat előtt pedig egy török katona állott őrt szuronyos fegyverrel. Úgy itt is, mint Jeru-

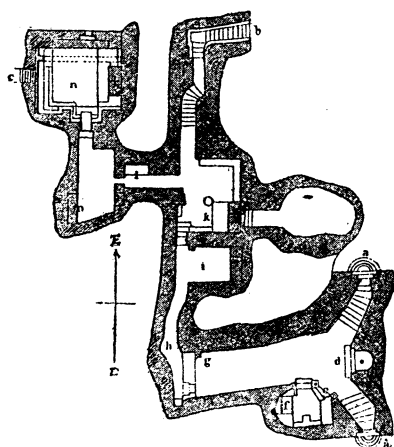

A BETHLEHEMI MÁRIA-TEMPLOM FŐHAJÓJA.

buzgóságban egymáson túl tenni kívánván, a megszabott rendhez nem tudnak vagy nem akarnak alkalmazkodni s a szent-helyeket civakodással és botrányos összetűzésekkel megszenteltetik.

A mécsek világánál az arany, ezüst csillogása, a fehér márvány fénye, a bibor, bársony-szövetek és selyem-takarók pompája olyan ünnepélyes színt adtak e helynek, mely emelte a hozzá fűződő kegyeletet. Eljött az idő, hogy a legelhagyatottabb, legszegényebb istálló királyi palotánál is fényesebb helylyé változott, megdicsőült az isteni glóriától, mely e helyet magának kiválasztotta.

Ciceronénk magában a templomban még sok nevezetes helyre vezetett el minket. Megnéztük *Szt Jeromos-kápolnáját*, továbbá a

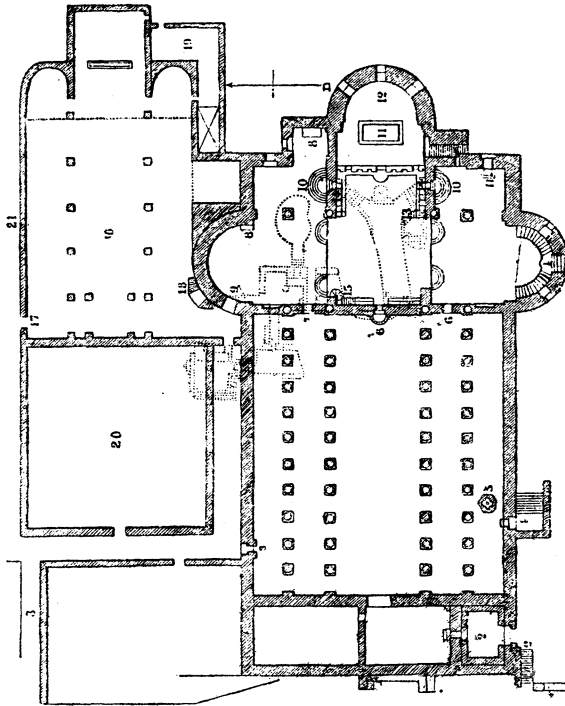
**Az alaprajzon levő betűk
magyarázata :**

- a) A görög khorusból a kriptába vezető lépcső. b) A latinok Szt Katalin-templomából a kriptába vivő lépcső. c) Elfalastott lépcső. d) A születés helye. e) A latinok kriptája. f) A királyok imádságának oltára. g) A Szent-család forrása. h) Sziklafolyosó. i) Az Egiptomba-futás parancsa. k) Az ártatlan gyermekek-kápolnája. l) Szent Őzséb-sirja. m) Szent Jeromos-sirja. n) Szent Jeromos-kápolnája.

A TEMPLOM ALATTI BARLANG ALAPRAJZA.

szentnek, valamint tanítványának *Szt Paulának* és leányának *Eusztochiumnak* sírját. Szt Jeromos egyházatyja a IV-ik században élt, a Keleten tett utazása közben látott visio folytán aszkéta lett, később Rómában jámbor életű nőknek a Bibliát magyarázta. Paula és leánya követték őt a Szentföldre való zarándoklásában. Bethlehemben egy cellában vonta meg magát s egy zárdát igazgatott, Paula pedig női-zárdát alapított. Jeromos kitűnő tudós volt. Zsidó tudósoktól megtanulta a héber nyelvet és az egész Bibliát lefordította

zsálemben is, a kereszténység minden szent-helyén török katonáknak kell fentartani a rendet és elintézni a vizzályt az egymással nem

A BETHLEHEMI MÁRIA-TEPLOM ALAPRAJZA.

Az alaprajzon levő számok magyarázata:

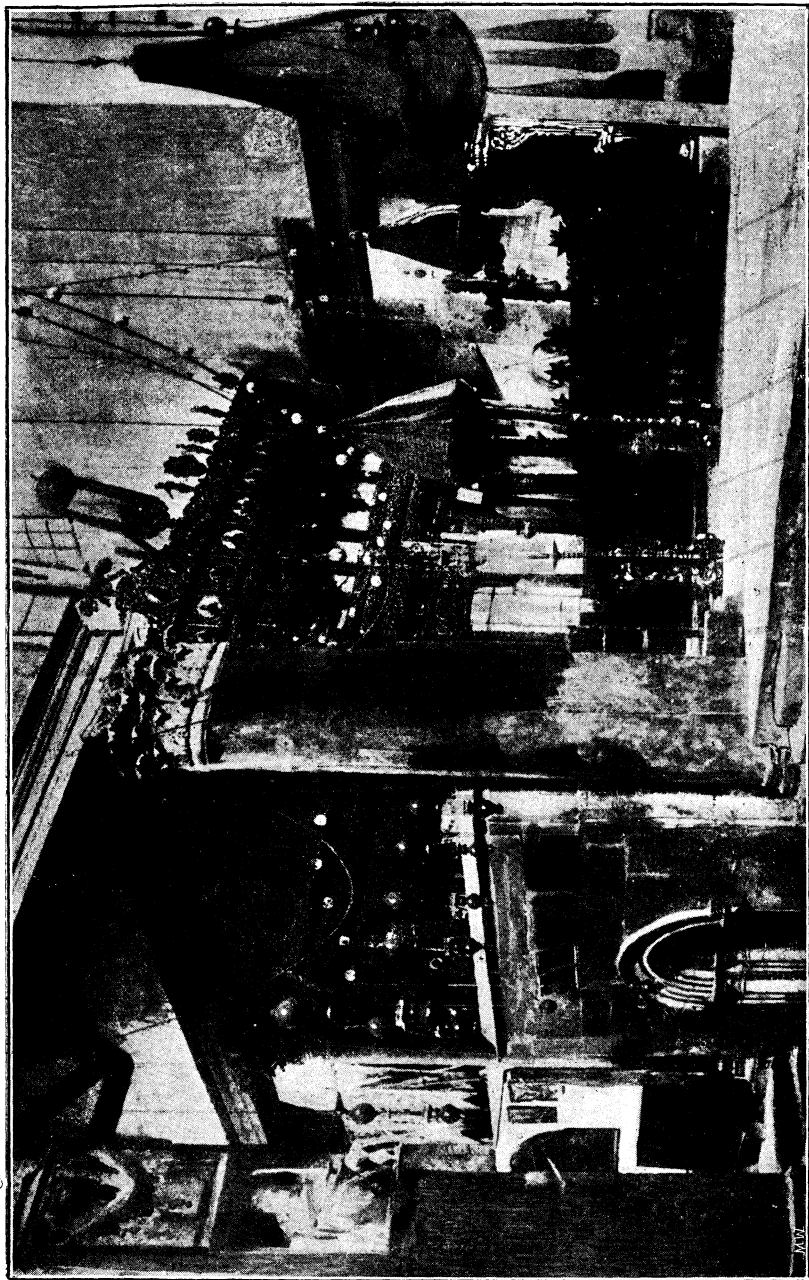
1. Főbejárat.	10. A születés-barlangjába vezető lépcsők.
2. Bejárat az örmény kolostorba.	11. Görög oltár.
3. Bejárat a latinok kolostorába és templomába.	12. Görög khorus.
4. Bejárat a görög kolostorba.	13. A görög patriárcha széke.
5. A görögök keresztelő medencéje.	14. A görög papok székei.
6. A görögök bejárata a khorusba.	15. Szószék.
7. A görögök és örmények közös bejárója a khorusba.	16. A latinok Szent Katalin-temploma.
8. Örmény oltárok.	17. Bejárat a latin kolostorhoz.
9. Bejárat a latinok Szt Katalin-templomába.	18. Lépcső a földalatti barlangokhoz.
	19. A latinok sekrestyéje.
	20. A ferenciek iskolái.
	21. Latin kolostor.

ritkán tettelegességre menő keresztény felekezetek papjai között, kik

A PÁSZTOROK IMÁDJÁK A KISDEDET.

Zucchero festménye.

BETHLEHEM. A SZÜLETÉS KÁPOLNAJA.

elárusítói körülvettek s szent emléktárgyakat kínálgattak megvételre. Mi *Abufhele* Jakabnak boltjában vásároltunk. Úgy elleptük a kis helyiséget, hogy emberei alig voltak képesek mindnyájunkat kiszolgálni; pedig a többi kereskedések is megteltek vásárlókkal. Vittünk azokból a csinos emléktárgyakból, melyek kókuszdió, olajfa, gyöngyház, serpentin, kagylóból vannak készítve; nem nagy értékűek, de értékesekké válnak azon kegyelet által, mely e szent helyhez fűződik, ahonnan ajándéku vittük.

Mikor a vásárlók megfogytak, a barátságos *Abufhele*, ki rendkívüli kedves, megnyerő modorú ember, néhányunkat meghívott, hogy az emeleten levő műhelyét megtekintsük. A szűk helyiségben csak egy munkást találtunk a padlón guggolva, olvasógyöngyök gömbölyítésével foglalkozva. Feltűnt nekünk, hogy a munkás belépésünk által meg nem zavartatva, fel se tekintett munkájától, zajtalanul folytatta azt. Tovább morzsolgatta, csiszolgatta a kőpor között a gyöngyszemeket, hogy gömbölyükké váljanak. Akkor vettük csak észre, hogy a szegény ember teljesen világtalan, mire a műhely gazdája megjegyezte, hogy vaksága dacára a jobb munkások közül való. Ujjainak rendkívül kifejtett tapintatával nemcsak ezt a munkát végzi, hanem mozaik tárgyakat is szépen dolgoztat és farag is.

Még van időnk a bevásárlások után, hogy a városon kívül fekvő helyekre is vessünk egy futó pillantást. A görög és örmény kolostoroktól nem messzire van az ugynevezett *Tejbarlang*, melyben, a hagyomány szerint, Mária a csecsemő Jézussal tartózkodott. A barlangban, mely a szentferencrendiek tulajdonát képezi, egy oltár van elhelyezve. Nem messze e helytől látjuk elterülni a *Pásztorok-völgyét*, azt az olajfákkal beültetett barátságos mezőt, melyben a Megváltó születése éjjelén az angyal megjelent a pásztoroknak és az Üdvözítő születését tudatta velük. Midőn az egyszerű jámbor emberek a fényes angyal látásától megijedtek, ez biztatólag így szóla hozzájuk: *Ne féljete, mert ime nagy örömet hirdetek nektek, mely leszen minden népnek; mert ma született nektek az Üdvözítő, ki az Úr Krisztus, Dávid városában. És ez lesz nektek a jel: Találtok egy*

eredetiből. (*Vulgata.*) A jámbor egyházatya itt olyan közel érezte magát a gyermek Jézushoz, hogy gyakran hosszabb beszélgetést folytatott vele. Egyik ismeretes beszélgetését itt közlöm: „Valahányszor látom e helyet, szívem beszédbe ereszkedik a gyermek Jézussal. Így szólok hozzá: „Uram Jézusom, milyen kemény helyen fekszel az én boldogságomért, mikép tudom én azt neked meghálálni?“ — Ekkor így felel nekem a gyermek: „Semmit se kérek. Énekelj: Dicsőség mennyben az Istennek s örvendezz rajta; még rosszabb dolog is lesz az Olajfák-kertjében és a szent-keresztben.“ Tovább szólok: „Te kedves gyermek, adnom kell neked valamit, minden aranyom a tied!“ A gyermek felel: „Hiszen az ég és föld az enyém, minden arany, ezüst az enyém, semmire sincs szükségem; add oda szegény embereknek, azt elfogadom, mintha nekem adnád.“ Felelem neki: „Szívesen megteszem, de neked is akarok adni valamit, különben meghalok bánatomban!“ Erre ily szózatot hallok: „Ha ilyen adakozó vagy, megmondom neked, mit adj nekem: Add ide bűnödet, gonosz lelkiismeretedet, kárhozatodat.“ Így szólok hozzá: „Mit akarsz azzal?“ A gyermek felel: „Vállaimra akarom venni, az legyen az én uralmam, az én dicső tettem, amint Jezaiás mondotta: Milyen uralom van az ő vállain! Bűneidet akarom viselni.“ Ekkor elkezdek keservesen sírni, írja tovább Jeromos, és így szólok: „Oh gyermekem, édes Jézusom, hogy megindítottad szívemet. Azt hittem, hogy azt akarod, ami jó van bennem, te pedig azt kéred, ami rosszat bírok. Vedd hát ami enyém, add nekem, ami tied, így megszabadulok a büntől s biztosan elnyerem az örök életet.“

A templommal kapcsolatos *Katalin-templom* azon a helyen épült, hol Krisztus Alexandriai Katalinnak megjelent és vértanú-halálát tudatta vele. A templomot a szentferencrendiek 1881-ben, jobbra a mi királyunk költségén átépítették és megnagyították. A templomból nyílik a szentferencrendiek zárdája, mely, mint valami középkori lovagvár emelkedik fel a *Vádi el-Hrobbe* felett. A templom déli részén, ezzel egybeépítve van a görög és örmény kolostor.

Még jóformán ki sem tettük lábunkat a templomból, még ki sem bontakoztunk az ájtatnak érzéséből, midőn a városnak összes

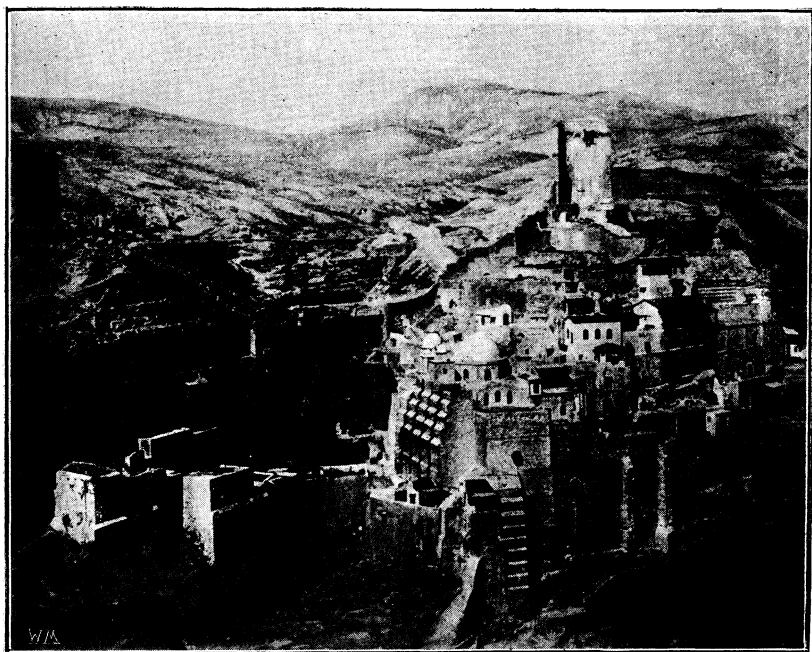
fölötti magaslaton fekszik. Ha a Pásztorok-völgyét elhagyjuk, kopár kavicsos törmelékkal fedett hegylejtő áll előttünk. Míg a meredek és alig járható ösvényeken felfelé kapaszkodunk, mindig szebb kilátás nyílik meg előttünk a Holttengerre és a Moábita-hegyekre.

A kolostort a Kidron-völgye felett meredeken emelkedő sziklafal választja el. Kicsiny kapu vezet a kolostor udvarába, ahonnan nyílnak aztán összevissza a különféle nagyságú fabódék, melyek sokszor szédítő magasságban mint függő ketrecek vannak egymás fölé építve. Ezekhez, a majdnem levegőben függni látszó ketrecekhez rozoga lépcsők, létrák vezetnek föl. A szerzetesek (*kalugerek*) mint remeték élnek e magánzárkákhoz hasonló kunyhókban. Eledejük csak zöldségből és gyümölcsből áll, húst egyáltalán sohasem kapnak. Ez a kolostor a görög-keleti szerzetesek büntető telepe, ahová fegyelmi büntetésből küldik a szerzeteseket; de vannak sokan, akik önként számúzik magukat e kietlen sivatagba, melynek vadsága nem békítőleg, megnyugtatólag hat a lélekre, hanem örületbe képes ejteni lakóit. Az ide száműzött szerzetesek azzal töltik idejüket, hogy etetik és szelidítik a zárdájuk körül tanyázó madarakat és a hegy oduibán bujkáló sakálokat. A kolostort Szt. Euthümiosz alapította az V. században, de tanítványáról, Szt Száváról vette elnevezését. A szentnek kupolás sírkápolnája az udvar közepén van; de csontjai Velencében nyugszanak. Egy földalatti barlangban mutatják a helyet, hol elvonultan vezekelve töltötte életét; mellette egy más oduban tanyázott egy oroszlán, anélkül, hogy a szent-embert bántotta volna. Azt a régi nagy palma-fát, mely a sziklához van láncolva s alig látszik a szikla-talajba gyökerezve, állítólag maga Száva ültette.

A kolostor egyéb látnivalói, minők a *Miklós-kápolna*, a persa támadás alkalmával meggyilkolt szerzetesek koponyái, *Johannus Damascenus* egyházatya sirja, kevésbbé érdekesek a megtekintésre. Az idegeneket nem ezek, hanem a kolostor exotikus volta és a vidék vadsága vonzza e helyre, mely fogalmat adhat a középkori aszketizmusról, mely ezt a szomorú magányt, a vezeklő emberek önkínzására, sanyargatására létesítette.

kisdedet, pólyákba takarva és jászolba fektetve. És azonnal mennyei sereg sokasága jöve az angyalhoz, dicsérvén és mondván: Dicsőség a magasságban Istennek, és a földön békesség a jóakarató embereknek! (Szt Lukács 2. r. 10—14. v.) A mező közepén van egy barlang, melyben a pásztorok tanyáztak. A régi időkben a *Gloria in excelsis* templom állott e helyen, melyből jelentéktelen romok ma is láthatók.

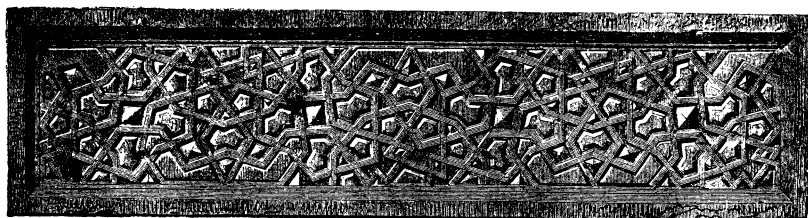
A városnak magasan fekvő pontjáról szép kilátás nyílik a

MÂR-SZABA KOLOSTORA.

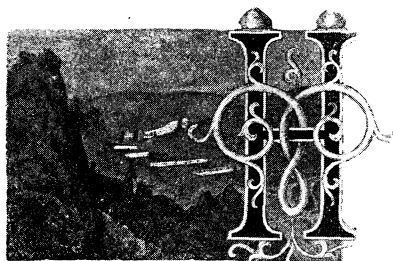
közeli és távolabbi vidékre, mely alattunk elterülő szép panorámát varázsol szemünk elé. Közelen a termékeny szép szántóföldek és az olajerdők, távolban a kopár, színgazdag mészkősziklák, melyek a Holttengernek fantasztikus keretét képezik.

Bethlehemből igen hálás és érdekes kirándulást tehetünk *Mâr-Szabába*, Szent-Száva kolostorához, mely a Kidron-völgye

XV. Hebron.

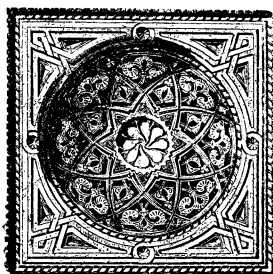
(Palesztina legrégebb városa. Ábrahám patriárcha otthona. Dávid király első székhelye. Khahil-Allah (Isten-barátja) városa. Salamon-tavai. Jeruzsálem vízvezetőke. Jónás próféta sirja. Az óriási szőlő-gerezd hazája. A Terebinth-völgy. A mohammedánok szent-városa. A Haram-tér. A patriárchák sirjai. Machpelah-barlangja. Ábrahám-tölgye.)

EBRON neve úgy hangzik felénk a Bibliából, mint a legrégebb kor történetének tisztos emléke, mint Ábrahám, Izsák és Jákób patriárchák lakóhelye. Nincs ma Palesztinában hely, mely történetét messzebbre

vihetné vissza az ó-korba, mint Hebron. A hagyomány azt tartja, hogy Ádám ősapánk e hely közelében teremtetett, sőt hogy ott volna eltemetve is. A Biblia egyik helyén ezt találjuk: „Hebron neve ezelőtt Kariót-Árbénak (Négyes-város) hivatott; Ádám, az enacimok legnagyobbja ott fekszik“ (Józsue könyve 14. r. 15. v.) Hogy mennyire régi város volt, kitűnik a Bibliából, hol ez mondatik: Hebron hét esztendővel előbb építettett Tanisznál, Egiptom városánál (Móz. IV. k., 13. r., 23. v.). Már a Biblia legelső lapjain találkozunk a város nevével. Ábrahám Egiptomból való visszatérése után Hebronban telepedék meg az Irás szerint, mely ezt mondja: „Ábrahám tehát fölszedvén sátorát, elméne és lakék Mambre-völgye mellett, mely Hebronban vagyon; és ott oltárt építe az Úrnak“ (Mózes

Bethlehem közelében van egy érdekes történelmi nevezetességű hely, mely a kisded-gyilkos Herodes nevéhez fűződik. Ez az egykori *Herodion-vár*, melyet Herodes építtetett magának mauzoleumul. A minden oldalról meredek hegy 100 m. magas és csucsnál még látszanak a várfalak és várbástya romjai. Ma *Frank-hegy* név alatt ismeretes e hegy, melyről szép kilátás nyílik a környékre, egészen a Holt-tengerig és a Moábita-hegyekre.

HEBRON.

I. k., 13. r., 18. v.) Mikor meghalt a felesége, Sára, megvette Het fiaitól a kettős-Machpela barlangot és abba temeté hitvesét. *És meghala* (t. i. Sára) *Árbé városában, mely most Hebron, Kanaán földén. És úgy temeté el Ábrahám feleségét, Sárát, a szántóföld kettős barlangjában, mely Mambréra néz vala. Ez Hebron, Kanaán földén.* (Móz. I. k., 23. r., 2. és 19. v.) Itt vannak eltemetve Izsák és Jákob patriárhák is. Jákob innen utazott el fiaival Egiptomba. Dávid király életében is nevezetes szerepet játszik a város. A pásztorból lett király sokáig lakott e vidéken, Saul halála után nyolcadfél évig volt az ő székvárosa Hebron. Saul fiának, Izbozethnek gyilkosait a hebroni vízmedencéknél köttette fel; majd mint a trónkövetelő Absalomnak főhadiszállása szerepel. Később falakkal és bástyákkal erősítik meg s az edomiták kezére kerülvén, Makkabi Judás visszafoglalja. A rómaiak szétműlták; a keresztések püspöki székhelylyé tették, de 1187-ben hatalmába kerítvén Szaladin, azóta a mohammedánok főhelye és szent-városa. A mohammedánok uralma alatt nagy fellendülésnek indult; mert nagy prófétának mondotta Mohammed Ábrahámot, kit az arabok *Khalil-Allah*-nak (Isten-barátjának) neveznek s innen Hebront röviden *Khalil*-nak is mondják.

Ennyi bibliai és egyéb történeti nevezetesség levén e helyhez kötve, a palesztinai utazók csak ritkán hagyják ki útitervükből Hebront, melyhez kitűnő kocsí-út visz Jeruzsálemből, ugyanaz, melyen Bethlehembe mentünk s melynek közelében ágazik el az út Hebron felé. Útközben Ráchel-sírgától nem messzire vannak *Salamon-tavai* (arabul *Kálát el-Burak*), azok a víztartó-medencék, melyek a szent-várost vízzel látják el. Három medence fekszik egymás feletti terraszokon és körülbelül 50 méternyi távolságban egymástól. A felsőtő, mely részben a sziklába van vágva, félig falazott, 116 m. hosszú, és 70 m. széles; a középső-tő 129 m. hosszú, 48 m. széles és 12 m. mély; az alsó-tő, a legszebbik, 177 m. hosszú, 45—63 m. széles és 15 m. mély. A tavakhoz lépcsők vezetnek le. Vizük részint forrásokból, részint esőzésekből származik s levezető csöveken foly a jeruzsálemi vízvezetékbe. E tavak építését a Predikátorok könyve (2. r. 6. versének) alapján

épült. A régi város helyén levő romok között mutatják Izainak, Dávid atyjának sírját.

A város épületei épen olyan izlésben épültek, mint Jeruzsálemben, kőből és kupolákkal borítva. A szűk és rendetlen utcákban alig van valami érdekes látnivaló. A fanatikus mohammedán lakosság

ARAB PÓRNÓK.

apró népe az idegeneket barátságtalanul, gúnnyal, szitkokkal, sőt kődobálással fogadja, ami ellen legcélszerűbben hidegvérrel és békés magatartással vétezzük magunkat.

Hebron városának nevezetessége a *Haram*-mecset, mely a hagyományos *Machpelah-barlang* fölé épült a város keleti részében,

Salamon király művének tartják és nincs ok rá, hogy valóságát kétségbe vonjuk; mert a bölcs király nagyszerű építkezéseinél mindenestre kiváló gondot fordított arra, hogy királyi székhelyét jó vízzel lássa el. Josephus Flavius szerint Pilátus is épített vízvezeték-
ket, melynek költségeit részben a templom pénzeiből fedezte, mi miatt a zsidók fellázdáltak ellene.

A templom-tér archeologiai kikutatásánál olyan csövezetre akadtak, mely csak a vízvezeték alkotórésze lehetett. A három tó medencéjéből vezetett csövek útja nagyon tisztán követhető egészen a szent-város falai alá. A vezeték némely helyen egészen nyitott, úgy hogy könnyen lehet vizet merni belőle.

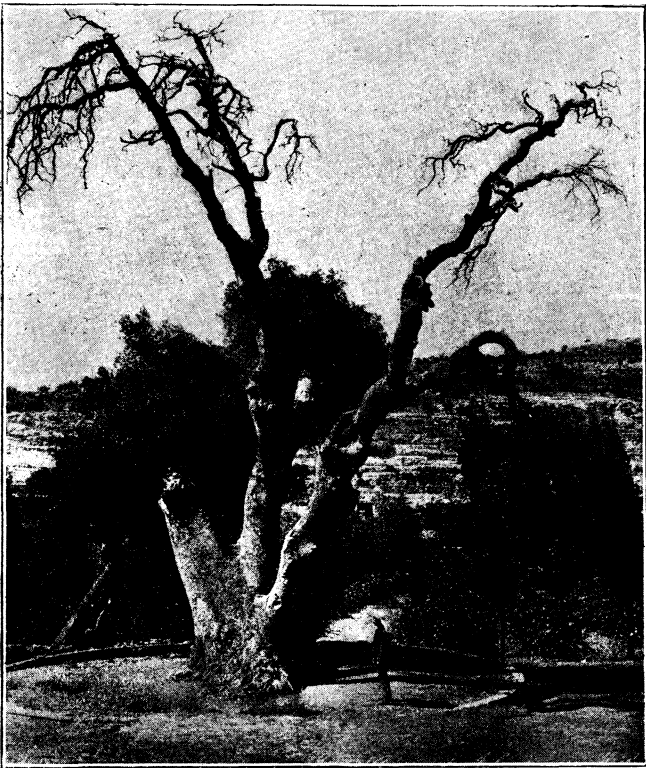
A Salamon-tavaitól Hebronig vivő út nagyon egyhangú, unalmas; sziklás fensíkok váltják egymást. Itt-ott a Bibliából nevezetes helyeket érintünk. *Halhul* faluban egy magas hegyen mutatják *Jónás próféta-sírját* (*Nebi Júnusz*). Nem messzire innen kedvesebb vidéket találunk. A sivár kőmezőket olajfákkal és szőlőkkel beültetett és kőfalakkal bekerített kertek váltják fel. Rendkívül termékeny, buja növényzet van itt mindenütt. A szőlőtőke hihetetlen nagyságra nő meg s óriási nagy gerezdeket terem. Azért itt keresik Eszkol-völgyét (Szőlő-völgyet), melyből a Kanaán-földének kikutatására küldött kémek olyan nagy szőlőgerezdet hoztak, hogy két embernek rúdton kellett vinnie. (Móz. IV. k., 13. r. 24. v.) Terem itt azonkívül mandola és barack is. A völgyet források és patakok bőven ellátják vízzel. Közeledünk Hebronhoz. Itt egy nagy épületnek romjait *Ábraham-házá-nak* (*Râmet el-Khalilnak*) nevezik; a zsidó hagyomány szerint itt lett volna a *Mamre mezeje*. Az épületből csak két falnak romjai láthatók; a 3—5 m. hosszú és habarcs nélkül összerakott kövek az épület régi korára utalnak vissza. A völgyet ma is *Terebint-völgynek* nevezik. A Konstantin által a mamrei terebint-fákhoz épített templomnak romjai még láthatók itt. Egy későbbi hagyomány máshol keresi Mamre-völgyét. Negyedfél órai utazás után Hebronban vagyunk, a mohammedánok szent-városában, mely régebben a hegy lejtőjén amfiteátráliter feküdt; a mai város 927 méter magasan a tenger felett, a völgy fenekén és a hegy aljában

A Haram-tér mecsetje eredetileg keresztény templom volt, a keresztések idejében 1167—1186-ig épült: hossza 21·3 m., szélessége 28·3 m. Három hajóból áll, melyek négy oszloppal vannak egymástól elválasztva. A templom padozatából két bejárás vezet le a „kettős-barlang“-ba. A mecsetben hat kenotáf van, kőből faragva és arannyal-ezüsttel himzett zöld posztóval betakarva. Azt tartják ezekről, hogy a fönnebb említett három patriárcha és nejeik fekvő helye felett állanak. A mecseten kívül fekvő melléképületben Józsefnek kenotádját is mutatják. A Haram-tér szomszéd-ságában levő fellegvár (*el-kálâ*) most félig romban hever. Valószínű, hogy itt állott Dávid király vára.

Hebrontól félórányira van az oroszok telepe, nagy zarándokházzal, melyet azért szoktak a zarándokok meglátogatni; mert a zsidók hagyományától eltérőleg ez volna a valódi *Mamre-völgye*, melyben *Ábrahám-tölgye*-t is mutatják. A *Quercus ilex pseudo-cocciferák* neméhez tartozó tölgy, melynek törzse 10 m. vastag, ősrégi fa; már a XVI-ik század óta említik a zarándokok tisztelettel és kegyelettel. A századok viharjait átélt hatalmas tölgy most kiveszőben van; ágai száradnak, törzse odvasodik. Nehány év múlva már csak helyét fogják mutogatni, ha csak gyökereiből nem támad újabb hajtás, mint ahogy a Gethszemáne-kertjének Krisztus korabeli olajfái újra kihajtottak, hogy nekünk a szent-helyek csodás emlékeiről tanúságot tegyenek.

és magában foglalja Ábrahám és Sára, Izsák és Rebeka, Jákob és Lea sírjait. Az egykori keresztény bazilikából átalakított mecsetet négy oldalról nagy falak veszik körül, melyeknek óriási kövei simára vannak kifaragva és párkányozva, s nagyon hasonlítanak a Jeruzsálemben Salamon-falánál látott kövezethez. Itt is van egy darab fal, melyet a zsidók siránkozása helyének neveznek, mert a zsidók pénte-

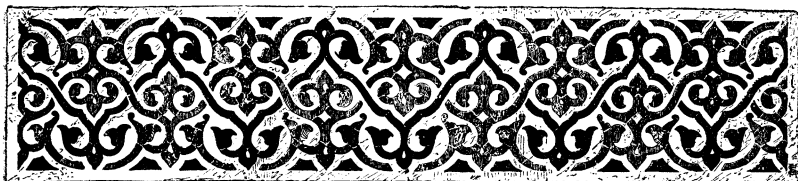
ÁBRAHÁM TÖLGYE HEBRONBAN.

ken délutánonként ide járnak sírni régi dicsőségük felett. A Haram-tér udvara az utca kövezete felett közel 5 méter magasan fekszik s kőlépcsők vezetnek fel hozzá. A keresztényeket az udvar egyik bejáratánál csak a hetedik lépcsőig engedik fel; azon belül eddig csak nagyon keveseket s csak a szultán fermánjával engedtek bemenni.

azt a kegyeleten kívül a hely regényessége, csodás természeti szépsége is vonzza.

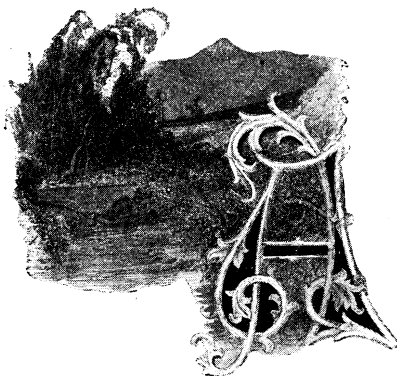
Jeruzsálemből Jerichóba, a Jordánhoz és a Holttengerhez könnyű a hozzájutás. Jó karban levő hegyi-uton lehet megtenni az egész kirándulást, mely két napot vesz igénybe.

A szent-városból a már ismert helyek érintésével a Szent-István-kapun kilépve, átkelünk a Kidron-hídján, elhaladunk a Gethszemáne-kertje előtt s az Olajfák-hegyének lejtőjén megyünk fölfelé. Az Üdvözítő gyakran járt ezen az uton a szent-városból Bethániába, hol barátai házánál szívesen tartózkodott. Egy ilyen útja alkalmával, a szent-városba való ünnepélyes bevonulása előtt megéhezék, mondja a Szentírás: *és látván egy fügefát az út mellett, ahoz méne és semmit nem találván azon, hanem csak leveleket, mondá annak: Soha te rajtad gyümölcs ne teremjen mindörökké! És a fügefa azonnal elszáradá* (Szt Máté 21. r., 19. v.). A hagyomány szerint a szóban levő fügefa épen azon a helyen állott, ahol most halad el kocsink. Innen kevés vártatva elérjük *Bethániát* (Szegény-háza), azt a kis helységet, melynek viskói ott fekszenek az Olajfák-hegyének délkeleti oldalán levő dombon. Az arabok a *Lazarium* szónak elferdítésével *el-Azarijé*-nek nevezik az Üdvözítőnek e kedvelt helyét, hol Lázárnak, Mária és Márta bátyjának házában gyakrabban megfordult és tanított. A füge-, olaj-, szentjánoskenyér- és mandulafákkal borított kis faluban egy tornyos rom magaslik ki az apró viskók közül. A hagyomány *Lázár-vára*-nak nevezi e tisztos emléket, melynek párkányosan kifaragott nagy alapkövei az épület régi eredetéről tanuskodnak. Tehát ez lett volna az a ház, hol az Üdvözítő Mária és Márta társaságában elidőzött; itt folyt le az a jelenet, mikor Mária *az Úr lábainál ülván, hallgatá az ő igéjét. Márta pedig szorgalmaskodik vala a gyakori szolgálatban, ki megállá és mondá: Uram! nem gondolsz-e vele, hogy nővérem egyedül hagyott engemet szolgálni? Mondjad ezért neki, hogy segítsen nekem. És felelvén, mondá neki az Úr: Márta, Márta: szorgalmatos vagy és sokban törődöl. Pedig egy a szükséges. Mária a legjobb részt választotta, mely el nem vétetik tőle.* (Szt Lukács

XVI. Kirándulás a Jordán-folyóhoz.

(A Jordán-folyó bűbája. Jeruzsálemtől Jerichóig. Az elátkozott fügefája. Bethánia és kegy-helyei. Lázár feltámasztása. Mária és Márta. Az irgalmas samaritánus. Vádi el-Kell. Illés a Kárit-patakjánál. Jerichó fekvése különböző időkben. Nagy ellentét a régi és mai Jerichó között. Szent-János keresztelési helye a Jordánban. Az Üdvözítő megkeresztelése. Fürdés a Jordánban. Dsebel Karantál. A negyvennapos böjt helye. Anachoréták a Jordán partján.)

Jordán-folyó neve olyan varázserőt, olyan bűbajt rejt magában, hogy a zarándokokat ellenállhatlanul vonzza magához. A zsidók átkelése a folyón, mikor Egiptomból visszajöve őseik hazáját mennek elfoglalni, Jerichó csodás bevétele

Józsue által, Illés prófétának rejtőzködése a Kárit-patakjánál, majd Keresztelő-Szt János élete és keresztelései a folyóban, az Üdvözítő megkeresztelése, mind olyan csodás szép részei az ó- és új-szövetségi Szentírásnak, hogy vágyva-vágyunk megismerkedni azokkal a szent-helyekkel, hol ezek az események történtek. Aki pedig az Olajfák-hegyén arról a feledhetetlen mináréról végig tekintett a lábai alatt elterülő vidéken s látta a Jordán-folyónak elragadó panorámáját,

a poklos Simon házát, hol az Üdvözítő megjövendöli keresztrefeszítetését, abból az alkalomból, hogy egy asszony, (Szt János szerint maga Lázár huga, Mária) alabástrom-edényből drága kenetet öntött az Úr fejére, mi miatt a tanítványok megneheztelének, mondván: „*Mire való e vesztegetés? Mert ezt drágán el lehetett volna adni, és a szegényeknek kiosztani.*“ Az Úr erre oltalmába vette az asszonyt, mondván: *Miért vagytok ez asszony bántására? Ő jó cselekedetet tett velem. Mert szegények mindenkor vannak veletek; én pedig nem mindenkor vagyok veletek. Mert ő e kenetet testemre öntvén, azt temetésemre cselekedte.* (Szt Máté 26. r., 6—12. v.)

Bethániából hegyen-völgyön, elhagyatott, kopár, néptelen vidéken keresztül halad az út. Körülbelül fele uton találjuk a *Khan Hadrur* nevű karaván-tanyát, mely helyhez fűzi a hagyomány az irgalmas szamaritánusról szóló szép példabeszédet, melyet az Üdvözítő e szavakkal mondott tanítványainak: *Egy ember méne Jeruzsálemből Jerichóba, és rablók közé juta, kik meg is foszták őt és megsebesítvén, félholtan hagyák őt és elmenének. Történt pedig, hogy egy pap jött le azon az uton, és látván őt, elméne mellette. Hasonlóképen egy levita is; midőn azon helyhez ért, és látta őt, elméne mellette. Egy szamaritánus arra utazván, feléje jöve és látván őt, könnyөрületre indula. És hozzája menvén, beköté sebeit, olajat és bort öntve azokba, és föltevén őt barmára, a szállásra vivé és gondját viselé.* (Szt Lukács 10. r. 30—34. v.)

Néptelen, sivár hegyoldalon mély völgybe szállunk alá újra. A hegyoldalak amphitheátrálisan, lépcsőzetesen esnek alá a völgybe. Akhor-völgyét a hagyomány annak a *Kárit-patak*nak tartja, hol Illés próféta Aháb üldözése elől, az Úr meghagyásából, elrejtőzött és a hollók által tápláltatott (Kir. III. k., 17. r., 3—7. v.)

Mindig vadabb, sivárabb lesz a vidék. *Vádi el-Kelt*-völgye nagyon hasonlít a Kidron-völgyéhez, azon a vidéken, hol a Holt-tengerhez közeledik. Itt is meredek sziklafalak tornyosulnak ég felé, oly meredeken, mintha emberi kéz faragta volna le ólomzsinór szerint.

Megszédül fejünk, még ha alulról nézünk is fel e sziklamagas-

10. r., 39—42. v.) Ezekről nem messzire van *Lázár-sírja* (*Kabr el-Azár*), egy földalatti sírűreg, melyhez a mohammedánok, akik Lázárt mint szentet tisztelik, kupolás mecsetet építettek s az egész telket birtokukban tartják. Ez nem zárja ki azt, hogy koronként az római-katholikusok is isteni-tiszteletet tartsanak itten. E helyhez fűződik az Üdvözítőnek az a csodatétele, mely oly szépen van leírva

LÁZÁR FELTÁMASZTÁSA.

Rubenstől.

Szent Jánosnál (11. r., 1—44. v.), hogy t. i. Mária és Márta bátyját, a már négy nap óta eltemetve fekvő Lázárt, halottaiból feltámasztotta.

Lázár-sírja közelében mutatják Mária és Márta házát, továbbá

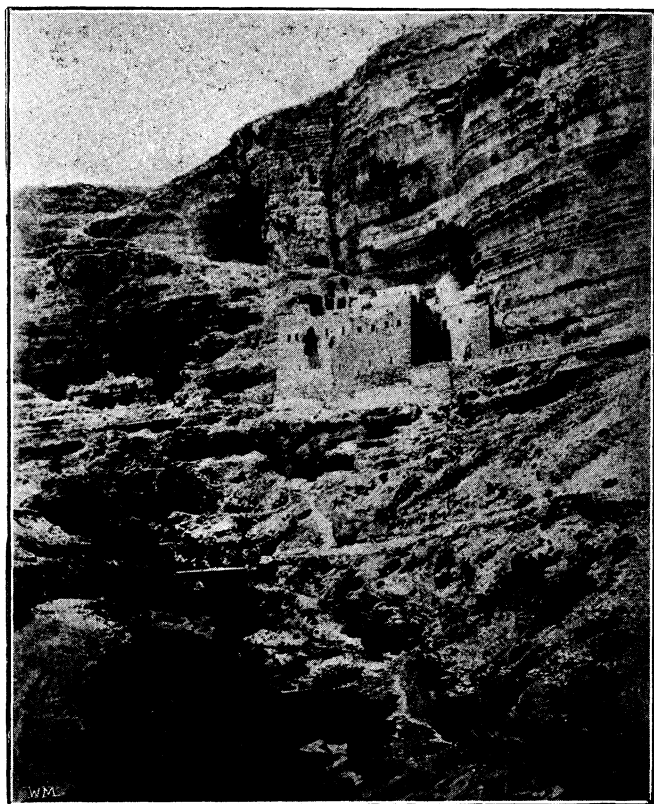
mely valóságos paradicsom volt egykor. Az új-testamentomi Jerichó helyére értünk, melytől a mai Jerichó csak néhány percnnyire fekszik távolabb; az ó-testamentomi a Quarantana-hegy aljában feküdt. Így változtatta e nagy jelentőséggel bíró és történelmileg nevezetes hely fekvését. Ma *er-Riha* név alatt csak néhány cigányputrihoz hasonló viskó tartja fenn Jerichó nevét. Nem is ezért zarándokolnak ide évenként ezrével a különféle vallásfelekezetű ájtatos lelkek, hanem hogy lássák a Jordánt és fürödjenek a szentfolyó hullámaiban.

Az ó-testamentomi Jerichó fallal kerített nagy város volt, mely kezdetben Benjamin törzséhez, majd az éjszaki országhoz tartozott. Buja növényzete között magas pálmái is voltak, még a keresztény kor kezdetén is; de már régen kivesztek. Jerichó híres volt balzsamcserjéiről, melyek kitűnő balzsamot szolgáltatottak. Jézus idejében a Szentírás szerint árnyas szikamorok borították útjait (Szt Lukács 19., 4. v.) Antonius Kleopátrának ajándékozta Jerichót, akitől Herodes vette meg és palotát építvén oda, téli tartózkodása helyévé tette. Itt halt is meg, de a Herodiumon, a Bethlehem közelében levő Frankhegyen temettette el magát. A Jordánon-túli Palesztinából jövő zsidók itt gyülekeztek és innen együtt mentek fel Jeruzsálembe a templomba. Jézus is innen ment utolsó útjára a szent-városba. A kereszténység első századaiban templomot és zarándokházat építettek ide, a IX-ik században egy Szt Istvánról nevezett kolostort is találunk itt. Az Új-Jerichó a mai helyén a keresztések idejében keletkezett, később mohammedánok kerítik hatalmukba, kik alatt a hely mindinkább alásülyedt.

Jerichó vidékén kitűnő szőlő terem. Az egykor buja növényzet helyett ma vad bozót és tüskés cserjék borítják az egész vidéket. A *Zizyphus Lotus* v. *Zizyphus Spina Christi* (arabul *nebk* vagy *sziár*) magas tövises cserje, melyet a vidék lakói kerítésekkül használnak. Ebből fonták Krisztusnak töviskoronáját.

Itt kezdődik *Jerichó-oázisa*, mely hajdan nagyon művelt terület volt és gazdag növényzettel volt borítva. A folyó alsó medrét ma is sűrű bozót, cserjék és fák szegélyezik. Ebben az áttörhetetlen

latra. A kisértetiesen szaggatott meredek sziklafalnak legvadabb helyére kolostort építettek a görög szerzetesek számára. Fegy-telep ez a büntetésből ide száműzött szegény szerzeteseknek, vadabb és kétségbeejtőbb hely Mâr-Szabánál is. A szem hiába keresi az ösvényt, amelyen ezen ég és föld között lebegő fészkekhez feljut-

VÁDI EL-KELT. ILLÉS-KOLOSTORA.

hatni. Úgy el van ez rejtve a sötét sziklafal repedései és kiszökellő tuskói között. Az ide internált szerzetesek olyan életet élnek, mint a régi kor anachorétái; zöldséggel és silány gyümölcsessel táplálkoznak.

Amint e völgyből kilépünk, szelidebb, kedvesebb lesz a vidék,

Karantal (Quarantana) egy meredek sziklafalakkal égnek meredő csupasz, kopár hegy, melyre csak nagy nehezen lehet feljutni. Nevét onnan vette, hogy az Üdvözítő e hegyen böjtölt és imádkozott negyven napig, (Máté 4. r. 1. s köv. v.) s itt kísérté meg őt először és harmadszor a sátán, midőn először felszólítá, hogy a köveket kenyerekké változtassa, aztán pedig e hegyről megmutatta neki a világot és annak dicsőségét, melyeket neki ígért, ha őt leborulva imádja. A hegy oldalába vájt odukba és barlangokba már a kereszténység első századaiban számos remete vonta meg magát, böjtölve, imádkozva és testének sanyargatásával töltve ott életét. A görög papoknak e hegyen is van egy fegytelepük, olyan mint a már-szabai és a vádi el-kelti kolostor. Azt a barlangot, melyben az Üdvözítő tartózkodott, kápolnává alakították át.

A hegyről olyan elragadó látvány tárul a szem elé, melyhez foghatót kevés helyen találunk s mely kárpótlást nyújt a feljutás nehézségeiért.

sűrűségben nemcsak apróbb vadak élnek, hanem a vaddisznó is kedvelt tanyának tartja buvóhelyeit. A csalitban vadgalamb, gerlice turbékolása s a fülemile éneke a honi berkeket idézi fel előttünk.

Jerichótól nem messze meredek sziklás part alatt, körülbelül azon a ponton, hol az izraeliták a honfoglaláskor Józsue vezetése alatt a folyón átkeltek, van a Jordánnak az a helye, ahol Keresztelő Szt János az Üdvözítőt megkeresztelte. Amint azt a Szentírás mondja: *Akkor eljőve Jézus Galileából a Jordán mellé Jánoshoz, hogy megkereszteltessék tőle. János pedig ellenzé, mondván: Nekem kell tőled megkereszteltetnem és te jösz hozzám? Felelvén pedig Jézus mondá neki. Hagyd ezt most, mert így illik teljesíteniünk az egész igazságot. Akkor ráhagyá. Megkereszteltetvén pedig Jézus, azonnal feljőve a vízből; és ime megnyilvának az egek, és látá az Isten lelkét galambképen lejöni és rászállani. És ime szózat lön mennyekből, mondván: Ez az én szerelmes Fiam, kiben nekem kedvem telik.* (Szt Máté 3. r. 13—17. v.)

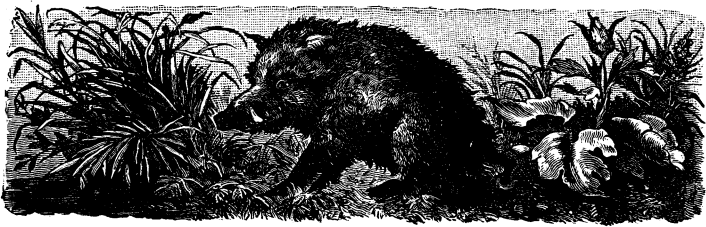
A latin szertartásúak és görög-keletiek a Jordán más-más pontját tartják a keresztelés helyének. És ez jól van így; különben a nem épen békés egyetértésben élő keresztény felekezeteknek egygyel több helyük volna, mely perlekedésre és tettelegességre adna alkalmat. Így aztán a husvétii fürdés a Jordánban rendesen baj nélkül szoktak végződni, már azért is, mert a feltámadás ünnepe nem esvén össze a két felekezetnél, ünnepi körmeneteik nem találkoznak. Ezek a fürdés a rendesen nagy ünnepséggel és vallási szertartással vannak összekötve. A hivek ezrivel nagy körmenetben török katonai fedezet és védelem alatt vonulnak Jeruzsálemből Jerichóba, hol sátrakban és házakban töltvén az éjszakát, hajnalban mennek le a szent-folyóra fürdeni. A Jordán vize meglehetősen hideg, agyagos színű, zavaros és folyása nagyon rohamos. Medrében, mely közepe felé folytonosan mélyedő, éles kavicsok vannak s azért a fürdés nem mondható kellemesnek. A Jordán vizéből minden szentföldi zarándok visz magával egy-egy palackkal s azt otthon, mint szent-vizet, az új családtagok keresztelésére tartogatják.

Jerichó közelében, közel a keresztelés helyéhez van a *Dsebel*

birta. Palesztinában délen az Arnon folyóig, a Szentföld határain túl is kiterjedt birtokuk, melynek állandó határai nem voltak. Tőlük éjszakra laktak az ammoniták, szintén harcias nép, mely ellen Jefta, Saul és Dávid is folyton harcoltak. Ők is, mint szomszédai, a moábiták, már a második században Kr. u. letűnnek a történeti szereplés teréről. A moábiták fővárosa volt *Kir Moab* (ma *el-Kirak*), az ammonitáké *Rabbath-Ammon*.

A jordánontúli országrész a Jordán-folyó partján és a Holttenger mentén hegyes vidék, azon túl keletre hosszan elterjedő fensík. A Jordán-folyó mentén elterülő hegyes vidék, minthogy bőven van átszelve folyókkal és patakokkal, régen igen termékeny volt. A hegyeket dús erdők borították, melyek az izraelitákat nagy bámulatba ejtették, mikor a homokos pusztákról ide érkeztek. Ma ezen a vidéken legnagyobb részt nomád beduinok tanyáznak és vándorolnak vidékről-vidékre, hogy tevéiknek legelőt keressenek. Tovább keletre, különösen a Hauran vidékén rendkívül gazdag gabonaföldek vannak, melyek olyan bő termést adnak, hogy a Hauran vidékén termelt gabona elszállítására Damaskustól Muzeribig vasutat is építtetett a török kormány. A *Hauran* vidéke és a *Trachonitis*-terület csupán lávából áll, melyen ezernyi kialudt kis kráter borítja a föld színét. Az elmállott láva barnás-vörhenyes humust képez, mely rendkívül termékeny. Az el nem mállott darabos lávatömeg érdes, hegyes felületű és a rajta való közlekedést nagyon megnehezíti.

A Hauran néprajzilag igen érdekes vidék. Sok barlang- (troglodita) lakást találunk rajta, melyek már a legrégebb korból nyúlnak vissza. A házak kőtuskókból vannak összerakva, anélkül, hogy összekötő habarcsot használtak volna. Nagyon sok római építmény, különösen templom-rom maradt fenn a városokban, különösen *Bozrában* (ma *Bosztra*), mely a római korban virágzó város volt, ma jelentéktelen kis falu. A Hauranban letelepedett arabok eredetileg pogányok voltak, de már nagyon korán felvették a keresztény vallást s 180-ból említést tesznek egy I. Amr nevű királyukról, aki sok kolostort építtetett. A római-görög műveltség is honos volt, amit a nagy számmal talált görög feliratok mutatnak. Hauranban is nagy

XVII. A Jordánontúli Palesztina.

(Perea, a Tulsó-ország, a Szentföld történetében. Az izraeliták harcai a moabítákkal és ammonitákkal. Perea fekvése. A Hauran-terület. Gileád. A gileádi balzsam. Nebo-hegye. Mózes halála. Józsue az izraeliták honfoglalója.)

tt, azon a helyen, hol a Jordán-folyóban Keresztelő Szent János az Üdvözítőt megkeresztelte, keltek át az izraeliták a folyón Józsue vezetése alatt, hogy elfoglalják az Igéret-földjét. Itt most híd vezet át a folyón a Jordánon-túlra, Palesztinának azon részébe, mely Perea név alatt szerepel a Szentföld geográfiájában. *Perea*, Tulsó-országot, (tulajdonképen tulsót) jelent. Ez a vidék leginkább csak az ó-szövetségi Szentírásban és a Krisztus utáni időkben szerepel. Az első kereszténység történetében

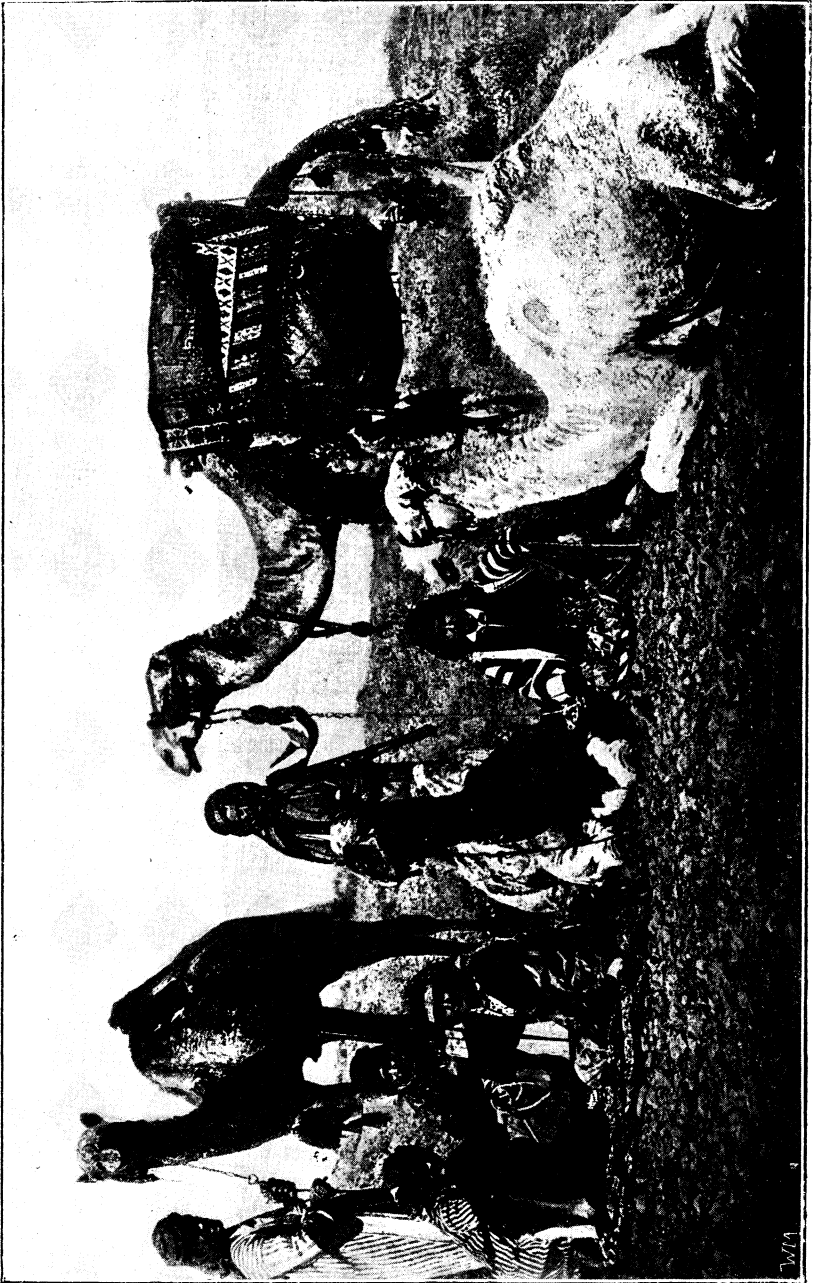
alig van szó róla. Az ó-szövetség történetének egy jó része játszódik le e vidéken. Az izraelitáknak Egiptomból való beköltözése ezen a területen keresztül megy végbe. Folytonos harcoknak egész láncolatát küzdik itt az izraeliták a moábitákkal, ammonitákkal, mely harcok még a honfoglalás befejezése után sem szűnnek meg. A moábiták sémi eredetű s az izraelitákkal rokon nép voltak. Fővonásuk a harciaság, mely őket szomszédaikkal és rokonaikkal folytonos összetűzésre

számmal vándorolnak nomád beduinok, akik a földművelő népet nyugtalanítják birtokaikon. Nehány évszázad óta druzok telepedtek le a területen, különösen 1861 óta annyian költöztek be ide, hogy azóta a *Hauran-hegységet Druzok-hegységének* is hívják. Érdekes a vidék lakóinak szokásai között a vendégszeretet, melynek gyakorlására helységeikben ingyen ellátó vendégfogadók vannak. Az érkező utasokat *Merhaba* (Isten hozott) köszöntéssel fogadják, elszállásolják s több napon át a helység lakóinak költségén mindenféle étellel ingyen ellátják. A lakosság ezen vendégszeretete miatt nagyon szegényedik.

A jordán-menti területet a *Jarmuk-folyótól* le az *Arnon-folyóig*, közös néven *Gileád-nak* is nevezik, melyet a *Jabbok-folyó* két részre oszt. Ez a termékeny, üde, festői hegyvidék a Jordánon-túlnak legszebb része. Főhelye volt *Gerasa* (arabul *Dseras*), a rómaiak idejében rendkívül virágzó város, ma jelentéktelen helység, melyben cserkeszek laknak. A római korból fenmaradt szép romok (diadalkapu, templom, színház, forum stb.) a város fényéről és hatalmas voltáról beszélnek.

Gileád buja legelőjű völgyeiben híres volt a balzsam-cserje, mely egész erdőséget képezett. A *zakkum* (*Balanites aegyptiaca*) alacsony cserje, melynek levelei a buxushoz hasonlítanak, gyümölcse alakra és színre olyan, mint a vadgesztenye, melyből a lakosság a zacheus- vagy gileádi balzsamot készítette. A zarándokok Jerichó vidékéről, hol e balzsam-cserje szintén otthonos, rendszeren hoznak magukkal ebből a balzsamból, melyet sebek gyógyítására használnak.

A Jordánon-túlnak legismertebb bibliai nevezetessége *Nebó-hegye*, mely a Holttenger éjszaki csücskével egy magasságban fekszik, szemben Jerichóval s nem messze a Jordán-folyó partjától. Erre a hegyre ment fel Mózes, hogy megnézzze az Igéret-földét, melybe bemenni nem engedé meg neki az Úr. Erről a magaslatról belátható az egész Szentföld, fel éjszakon egész a Nagy-Hermonig, melynek hókoszoruzta csúcsai határt képeznek Sziria felé, látható Galilea, a Holttenger, az egész Jordán-völgye, a rajta végigkígyózó

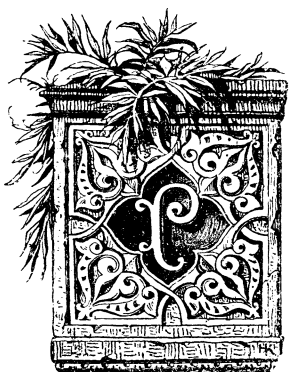

NOMÁD BEDUINOK.

XVIII. Galilea.

(Galilea tartomány kiterjedése. Alsó- és Felső-Galilea. A lenézett galileaiak. Jézus otthona Galileában. Fülöp Cezárea. Itt szervezi Krisztus anyaszentegyházát. A Jordán-folyó forrásai. Szafed a zsidók egyik szent városa. Jézus fellépése Kafarnaumban. A város romjai. A Genezáreth-mezeje. Tiberiász városa. A kánai mennyegző helye. Tábor-hegye. Az Úr színeváltozása. Nazáreth városa. Az Üdvözlet-temploma. Mária-kútja. A nazárethiek Krisztus élete ellen törnek. Szaffurije és a hozzá fűződő hagyomány. Az Ezdrelon-síkja.)

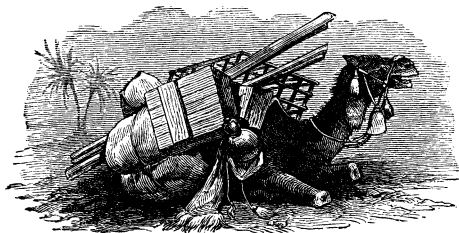

alesztinának az a része, mely éjszaton a Litáni-folyótól és Hermon-hegyétől, keleten a Jordántól, délen a Jezreel síkság déli peremétől, nyugaton Föniciától volt határolva, Galilea nevet viselt. Ez az alacsony dombvidék a Szentföldnek legkedvesebb része. Szép

erdők borítják a magasabb emelkedéseket, míg a szelidebb hajlású dombok lejtői szőlőkkel vannak beültetve. A völgyekben gazdag legelők terülnek el. A Jordán-folyó mentén füge, oleánder, gránát képeznek sűrű berkeket, ligeteket. A kies terület Alsó- és Felső-Galileára oszlik, Szafed városa képezi a kettő közötti választó-vonalat. Galilea Krisztus idejében állott virágzása tetőpontján. Lakossága nem volt tisztán zsidó, keverve volt pogány népekkel, nyelvjárása az idegen elemmel való vegyülése folytán, különbözött a judeai tiszta zsidótól. Erre utal a Szentírás is több helyen. Mikor Kaifás házában törvényt ültek Krisztus felett a papi fejedelmek, a ház

ezüst folyóval, látszik a Földközi-tenger mellől felemelkedő Karmel. A Bibliának leírása teljesen megegyezik a valósággal. Miután Mózes az egész Igéret-földén végignézett, így szóla hozzá az Úr: *„Ez azon föld, melyért megesküdtem Ábrahám-, Izsák- és Jákobnak, mondván: A te ivadéknak adom azt. Láttad azt ten szemeiddel, de át nem mégy arra. És meghala ott Mózes, az Úr szolgája, Moáb földén az Úr rendeléséből.“* (Mózes V. k. 34. r. 4. 5. v.)

Amit az Úr Mózesnek meg nem engedett, azt végrehajtá Nun fia Józsue. Az izraelitákat ő vezette át a Jordán-folyón és elfoglalta harcosaival azt a földet, mely őket mint atyáik öröksége megillette. Ő volt a honfoglaló izraeliták vezére és Isten akaratának végrehajtója.

szentegyháza és annak hierarchikus szervezete felől. Fülöp Cezareában ülte meg Titus Jeruzsálem bevételének örömnepét. Zsidó foglyokkal gladiator játékokat és vadállatokkal való viadalokat rendezett.

Baniász a palesztinai határon túl Sziria területén fekszik; a Szentföld legéjszakibb határpontja *Tell el-Kádi*, mely csak öt kilométernyire fekszik Baniásztól. Tell el-Kádinál bugyog elő a Jordán-folyó középső, legerősebb forrása, melyet „kis Jordán“ néven említ Josephus Flavius. Innen félóránnyira délre van a harmadik forrás, a Nahr Chasz bani. A három forrás *Seich Juszuf*-nál egyesül, hol a Jordán-folyó már 14 m. széles és 27 m. szélességű mederben hömpölyög tova.

Ha a Jordán mentén dél felé haladunk a Merom- és Genezáreth-tava közötti vidéken, a Jordán-folyótól nyugatra van *Szafed* városa, melyet csak a Krisztus utáni korban kezdenek említeni. A keresztesek idejében Fulko kastélyt épít e helyen, melynek megvétele nehéz munkát adott Szaladinnak. Szafed a zsidóknak egyik szent helye; mert hagyományuk szerint innen fog jönni a Messiás. A városnak van 25.000 lakosa, kiknek kétharmada lengyel (*askenázim*) zsidó, kik osztrák-magyar védelem alatt állanak. A spanyol (*szefardim*) zsidók többnejű életet élnek.

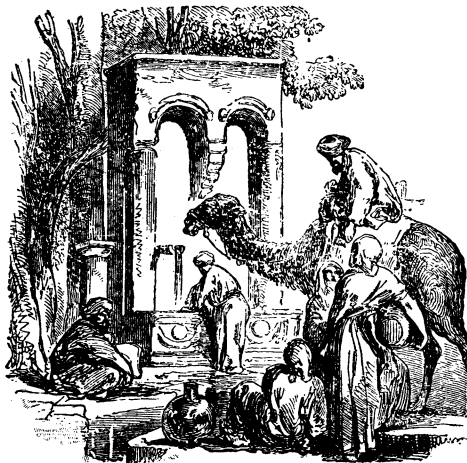
A Genezáreth-tavának környéke az Üdvözítő életében fontos szerepet játszik. Itt kezdi meg és végzi apostoli működésének java-részét; innen veszi tanítványait, hogy őket tanának követőivé és apostolaivá avassa. Fellépése előtt elmegy Galileából a Jordán mellé, hol János által megkeresztelteti magát, aztán visszatérván szülő-városába, Nazárethbe, innen elmegy lakni Kafarnaumba, a Galileai-tenger partjára. Elkezd tanítani, mondván: *Tartsatok bűnbánatot! mert elközelgetett mennyeknek országa.* (Szt Máté 4. r. 17. v.) *És körüljárá Jézus egész Galileát, tanítván zsinagógáikban és hirdetvén az ország evangéliumát és meggyógyítván minden nyavalyát és minden betegséget a nép között. És elterjede az ő híre egész Sziriában és hozzája vivének minden beteget, különféle nyavalyákban és gyötrelmekben sinlődöket, ördögösöket, holdkórosokat és inaszakadtakat*

tornácában levő Péter pedig megtagadá a Mestert, a körülötte állók az Üdvözítőhöz való tartozását e szavakkal bizonyíták: „*Bizonyára te is azok közül vagy, mert szólásod is elárul téged.*“ (Szt Máté 26. r. 73. v.) A galileaiak vallásosság tekintetében szabadelvűebbek voltak, mint a Szentföld többi lakói s azért a zsidók lenézték őket. Hogy hazafiasságuk nem volt csekélyebb a többiekénél, azt megmutatták 67-ben Kr. u. a rómaiak elleni felkelés alkalmával. Galilea s különösen a Genezáreth-tavának vidéke volt az Üdvözítő legkedvesebb tartózkodó helye. Itt élt, tanított, működött legtovább s minden hely az ő életével és tanításával van összefüggésben.

Galilea tartománynak éjszaki határán, a Nagy-Hermon-hegynek lábánál, regényes szép helyen fekszik *Baniász* falu, melynek közelében egy sziklabarlangból bugyog elő a Jordán-folyó egyik forrása. A falu neve eredetileg Paneász volt, mert az a barlang, melyből a Jordán-forrása fakad, Pánnak volt szentelve. Herodes fia, Philippus, aki ezt a területet atyjától örökölte, Caesareának nevezte Philippi melléknévvel, megkülönböztetésül a másik hasonló nevű várostól, mely Caesarea Palaestina nevet viselt. Caesarea Philippi a legéjszakai pont, melyet az Üdvözítő utazásaiban érintett. Erről a Szentírás így szól: „*Jöve pedig Jézus, Filep Cezareájának környékére, és kérdé tanítványait, mondván: Kinek tartják az emberek az ember fiát? Ők pedig mondták: Némelyek Keresztelő Jánosnak, némelyek Illésnek, némelyek pedig Jeremiásnak, vagy egynek a próféták közül. Mondá nekik Jézus: Ti pedig kinek tartotok engem? Felelvén Simon Péter, mondá: Te vagy Krisztus, az élő Isten fia. Felelvén pedig Jézus, mondá neki: Boldog vagy Simon, Jónás fia, mert a test és vér nem jelentette ki ezt neked; hanem Atyám, ki mennyekben vagyon. Én is mondom neked, hogy te Péter vagy és e köszálon fogom építeni anyaszentegyházamat és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta. És neked adom a mennyek országa kulcsait. És amit megkötendesz a földön, meg lesz kötvé mennyekben is, és amit feloldandasz a földön, fel lesz oldozva mennyekben is.*“ (Szt Máté 16. r. 13—19. v.) Fülöp Cezareának nagy jelentősége van tehát a kereszténység történetében; mert itt intézkedett az Üdvözítő anya-

Rabbi Juda há-Kádes a *Misná* név alatt ismeretes hagyományos törvényt szerkesztette. Szent Jeromos tudós egyházatyja is tiberiászi rabbitól tanulta héber tudományát. A kereszténység csak nehezen tudott itt gyökeret verni. A keresztések alatt püspökséget alapítottak itt, mely a nazárethi érsekség alá helyeztetett. Tiberiász festőileg fekszik a tó partján elvonuló domb lejtőjén, festői dísz adnak neki a kupolás házak tömegéből kiemelkedő pálmák. A város környéke tavasszal valóságos paradicsomhoz hasonlít.

Tiberiásztól nem messzire, a Nazárethbe vezető uton találjuk *Kafr Kenná* nevű falut, melyet a bibliai Kánával tartanak azonos-

KÁNAI KÚT.

nak, hol az Üdvözítő egy menyekzón volt jelen édes anyjával s a víznek borrá változtatásával első csodatételét mívelte. A római katolikus templom azon a helyen áll, hol a csodatétel történt. A görög templomban mutatnak néhány kőedret, melyeket a híres lakodalomból valóknak mondanak. Vannak mások, kik nem ezt a helyet, ha-

nem *Kánat ed-Dselilt* tartják a valódi Kánának.

Ha Kánából déli irányban folytatjuk utunkat, a szelid emelkedű hegyek közül feltűnik szemünk előtt egy sajátságos domborodású kúp, mintha elszigetelten emelkednék ki a vidék hegyei közül. Ez a *Tábor-hegye* (arabul *Dsebel et-Tôr*), a Szentírásban és történelemben gyakran szereplő szent-hegy. Debóra hősnő itt gyűjtet össze sereget Bárak által; a zsoldáros a Hermonnal együtt említi: „Az éjszakot és tengert te teremtetted; Tábor és Hermon a te nevedben örvendenek. (88. zsolt. 13. v.) Nagy Antiochus idejében 218-ban

és meggyógyítá őket. És nagy sereg követé őt Galileából, a tiz városból, Jeruzsálemből, Judeából és a Jordán tulsó részéről. (Szt Máté 4. r. 23—25. v.)

Kafarnaum (héberül *Kefar Nahum*, Nahum-falva) a Jordán folyónak a Genezáreth-tavába ömlésénél feküdt, ma *Tell Hum* nevű jelentéktelen kis község van e helyen, mely alig számlál 15 nyomorult viskót. Az egykor virágzó városból csak vad összevisszaságban heverő oszlopdarabok, egymásra halmozott romok, törmelék láthatók. E szomorú romok között látszanak annak a zsinagógának a falai, melyről a Szentírásban (Szt Lukács 7. r. 5. v.) az mondatik, hogy az a százados építtette, akinek kedves szolgáját Jézus meggyógyította. Az egykor kedves város gyászos romjai eszünkbe juttatják Jézusnak szavait, melyekkel a város jövőjét megjósolta: „*És te, Kafarnaum! vajjon az égig fogsz-e felmagasztaltatni? A pokolig szállasz alá; mert ha Sodomában történtek volna a csodák, melyek tebenned történtek, megmaradt volna e napiglan.*“ (Szt Máté 11. r. 23. v.) Nem messze Kafarnaumtól van *Medsdel*, egy nyomorúságos falu, a régi *Magdala*, Mária Magdolna szülővárosa.

Innen kezdve terül el a termékeny, kellemes szép *Genezáreth-mezeje*, melyről a Palesztina geografiájáról szóló fejezetben már megemlékeztem. Ennek a tóparti szép mezőségnek a déli párkányán van *Tiberiász-városa*, (arabul *Tabarija*), melyről a tó *Tiberiász-tavának* is neveztetik. A város környéke rendkívül termékeny, mert talaja szétmálló lávából képződött. Éghajlata forró, azért a pálma is szépen díszlik. A város 4000 lakosának kétharmada itt is, mint Szafedben, Lengyelországból származó zsidókból áll, kik németül beszélnek. Tiberiász Kr. u. 16—19-ben épült. Heródes, Tiberius római császárról nevezte el az általa újjáteremtett várost, melynek lakói nagyon vegyes népekből verődtek össze. A zsidók eleinte nem szerették és lehetőleg elkerülték a görög-római izlésben épült és hasonló szellemben fejlődő várost. Jeruzsálem elpusztulása után Galilea és annak fővárosa Tiberiász lettek a zsidóság főhelyei. A szinedriont ide tették át Szeforisból és ide költözött a talmud-iskola Jamniából. A zsidó tudomány nagy virágzásnak indult e helyen, hol a híres

három hajlékot, neked egyet, Mózesnek egyet és Illésnek egyet. Mig ő szólott, ime fényes felhő árnyékozá meg őket. És ime szózat a felhőből, mondván: Ez az én szerelmes Fiam, kiben nekem jó kedvem telik; őt hallgassátok.“ (Szt Máté, 17. r. 1—5. v.) A hagyomány elejétől kezdve kiválóan ragaszkodott e hegyhez, mint az Úr színeváltozásának helyéhez s már a VI-ik században három templom épült ide a három kunyhóra való vonatkozással. A keresztések is építettek a Tábor-hegyére templomot és kolostort. 1212-ben Melik el-Adil, Szaladin szultán öcscse és utódja megerősítette a hegyet. II. Endre királyunk keresztesei 1217-ben hatalmukba akarták keríteni ezt az erődöt; meg is mászták a hegyet, december 3-án rohamot is intéztek a vár ellen, de ostromszerek hiányában a támadás nem sikerült. Felhagytak tehát az ostrommal s december 7-én visszavonultak Acconba. A mohammedánok maguk rombolták le később az erődöt és elpusztították a templomot.

A Tábor-hegyének lejtői erdővel vannak borítva. A hegy csúcsa körül futó falak most romban hevernek, az alapkövek párkányosan vannak kifaragva s a római korra vezethetők vissza. A hegy legmagasabb csúcsán állott erődből csak romhalmaz maradt fenn. A római katolikus klastromban levő templom, mely a keresztések idejéből származik, szintén romba dőlt; három hajója és a három kunyhóra való emlékül három kápolnája volt. A görög-keleti templom egy régi egyház helyén épült. A két felekezet vitában áll egymással az Úr színeváltozása helyének valódiságára nézve.

A Tábor-hegy közelében van *Karn-Hattin* nevű szikla-domb, melynek aljában elterülő síkon verte meg 1187 július 3—4-ikén Szaladin szultán a keresztéseket, amiről a Szentföld történetének ismertetésénél már megemlékeztem.

A Tábor-hegyéről két óra alatt érünk el *Nazárethbe*, (arabul *en-Nászira*), mialatt folyton szemünk előtt áll a mészkő-hegy lejtőjén és annak lábánál elterülő szép város. Barátságos, kedves helység ez, melyet tavasszal füge- és olajfák zöldje borít s agáve-kaktuszok szegélyeznek. Házai kertek közè vannak építve. A rohamosan emelkedő városnak van 10.000 lakosa, kik közül 3500 mohammedán,

Kr. e. Itabyrion nevű város volt a hegycsúcson. Origenes és Szt Jeromos szerint e hegyen történt Urunk szineváltozása, melyet a Szentírás következőleg ír le: „*És hat nap múlva maga mellé vevé Jézus Pétert és Jakabot és Jánost, ennek öcscsét és fölívivé őket egy*

TÁBOR-HEGYE.

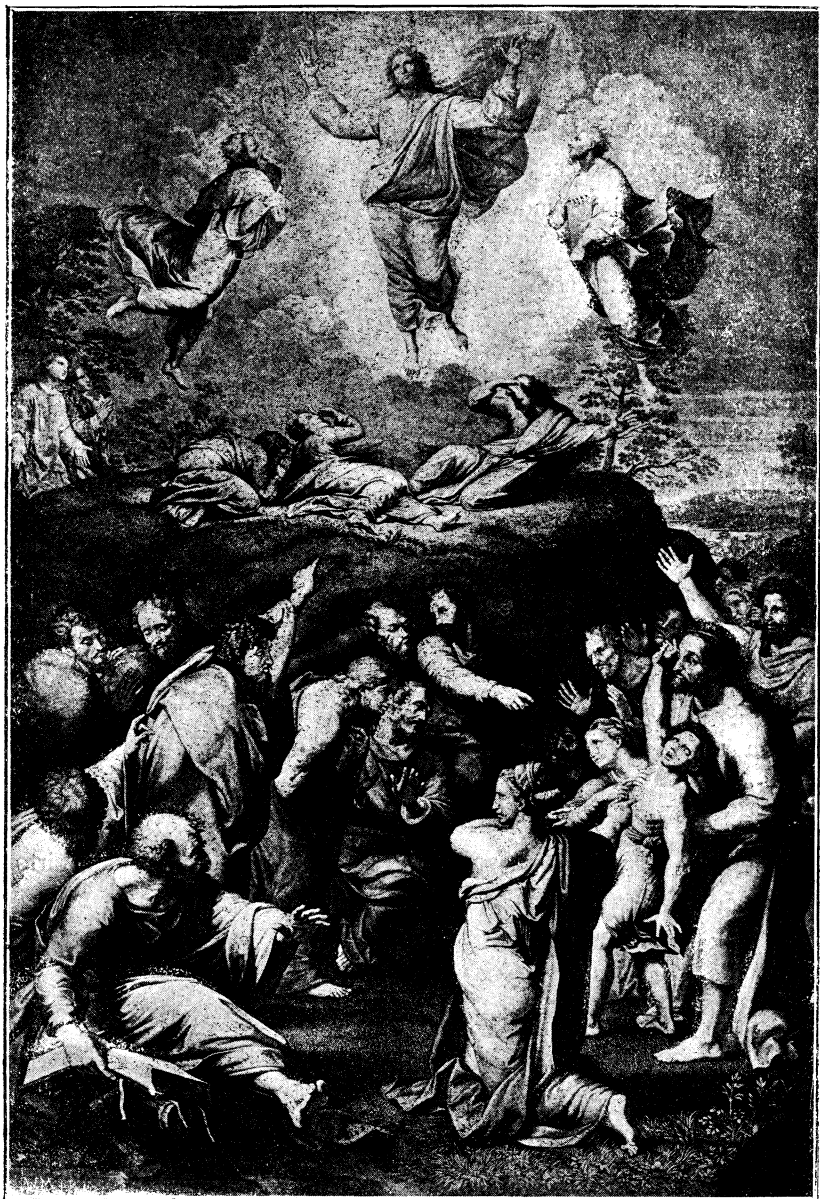
magas hegyre külön. És színében elváltozék előttök és fénylék orcája, mint a nap, ruhái pedig fehérek lőnek, mint a hó. És ime megjelenének neki Mózes és Illés, szólván vele. Felelvén pedig Péter, mondá Jézusnak: Uram! jó nekünk itt lennünk; ha akarod, csináljunk

ugyanannyi görög-keleti, 1000 egyesült görög, 1500 római katolikus, 200 maronita és 250 protestáns. A jólétben élő lakosok a Szentföld többi lakóitól eltérő festői nemzeti öltözetet viselnek. A nők arany és ezüst hímmel varrott mellényeket hordanak, mellüket és homlokukat tele aggatják csengő pénzdarabokkal. Lakodalmaknál a tevéket is tele aggatják mindenféle szalag- és kendő-díszszel.

Nazáreth Jézus idejében nem örvendhetett valami jó hírnévnek; mert a Szentírásban ez áll felőle: „*Akiről Mózes írt a törvényben és a próféták, megtaláltuk Jézust, József fiát Nazárethből. És monda neki Natánael: Kerülhet-e valami jó Nazárethből?*“ (Szt János 1. r. 45—46. v.) A nazarénus elnevezést majdnem gúnyos értelemben vették és Jézusról az ő tanítványait is így nevezték. A keresztényeket egész Keleten ma is *naszranik*nak (többször *naszarának*) nevezik.

A VII-ik században nagy bazilikát találunk a városban, de akkor még nem volt püspöksége. Az iszlám hódítása után faluvá sülyedt Nazáreth. A keresztések templomokat építettek és Szkithopolisból (Bethseánból) ide helyezték át a püspöki széket. A hattini ütközet után (1187-ben) Szaladin Nazárethet is bevette. A középkor óta a keresztények sűrűn zarándokoltak el Nazárethbe, leginkább Akka felől. Mikor a törökök a Szentföldet 1517-ben elfoglalták, Nazárethből kiűzték a keresztényeket, akik csak 1620-ban telepedtek ott le újra, miután a szentferencrendiek visszakerültek birtokaikba. Azóta is sok viszontagságon ment keresztül a város az arab főnökök viszálykodásai és a beduinok rablótámadásai miatt. A franciák 1799-ben Nazárethben táboroztak.

Az egyes vallás-felekezeteknek, melyek saját főnökeik alatt állanak, külön városrészeik vannak Nazárethben. A görög-keletieknek van püspökük, templomuk, klostromuk és iskolájuk, az oroszoknak van szintén fiú- és leányiskolájuk, tanítóképzőjük és zarándokházuk. A római katolikusoknak van szentferencrendi kolostoruk, templommal és iskolával, van új hospiciumok, iskolájuk mohamedán gyermekek számára, árvaházuk és a *Dames de Nazareth* által fentartott iskolájuk, van zárdája a klarisszáknak és a József

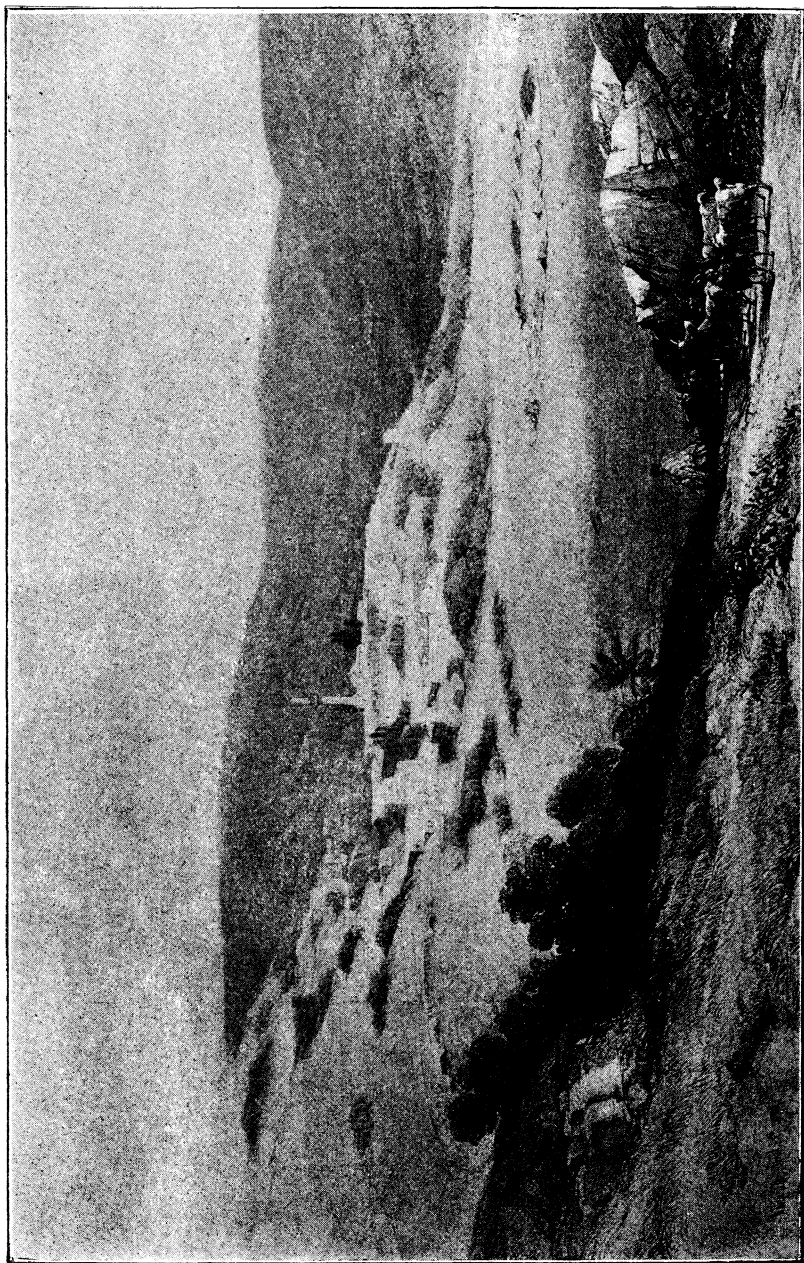

AZ ÚR SZINEVÁLTOZÁSA. LA TRASFIGURAZIONE.

Raffael festménye a Vatikán Galleriájában.

nővéreknek. Van temploma a maronitáknak is. A protestánsoknak van kórházuk (az edinburghi orvosi misszió tulajdona), templomuk, misszió-iskolájuk és biblia-raktára a Church Missionnak; a londoni nőnevelési-társaság szép árvaleányházat építtetett újabban a hegy lejtőjén.

Az *Üdvözllet-temploma* (Ecclesia Annunciationis) a latin kolostor udvarán, a város legfőbb érdekessége, mostani alakjában 1730-ban épült ki teljesen; három hajós épület, melynek középhajója négy nagy boltíven nyugszik. Minden oldalon van két oltár; a főoltár, melyhez márványlépcsők vezetnek fel, Gábor arkangyalnak van szentelve. Márványlépcső vezet le a főoltár alatt levő kriptába, melynek nagyobb előcsarnokában van az *Angyalkápolna*, jobbra van Szt Joákim, balra Gábor arkangyal oltára; a két oltár között van a bejárat az *Üdvözllet-kápolnájába*, mely eredetileg nagyobb volt, most kőfállal ketté van választva. Az első részben van az *Üdvözllet-oltára*, rajta e felírással: „*Verbum caro hic factum est*“ (Itt lőn az ige testté). Mindjárt közvetlenül a bemenetnél balra áll két oszlop; az álló kerek *Gábor-oszlopa* az angyal helyét jelöli, hol a Szűz üdvözlésekor állott, a tetőről lecsüngő vörös gránit oszloptöredék, *Mária-oszlopa* névvel, a Szűz állóhelyét mutatja. Ennek az oszlopnak csodás erőt tulajdonítanak s már a mohammedánok is szent tiszteletben tartották. E kriptahelyen, mely most márvánnyal van fődve, állott a Szűz lakása. Itt jelent meg előtte az angyal, hogy örömet hirdessen neki, amint írva vagyon a Szentírásban: „*Küldetétk Gábriel angyal az Istentől Galiléának városába, melynek neve Nazareth, egy szűzhöz, ki egy férfinak vala eljegyezve Dávid házából, kinek neve vala József, és a szűz neve Mária. És bemenvén az angyal hozzája, mondá: Üdvözlég, malasztal teljes, az Úr teveled, áldott vagy te az asszonyok között. És mondá az angyal neki: Ne félj, Mária! mert kedvet találtál az Istennél. Ime méhedben fogansz és fiat szülsz és az ő nevét Jézusnak hívod. Ez nagy leszén, és a Magasságbeli Fiának fog hivatni, és neki adja az Úr Isten Dávidnak, az atyjának székét és országlani fog Jákob házában mindörökké. A Szentlélek száll terád és a Magasságbelinek ereje meg-*

NAZÁRETH.

rendiek tulajdonába. Annak a zsinagógának helyén, hol Jézus gyermekkorában tanult, ma az egyesült görögök temploma van. Mutatják a városban Krisztus asztalát is, egy kemény kréta-sziklatuskót (3·6 m. hosszú és 3 m. széles), melyen az Úr tanítványaival étkezni szokott volt.

A latin városrész (*Haret el-Latin*) Nazáreth déli felén terül el, ettől éjszakra van a mohammedán-negyed (*Haret el-Iszlám*), ettől nyugatra a görög-negyed (*Haret er-Rum*). A város éjszaki részén, a latin negyednek épen ellenkező részén, van a görög-keletiek *Üdvözlé-temploma*, a mult században emelt épület, mely félig a földbe van építve. Nem messze tőle van *Mária-kútja* (*Ain Marjam*), melyet *Jézus-* vagy *Gábrriel-kútjának* is neveznek. Minthogy ez a városnak egyedüli forrása, kétségtelenül bizonyos, hogy Mária és Jézus nem ritkán jártak e helyen, melyhez számos hagyományt fűzött a kegyeletes megemlékezés.

Nazárethtől félórányira van *Jafa* helység, melynek közelében *Ikszal* falu felett látható egy meredeken emelkedő sziklafal, a hagyomány szerint az a hely, ahonnan a nazárethiek Jézust a mélységbe akarták dobni, mert midőn a zsinagógában tanított, a nép kérésére nem akart csodákat művelni, arra hivatkozva, *hogy egy próféta sem kedves hazájában.* „*És hallván ezeket, eltélenek mindnyájan haraggal a zsinagógában. És fölkelvén, kihurcolák őt a városból, és föl-vivék ama hegy tetejére, melyen az ő városuk vala építve, hogy onnan letaszítsák. Ő pedig átmenvén közöttük, eltávozék.*“ (Szt Lukács 4. r. 28—30. v.) Nem igen valószínű, hogy ez volna a szóban levő hegy, épen az idézett szöveg bizonyossága szerint, mert ez a hegy nagyon messze van Nazárethtől, s világosan arról a hegy tetejéről van szó, melyen városuk épült. Sokkal valószínűbb, hogy a ma *Dsebel esz-Szich* nevű hegyről van itt szó, mely közvetlen a város fölött emelkedik s melynek lejtőjén épült részben Nazáreth. A hegy csúcsáról igen szép kilátás nyílik közelbe és távolba. Látszik a zöldbe borult Tábor-hegye, a Kis-Hermon és Ezdrelon-síkságának jó része; délnyugaton a Karmel-hegyéig és a tengerig csaponghat a tekintet.

Nazárethtől egy órányira, az Akkába vezető út mentén van

árnyékoz téged, és azért a Szent is, ki tőled születik, Isten fiának fog hivatni. Mondá pedig Mária: Ime az Úr szolgálóleánya, legyen nekem a te igéd szerint.“ (Szt Lukács 1. r. 26—39. v.)

Az Üdvözet-kápolnájának második, belső része Szt Józsefnek van szentelve. A kápolnából lépcső vezet ki a kolostorba; útközben

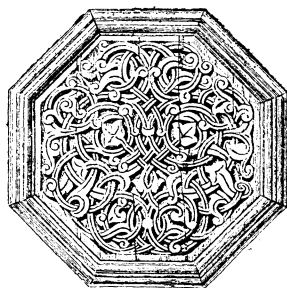
A SZENT CSALÁD. Rubens festménye.

mutatják Mária konyháját, egy cisterna-szerű barlangot, melynek nyílását a konyha kéményének tartják.

József-műhelyét (*Bottega di S. Giuseppe*) a kolostor közelében levő házban mutatják, mely a mult században került a szentferenc-

ras, de átlag nagyon termékeny és jól művelt; tavasszal zöld színben rengő tengerhez hasonlít. A Haifától Nazárethig és innen a Jordán-folyóig épülő vasút-hálózat a Jezreel-síkján vonul végig.

A Jezreel-síkság a legrégebb időktől kezdve nagy szerepet játszik a szentföldi hadakozások történetében. A hadakozó felek itt keresték fel egymást és sokszor volt a síkság vértől áztatva. Itt győzte le Gedeon a madiánitákat, Dávid az amalekitákat, itt esett el Saul a filiszteusok elleni harcban, itt halt meg sebeiben Juda királya Áházja, majd Josia király a Necho fáraó ellen vívott ütközetben. A rómaiak és keresztések idejében is sok harci vállalat folyt e térségen. Itt folyt le Szaladin döntő ütközete a keresztésekkel 1187-ben, melylyel a Szentföld visszakerült a mohammedánok birtokába. Magyar vitézek, II. Endre királyunk harcosai is, itt vonultak végig a kereszt jele alatt 1217-ben, hogy megvívjanak a Szentföld birásáért. Az utolsó legnagyobb ütközet itt vívatott 1799-ben, mikor Bonaparte Napoleon Kleber tábornokkal egyesülve, a törökök nagy hadseregét megverte. És valószínűleg itt lesz egykor az a nagy ütközet, melyet a Szentföldnek visszavételéért fognak vívni, ha ugyan a Keletnek politikai átalakulásai ilyen fegyveres beavatkozást egyáltalán feleslegessé nem tesznek. Kívánatos, hogy az a föld, melynek birásáért már annyi vért ontottak, most mint a kereszténységnek, a béke vállalásának bölcsője, béke útján kerüljön vissza azok birtokába, akiket az egyedül és joggal megillet.

Szaffurije (a régi *Szeфорisz*, a rómaiaknál *Dio Caesarea*), melyet Nagy Herodes elpusztított, Herodes Antipas pedig újra felépített s később a nagy színedrion széke és püspökség. Egyik hagyomány szerint itt laktak Mária szülei: Joákim és Anna. A VI-ik században nagy bazilikát is építettek arra az állítólagos helyre, hol Mária az angyal üdvözlését fogadta. Ez a templom később pusztulásnak indult s romjai most is láthatók a helység éjszaki szélén.

Galilea területéhez tartozik a Jezreel- vagy Ezdrelon-síkja is,

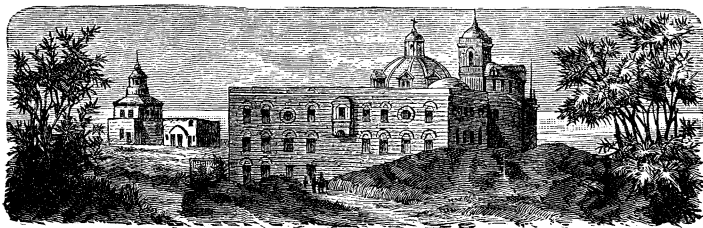
BEDUINOK A PUSZTÁBAN.

mely ma *Merds ibn-Amir* nevet visel. Jezreel-síkja tulajdonképen az a lapályos terület, mely Jezreel (ma *Zerin*) helységtől keletre egészen a Jordánig terjed. Ez elnevezést azonban kiterjesztették a régebben Megiddo néven említett nagy síkságra is, mely Gilboa hegyétől nyugatra egészen a Földközi-tengerig húzódik s melyet a Gilboa-hegység aljában fakadó Kison folyó átszel. A szép mezőség, mely 80 m. magasan emelkedik a tenger felszine fölé, itt-ott mocsá-

VIZMERŐ BEDJINOK.

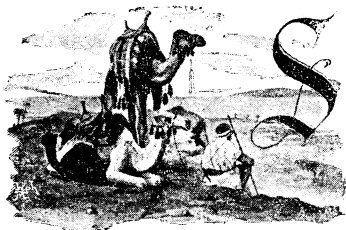
val. Egy ideig itt volt a frigyszekrény elhelyezve s Izrael országában ez volt a Jahve-kultusznak középpontja, mint Jeruzsálem Judeában. Itt történt Elizeussal, hogy midőn a város határán haladt, a városból

A KARMEEL-HEGYI KOLOSTOR.

XIX. Szamaria, Haifa és a Karmel-hegy.

(Szamaria Palesztina középső tartománya. Jézus elmaradása szüleitől. Bethel városa. Szichem városa. Nabususz. Az Ebal és Garizim vidéke. Jákob-kútja. A zsidók honfoglalása. A szamaritánusok felekezete és vallásuk. A passzah-ünnep megütlése. A szamaritánus-tóra. Szebasziije Keresztelő Szent János sirja. Az Ezdrelon-síkja. Haifa városa. A Karmel. Illés próféta csodatétele. A karmeliták szerzete.)

ZAMARIA Palesztinának középső tartománya, kicsiny terület, Galilea és Judea között. A Jordán-folyó mossa keleti határait, nyugaton a Sáronmezejének termékeny síkja határolja. Éjszakon a Jezreel-síkja terül el festői

magaslatai alatt, melyek az Efraim-hegységhez tartoznak.

Ha Jeruzsálemből keressük fel Szamariát, útközben a Bibliából ismeretes sok helységgel találkozunk. Itt találjuk mindjárt *el-Bire* falut, melyről a hagyomány azt tartja, hogy Jézus szülei, mikor visszatértek Jeruzsálemből, itt vették észre, hogy a gyermek Jézus elmaradt tőlük. Visszatértek tehát és ott találták őt a templomban, hol az írástudók között ülve, tanításukat hallgatta és tudásával bámulatba ejtette őket. A faluban ennek emlékére keresztény templomot építettek, mely a jeruzsálemi Anna-templomhoz hasonlít.

A Szentírásból ismeretes hely előttünk *Bethel*, (Istenháza,) helység is (ma *Betin*), mely egy dombon terül el szegényes viskói-

megáldá Izrael népét. Azután elolvasta az áldást és átkot, azokra, akik megtartják és azokra, a kik megszegik az Úr rendeléseit, amint az a törvény könyvében Mózes által megíratott. (Móz. V. 27. r. és József 8. r. 31. v.) Az áldás szavait örömmel fogadták a Garizim lejtőin, míg az átok sujtó szavai borzalmasan viszhangzottak az Ebal komor és meredek sziklafalairól. Izrael népe az áldás és átok szavaira ezerszeres „Amen“-nel felelt, mely mint harci moraj szállott tova a légben. Az egymással szemben fekvő két hegynék sajátos erős viszhangja, mely a sziriai tiszta légkörben fokozottan hangzik, ma is bámulatra ragadja az utast. A pásztorok azzal űzik el unalmukat, hogy az egyik hegycsúcsról a másikra átszólanak egymáshoz és beszédjük tisztán kivehetően hangzik.

Ebben a paradicsomi szép völgyben épült *Nabulusz*, a tartomány mai székhelye. A régi *Szichem* városát, mely valamivel messzebb feküdt a város mai helyétől, Jákob idejében leviták lakták. Jákob egy darab szántóföldet szerzett ott, fiai pedig nomádokul laktak a vidéken, miután ő Hebronba költözött. Kánaán meghódítása után Efraim törzsének jutott részül, de levita-város is volt és menedék-helyül szolgált a gyilkosoknak. A birák idejében Szichem, Gedeon fia, Abimelek királysága alatt állott. Itt volt Rohabeam alatt a népgyűlés, melyen az éjszaki törzsek szétváltak a déliektől és Szichem lett Izrael első királyainak székhelye. Krisztus után az első században nevét *Neapoliszra* változtatta, melyből alakult aztán Nabulusz. Festői szép hely ez, 24 ezer lakossal, kik között alig ezerre tehetőek a keresztények és zsidók; a többi mohamedán, kiknek van 8 nagy mecsetjük és több iskolájuk. A város feltűnően hasonlít Jeruzsálemhez; bazárja, szép boltives csarnokaival, szebb és gazdagabb a jeruzsálemnél. A város híres olajillatból készült szappanyáról, melyet 15 gyárban állítanak elé. A keresztény felekezeteknek is vannak itt templomaik és humanitárius intézményeik. A városban külön negyedük van a szamaritánusoknak, akik egykor az egész tartománynak urai voltak, most azonban csak Nabuluszban élnek és itt is összesen csak 150 lelket számlálnak.

A szamaritánusok az izraelitáknak assziriái fogsága idején az

kijövő gyermekek így gúnyolák őt: Jőjj fel kopasz! jőjj fel, kopasz. Elizeusz pedig megátkozván őket, két medve kijőve az erdőből és szétszaggatott negyvenkettőt. (Kir. IV. K. 2. r. 23. s köv. v.)

Utunk olajfákkal gyéren beültetett hegyek lejtőin és völgyeken vizet keresztül. Csakhamar feltűnik előttünk az Ebal és Garizim hegylánc, melyek alatt fekszik *Nabulusz*, az egykori *Szichem* városa, mely az ó-kor történetében oly nagy szerepet játszott. A város közelében, az úttól félreesőleg van *Jákob-kútja*, hol Jézus a szamariai asszonytól vizet kért és az égiek keresésére oktatta. A kereszténység első századaiban e helyre épített templomból fenmaradt romok teljesen jelentéktelenek. *József-sírhát* is ide helyezik, nem messze a kúttól. E helyen most egy mohammedán sírkápolnához (*türbe*) hasonló szerény épület van, melyben a mohammedánok egy szegényes katafalkot a nagy patriárcha sírjának mondanak.

Az *Ebal-hegy*, mely 938 m. magasan emelkedik fel, egy mély hasadék által majdnem egészen a csúcsáig ketté van hasítva. Hasonlít a Tordai-hasadékhoz. A hegy maga egészen csupasz, kopár. A *Garizim-hegy* az előbbinél alacsonyabb, csak 868 m. magas és a völgy felett amfiteátrálisan emelkedik fel, lejtői terraszszerűen vannak megművelve. A két hegység közé zárt völgy egyike a Szentföld legtermékenyebb, legszebb vidékeinek. A bőven öntözött völgymedencét már az ó-kori írók is magasztalják. A mohammedánok azt mondják róla, hogy Allah ezt mindenk fölött szereti és áldásaival elhalmozza. A kövér szántóföldeken és kerteken kívül, melyek mindenféle áldással vannak tele, a rétek és mezők különféle vad virágok tarka szőnyegeivel ékeskednek. A kankalin és őszi kikerics rendkívül díszlik itt.

Ez a szép vidék már a zsidók honfoglalásának első idejében kezd szerepet játszani. A Szentírás azt mondja, hogy midőn Józseu átkelt a zsidókkal a Jordán-folyón és elfoglala őseinek földét, oltárt emelt az Úrnak Ebal-hegyén, *az oltár pedig faragatlan kövekből vala, melyeket vas nem illetett és áldozta azon égő- és békeáldozatokat az Úrnak.* (Józseu K. 8. r. 31. v.) Aztán felállott az egész nép, két csoportba osztva, a Garizim- és Ebal-hegye mellett. Ekkor előbb

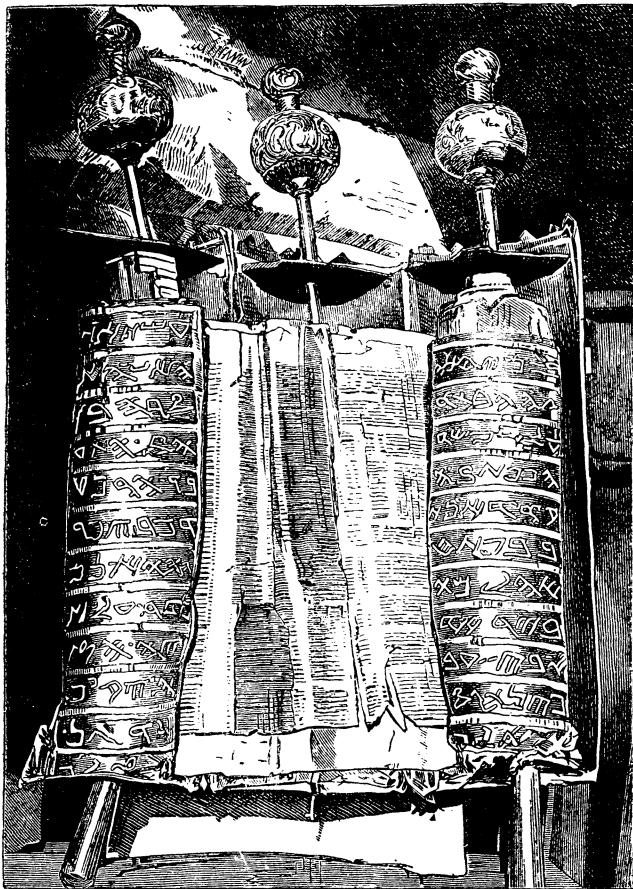
mely a következő szertartásokkal megy végbe. Niszán hó 14—21-ikéig elzárják városi házaikat s kivonulnak a Garizim-hegyre, melynek lejtőjén félkör alakban készített lombsátrakban tanyáznak s ott ülik meg a passzah-ünnepet. Sátortanyájuk felett elterülő kis terraszon költik el szövetségi lakomájukat. Ehez már napokkal előbb megteszik a készülleteket. Hosszú árokban száraz galyakból tüzet gyujtanak s e felett két üstben vizet forralnak. Valamivel messzebb innen egy kerek mély gödröt annyira megtüzesítenek, hogy kemencéül használható. A gödör közelében kövekkel elkerített téren tizenkét fehér ruhába öltözött turbános férfi foglal helyet s arcukkal a Garizim szentélye felé fordulva, imákat mondanak. Előttük ül a főpap segédje s a leáldozó napra szegzi tekintetét. Koronkint részleteket énekel az első passzah-ünnep történetéből; mögötte áll a nézőközönség, míg a főpap és a község öregjei a valamivel távolabb ülő főpap körül foglalnak helyet. Kis vártatva előlép hat vagy hét fehér ruhás ifjú, mindenik egy fehér bárányt vezetve, aszerint, a hány bárányra van szüksége a felekezet hiveinek. Az ifjak a megtüzesített kerek gödör körül helyezkednek el, hol nők és gyermekek csoportja áll körülöttük. Mihelyt a nap a hegyek megett leáldozik, feláll a főpap, áldást mond és e szavakat ismétli: „*És ölje le azt Izrael fiainak egész sokasága estefelé.*“ (Mózes II. k. 12. r. 6. v.) A metszők készen állanak késeikkel s mihelyt e szavak elhangzottak, a bárányokat egyszerre leölik. Ekkor előlép a tizenkét férfi, felolvassák Mózes második könyvének tizenkettedik részét s a hetedik versnél szünetet tartanak, míg az atyák ujjait a báránynak vérebe mártották és azzal gyermekeik homlokát megkenték. Most forróvizet öntenek a bárányokra, hogy a gyapjú könnyen leváljék a bőrről. Amint ezt nagy gonddal elvégezték, megvizsgálják, hogy nincs-e valami folt a bárányokon. Az első lábakat és a belső részeket levágják s a gyapjúval együtt elégetik. A bárányokat sóval bedörzsölik, nyársra húzzák és a forró kemencébe teszik. A gödör szája fölé fa-rácsot tesznek, ezt megrakják földdel, hogy a hőség ki ne jöjjön. Ezalatt a főpap kovásztalan kenyeret és keserű salátát oszt ki a hívek között, akik erre aludni mennek, kivéve a tizenkét férfit, akik

otthon maradt lakosság söpredékéből és az asszíriaiak telepítvényeiseiből való vegyületekből keletkeztek. Országuk Szamaria nevét a régi Samrontól vette. A pogányokkal való vegyülés folytán úgy vallásukba, mint szokásaikba is sok idegen, pogány elem keveredett s azért a tiszta zsidóság gondosan elzárkózott előlük. A jeruzsálemi templom felépítésénél is visszautasítván a zsidók a szamaritánusok részvételét, ezek maguknak külön templomot építettek a Garizim-hegyn, miáltal a hegy aljában fekvő Szichem városa nagy jelentőségre tett szert. A zsidók és a szamaritánusok között nagyon gyakoriak voltak az összetűzések; mert a zsidók minden alkalommal éreztették velük lenézésüket és megvetésüket. A szamaritánus név náluk gúnyos jelentéssel birt. Jézus, mint tudjuk, nem osztozott népének a szamaritánusok iránti gyűlöletében s a könyörületesség példányképeül állítja fel a szamaritánust. A szamaritánusok különválásuk miatt gyakran keveredtek harcba a rómaiakkal és keresztényekkel is, kiket üldöztek és kegyetlenül kivégeztek; egy püspöküket is megölték. Hirkánusz király (120. Kr. e.) lerombolta templomukat. Az izraeliták szabadságharcában ők is részt vesznek, de leveretnek és legnagyobb részben felkoncoltatnak. Justinián megtörte hatalmukat; zsinagógáikat elpusztította; sokan Persiába menekültek, mások keresztényekké lettek. Ezután megszűnt önálló szereplésük. A XII. században még körülbelül 1000 szamaritánus volt, de azóta számuk gyorsan csökken. A múlt században még Kairóban, Damaszkusban és Gázában is voltak híveik, most már csak Nabuszban vannak kevesen s közel vannak a kihaláshoz.

A szamaritánusok szigorú követői az egyisteniség hitének. Ellenségei a képeknek és az Isten emberi megérzékítésének. Hisznek jó és gonosz szellemekben és az utolsó-ítéletben. A Messiást a világ teremtése után való 6000-ik évben várják, de nem tartják Mózesnél nagyobboknak. A szent könyvek közül csak Mózes öt könyvét (a Pentateuchot) fogadják el, de a mienktől némileg eltérő szövegében. Évenként háromszor (a kovásztalan kenyér-, a hetes- és lomb sátor-ünnepén) a szent Garizim-hegyre zarándokolnak. A kovásztalan kenyér-ünnepén a Garizim-hegyn áldozatot mutatnak be,

ajándékozta a várost, aki nagy fényvel felépíttette és pártfogója tiszteletére Szebaszté-nak nevezte. De Neapolisz (Nabulusz) csakhamar felülszárnyalta és magához ragadta a vezér-szerepet.

Szebasztijének legfőbb érdekessége az a mecset, mely a VI-ik

A SZAMARITÁNUSOK TÓRÁJA.

században arra a helyre építtetett templomból alakított át, hol Keresztelő Szt János sírja van. A templom kriptájában a sziklába vágott mély üregben mutatják a szentnek sírját azon három kamara egyikében, melyek a boltüregből egy kicsiny nyíláson át láthatók.

visszatérnek eredeti helyükre és a telehold fényénél imádságokat mondanak. Éjfélkor fölkeltik az alvókat, a hitközség férfainak jelenlétében kivesszik a kemencéből a bárányokat, új szalmakosarakban a kővel elkerített térre viszik s itt „*sietve*“ megeszik, mialatt a férfiak dereka övvel van átkötve és kezükben botot tartanak. Évenként így ülik meg a szamaritánusok a passzah-ünnepet ősi izraelita szokás szerint. Gyermektelenség esetén a kétnejlőség meg van engedve, az özvegyasszonyt az elhunyt barátja köteles nőül venni.

A szamaritánusoknak most csak egy kicsiny, egyszerű zsinagógájuk van Nabusz délnyugati részében, a szamaritánusok negyedében. A zsinagóga udvarán egy magányos citromfa képezi az egyedüli díszet. A zsinagógának egyik fülkéje, melyet himezett vászon-függöny zár el a hivek elől s ahová csak a főpapnak szabad belépnie, nagy kincset rejteget, melyre rendkívül sokat tart a felekezet. A szamaritánus Pentateuchnak három példányát őrzik itt, melyek egyikét állítólag Áron főpapnak egyik dédunokája írta. Ezt a híres törvény-tekercset, a szamaritánusok legnagyobb szentségét, egy aranyozott ezüst hengerben őrzik, mely a szamaritánusok hite szerint a régi korból való, szakértők azonban velencei munkának tartják a XIV—XV-ik századból. Maga a cserzett kecskebőrből való tekercs 65 cm. magas és 36 cm. széles. Ezt az ereklyét évente egyszer, az engesztelés ünnepén, a szamaritánusok egyedüli bőjtjén, ünnepélyesen mutatják meg a hiveknek, akik ájtatosan csókolják meg a tekercsnek azt a helyét, melyre Áron áldása van írva.

A nabuszi szamaritánus hitközség főpapja mindig a Levi nemzetségéből való s e méltóság apáról fiúra száll. A főpap állásánál fogva egyszersmind tagja a tartományi gyűlésnek; fizetését a község tizedéből kapja.

Nabusztól két órányira éjszakra van az egykori *Szamaria* (ma *Szebasztíje*), melytől a hasonló nevű tartomány is nevét kölcsönzé. Szamaria volt Izrael országának kettészakadása után az éjszaki országnak főhelye, míg azt Szargon 722-ben Kr. e. három napi ostrom után elfoglalta. Sok viszontagságot kellett ezután kiállania, hol elpusztult, hol újra felépített. Augustus császár Herodesnek

A KARMEL-HEGYE.

Hogy Szent János Szebasztijében fejeztetett volna le, azt csak később kezdték állítani. A falu határában egy mesterségesen épített terrazon sok oszloptörődék látható, melyek valószínűleg a Herodes által Augustus tiszteletére épített nagy templomnak szegény maradványait képezik.

Szebasztijéből éjszakra folytatva utunkat, pár óra múlva átlépjük Szamaria tartomány éjszaki határát, ott hol Efraim-hegységének utolsó kiágazása alatt az Ezdrelon-síkság terül el szemeink előtt. Ezen, az előttünk már ismeretes mezőkön, a hegység lába alatt folytatjuk utunkat, mialatt folyton magunk előtt látjuk a Galileai-hegyeket, az azok tömegéből kiemelkedő Tábor-hegyét, Nazareth vidékét és az épülő vasút-vonalat. Történelmi nevezetességgel bíró helyek ezek, ahol most haladunk. A régi *Megiddo* valószínűleg ott volt, hol most *el-Leddsun* falu van. Olyan nevezetes és fontos hely volt ez, hogy róla az egész nagy mezőt *Megiddo-síkjának* is nevezték. Itt, hol a Kison-folyó hullámai hömpölygenek lábaink alatt, folyt az izraeliták elkeseredett harca, melyet *Debóra* hősnő folytatott a kanaániták ellen, akiket fényesen megvert és a folyó hullám-ágyába szorított. Van időnk elmélkedni az itt lefolyt későbbi véres harcok felett is, mert jó hosszú utat kell még tennünk, míg innen a Kison mentén a Földközi-tengerhez érünk.

Jól esik szemünknek, amint a hosszú út után megpillantjuk a tengert, messze fénylő tükörével, végtelen víztömegével. Az Akkai-öbölnek déli szögletében, a tengerre meredeken leereszkedő Karmel-hegy aljában épült *Haifa* kikötőváros, mely Akkát, a Szentföldnek egykor elsőrangú kikötőjét túlszárnyalta. Magához ragadta kereskedelmét és a szentföldi vasúthálózatnak egyik kiinduló pontja lett. Lakosainak száma meghaladja a tizenkét ezret, kiknek fele mohamedán; nagy számmal vannak görögök, maroniták és zsidók. Az európaiak száma 600-ra megy, ezekből 500 német, kiknek folyton növekvő városrészük van a Karmel lábánál, melynek lejtőjén kiterjedt szállótelepeik vannak, kitűnő bortermeléssel. A keresztény felekezeteknek vannak templomaik, emberbaráti intézményeik és iskoláik.

tak. Zárdájukat 1252-ben Szt Lajos is felkereste. A szerzetesek időjártán sok üldözésnek voltak kitéve. Többször megtámadták és leölték őket, klastromjukat elpusztították, templomukat pedig mecsetté változtatták. Napoleon hadjárata idején klastromukból kórházat csináltak, de Napoleon elvonulása után a sebesülteket megölték a törökök. A görög szabadságharc alatt (1821-ben) újra elpusztították klastromjukat, nehogy menedékhelye lehessen a görögöknek; de azóta újra felépült, sokkal nagyobb terjedelemben és olyan kényelmes berendezéssel, hogy szentföldi zarándokokat is elszállásolhat. A messze ellátszó kupolával ékes templom olasz izlésben épült és részben fajence-lemezekkel van borítva. A főoltár alatti barlangban lakott volt Illés próféta. E helyet a mohammedánok is tiszteletben tartják; mert Illést (náluk *Khizr*) ők is szentnek tartják.

A templom terraszáról gyönyörű kilátásban gyönyörködhetik szemünk. Nyugatról a végtelen tenger, délen ellátunk Cezareáig és végig a Sáron-mezejének lapályán; keleten Szamaria hegységei vonulnak el előttünk, éjszakon a Galileai-hegyeken és a fölöttük csillogó Hermon-hegyen csaponghat tekintetünk.

A tenger partja és a város felett meredeken emelkedik fel a *Karmel-hegy* (arabul *Dsebel Mâr-Eliász*) festői tömege, melyre annyi bibliai esemény vonatkozik. A Szamaria hegységéből kiváló és éjszaknyugatra haladó hegyhát mészkőből áll és változatos, gazdag növényzettel bir, mely a tenger közelségének és a nagy harmatnak köszönhető. A hegy legmagasabb pontja 552 méternyire emelkedik a Földközi-tenger fölé. Már a legrégebb időkben is szentnek, *Isten-hegyének* tartották. Itt végezte Illés próféta Ákáb király és a nép jelenlétében csodatételét, melylyel Baál isten papjait megszegyeníté és a népet meggyőzte az egy igaz Istenről. Egybehívá ugyanis a királyt és a népet, hogy Baál papjai és Illés áldozatot mutassanak be kiki a maga Istenének, anélkül, hogy tüzet gyujtánának az áldozatra, hanem, hogy kérésükre az égből szálljon alá a tűz oltáraikra. Baál papjai elkészíték az áldozati-oltárt, levágták az áldozati-állatot, de hiába hívták segítségül Baált, hiába metélték testöket: a tűz csak nem szállott alá oltáraikra. Ekkor Illés állított oltárt tizenkét kőből, rátette az áldozati tulkot, az oltárt azonfelül leöntötte vízzel s ime imájára hirtelen tűz szállott alá az égből s megemészté nemcsak az áldozatot, hanem a fát és a köveket is. Látván ezt az egész nép, arcra borult és mondá: Az Úr, ő az Isten. Erre Illés összefogatta a hamis papokat és mind megölé őket. Kérésére aztán a régen hiányzó eső is megjött az égből. (Királyok III. Könyve 18. rész). A Karmel-hegyének szépségét a Szentírás több helye magasztalja, Salamon is dicséri az Énekek Énekében. — A hegy nyugati részén sok természetes barlang van, melyekben anachoréták laktak, Egiptomból jövet Pithagorasz is sokáig tartózkodott itten. A rómaiak idejében híres oraculum állott e helyen, melytől Vespasianus is kért tanácsot.

A Karmel barlangjait már a kereszténység első századaiban felkeresték a jámbor-életű remeték, hogy ott vezekeljének. Egy barlang Próféta-iskola nevet visel s állítólag a szent-családnak szolgált tartózkodó-helyül, mikor visszatért Egiptomból. A XII-ik században alakult a karmeliták szerzete, melyet III. Honorius pápa 1207-ben megerősített. A karmeliták innen Európába is átszárma-

Azt tartja a hagyomány, hogy ezen, a Jeruzsálem környékén legmagasabb (895 m.) hegyen született, lakott és temettetett el Sámuel próféta. A Kubbet esz-Szakhra festői képét, a Szent-sír kupoláját mélyen véstük lelkünkbe. Még egy búcsú-pillantás az egészre, aztán kibontakoztunk varázsa alól s tovább mentünk.

Tovább haladtunk az ismert uton és ismert helyeken. Még világos volt, mikor *Latrunba* értünk. Itt fogyasztottuk el a magunkkal hozott vacsorát, melyet a zarándokház rektora adott nekünk útravalóul. *Rafael Lorenzo*, szentföldi dragomanunk a latruni vendéglő előtti térre, szabad ég alatt, terített fel és rakta ki az élelmi szereket. Sajnos félreértés folytán azonban a kocsik egy része nem állott meg e helyen, hanem tovább vágatott, abban a hitben, hogy most is Ramlehben lesz a pihenő és étkező-állomás. Mikor késő este odaértünk, zárt kapukra találtunk s nem nyertünk bebocsáttatást; mert szabály a szentföldi klastromokban, hogy naplemente után nem nyitnak kaput az idegennek. Így kénytelen-kelletlen néhányan álmatlanul virrasztottunk, mások megint kocsijaikon gubbaszkodtak, míg kocsisaink lovaikat etették és pihentették.

Mielőtt Ramlehbe érkeztünk, útközben a Judeai-hegyekben egy kis kalandunk is volt a beduinokkal. Kocsijaink most is, mint jövet, ahelyett, hogy zárt sorokban egymás után haladtak volna, egymástól elszakadva vágattak. Útközben megengedtem egy török katonának, aki szabadságra utazott Jaffába, hogy kocsinkon a bakon helyen foglaljon. A beszédes ember viszonzásul a szivességért, egész uton szóval tartott. Elmesélte a szent-városban való életüket, a katonaszolgálat terheit és beszélt sok egyébről, ami a beszéd fonalán szőnyegre került. Beszélgetésünk hirtelen megszakadt, mert három lándsás beduin állott kocsink előtt, mintha csak a föld alól jöttek volna elő. Megállították kocsinkat s előbb a kocsistól, majd a katonától kérdezték kilétünket, mialatt a fegyveres emberek egyike a lovak elé állt, a más kettő két oldalt állott kocsinkhoz. Amint a beduinok közbeszólásomból megtudták, hogy tudok a nyelvükön, támadó állásukkal rögtön felhagytak s azt a jó tanácsot adták, hogy ne utazzunk magunkban az elhagyott pusztában, várjuk meg uti-

XX. Hazafelé.

(Búcsú a szent-várostól. Egy utolsó pillantás. Latrun. Csukott kapuk Ramlehen. Kaland a beduinokkal a Judeai-hegyekben. A háborgó tenger. A kierőszakolt bakhsis. Beszállás az Achille-gőzösre. Emlékeink. Álmodozás a tengeren. Ave Maria. A bethlehemi csillag. A Golgotha. Halleluja, resurrexit!)

ársaságunk nehéz szívvel vett búcsút Jeruzsálemtől. Kocsijaink a városon kívül a Jaffa-kapu előtt várakoztak. Jobbak voltak azoknál, melyekkel az utat Jaffától a szent-városig megtettük. Az egész zarándok-társaság kocsin utazott most vissza. A mult napok tapasztalatain okulva, senkinek sem volt kedve lovagolni. És ezt okosan tették. Ugyanazon az uton mentünk vissza, amelyen jöttünk.

A szent-város előtti magaslaton megállítottuk kocsijainkat és még egyszer, utoljára legeltettük szemeinket az előttünk elterülő Jeruzsálem felett. Az Olajfák-hegye komoran tekintett le a városra. A dervis-kolostor minaréja, mely feledhetetlen képet nyomott lelkünkbe, mintha hívogatólag intett volna felénk. A Bethlehembe és Hebronba vezető országút most már közelebbi ismerősünk volt. Felismertük a szent-városnak majdnem mindenik épületét, kupoláját. Tőlünk balra egy futó pillantást vetettünk a *Nebi Szamvil*-hegyre, melyet nem látogattunk ugyan meg, de mely egész idő alatt szemünk előtt volt, bármerre jártunk a szent-városban.

zarándokokat, akik szintén örültek a viszontlátásnak; mert gőzösünk kedves emléké volt előttünk már közel három heti utazásunk óta. Megtörténtek a továbbutazásra való készülétek; felszedték a hosszú láncra kötött vasmacskát, a kapitány a hajóhidon átveszi a vezetést és gőzösünk nagy erővel vág barázdát a sós-hullámokban. A konyha is derekasan füstöl. A szakács, aki velünk küzdötte át a jeruzsálemi konyha keserveit, derekasan kitett magáért. Ma is emlegetjük kitünő művészetét.

Rendbe szedjük emlékeinket; magunkkal és élményeinkkel vagyunk elfoglalva. Kiki maga lelkébe mélyedve tölti az időt. Annyi benyomást, annyi tapasztalatot hozott kiki magával, hogy jól esik a magány, mely e sok kincset a lélek számára feldolgozza.

A nap tüzes szekere már lehaladott a boltozatról, pirosra festette az ég peremét, ahol az a végtelen víztömeeggel ölelkezik. A tenger is piros lett egy darabon tőle. Homály borul a hullámokra. Az ég csillagai egymás után gyúlnak ki a sötét boltozaton. A hajó gépezete ritmikusan zakatol. Elringatja gondolataimat, melyek ott csaponganak azon a földön, melyet az imént bejártam, s melynek halvány körvonalai most készülnek elmosódni testi szemeim elől. De képzeletemben kigyúlnak egymásután az ismert vonások, melyek az ő képét lelkemben megörökítették.

A Karmel hegyének elmosódó körvonalai megett feltűnik előttem Nazáreth képe. Égi fénytől kigyúlt a kicsiny ház, melyben Gábor arkangyal, Istennek küldötte, örömhirt közöl a megrémült Máriával. Mintha hallanám az angyal üdvözlő szövegét: *Ave Maria!*

Az a fényesen ragyogó csillag, mely kiválik milliónyi társai közül, Bethlehem felé mutat. Itt egy kicsiny jászolban fekszik a gyermek Jézus; körülötte az imáadására megjelent pásztorok és napkeleti bölcsek. Mintha hallanám az angyal szövegét: *Gloria in excelsis!*

Vadul csapkodják hajónkat a háborgó hullámok. Morajuk fölkelte lelkemben egy elvakult és felbőszült tömeg ordítását, amint a Golgothára hurcolt és ott kereszre-feszített Istenembert gunyol-

társainkat; mert a sivatagban könnyen kitehetjük magunkat rabló beduinok támadásának. Erre hirtelen elvágattak, nagy porfelleget verve fel maguk után.

A felkelő nap sugarai a Sáron-síkján találták csapatunkat. Szeptember vége felé járt az idő; de azért már kora reggel kánikulai hőség támadt az éjjeli hideg után. Hidegből a melegbe rohamos volt az átmenet. Amint a nap kisütött, rögtön felengedtek dermedt tagjaink s rövid idő múlva már izzadságban fürödtünk.

Jaffa narancskertei körül jártunk, mikor ágyúdörejhez hasonló moraj hallatszott a tenger felől. A hullámok bömbölése volt. Szörnyű látvány tárult szemeink elé. A felbőszült tenger óriási hullámokat csapott a partra. A kikötőben ólálkodó szirtek, a hajósok rémei, hol feltűntek a hullámok közül, hol pedig megint elvesztek azok tajtékzó tömegében. Mindenki félve, aggódva kérdezte: hogy fogunk csolnakokon a messzeségben horgonyzó Achille-gőzösre jutni? Az arab csolnakosok beszállásra nógattak. Amint a csolnakok felé közeledtünk, egy-egy tornyos hullám vágódott a partra s majd hogy magával nem söpört a féktelen víztömegbe. Sokáig nem tétovázhattunk. A közbeeső szüneteket kellett a beszállásra felhasználnunk. Mihelyt a csolnak megtelt, a hullám felkapta a kis alkotmányt s eszeveszetten megtáncoltatta. Hol előre hajtotta, hol a part felé sodorta. A rémítő szirtek közé kerültünk. Egy hajszálnyit csak s oda vágódik a gyenge csolnak a halálhozó szirtekre. Ekkor bárkásaink, a legnagyobb veszély pillanatában, leteszik a lapátokat, leveszik fejükről és felénk tartják turbánjaikat, hogy bakhsist adjunk. Mily ördögi gondolat, e percben zsarolni bakhsist tőlünk! Az apró pénzdarabokat gúnyosan dobálják a háborgó tengerbe. Most ők urai a helyzetnek. Tovább zsarolnak. Csolnakunk azalatt a hullámok játékának van kitéve. Mikor a kapott borralalóval zúgolódva bár, megelégedtek, tovább eveznek s szerencsésen átnak mindnyájunkat Achillénknek, mely maga is táncol a hullámokon. Félóráig tartott, míg a partról idáig jutottunk, mialatt legtöbben átestek a tengeri betegség undorító nyavalyáján.

Achillénk személyzete, mint régi ismerőseit, szívesen fogadta a

Tartalomjegyzék.

	Oldal.
I. A Földközi-tegeren Jaffáig	1
II. Palesztina földrajza dióhéjban	8
III. A Szentföld története főbb vonásokban... ..	28
IV. Jaffa	52
V. Jaffától Jeruzsálemig	60
VI. Jeruzsálem. A szent-város leírása és története	69
VII. Jeruzsálem. A Szent-sír és a Golgotha	87
VIII. Jeruzsálem. Sion-hegye és környéke	109
IX. Jeruzsálem. Móriah-hegye. Salamon temploma	118
X. Jeruzsálem. A Haram es-Serif-tér	131
XI. Jeruzsálem. A Gethszemáne-kertje és Jozafát-völgye... ..	147
XII. Jeruzsálem. Az Olajfák-hegye. Régi sirok	159
XIII. Jeruzsálem. Séta a szent-városban és környékén	171
XIV. Bethlehem és környéke	180
XV. Hebron	200
XVI. Kirándulás a Jordán-folyóhoz	207
XVII. A Jordánon-túli Palesztina	215
XVIII. Galilea	220
XIX. Szamaria. Haifa és Karmel-hegye	235
XX. Hazafelé!	247

---

ják és szitkokkal illetik. A haldokló Messiás megadással tűri a fájdalmat, lehajtja fejét és kiadja lelkét e szavakkal: *Consummatum est!*

A vihar csillapul, a nap hirnöke, a hajnal, rózsapirral árasztja el keletet. A megváltás nagy tragédiája véget ért. Az Istenember megdicsőülten kelt ki sirjából. Mintha az üres sírtól elszálló angyalnak fehér szárnyai volnának azok a hajnalpirban uszó báránnyelűk s mintha hallanám az angyal hangját: *Resurrexit, halleluja!*

A tenger haragos hullámai egészen elsimultak. Minden csendes. A fölkelt nap arany sugarai káprázatos képet varázsolnak a végtelen víztükörrre. A derült, kék ég biztatólag, bátorítólag mosolyog reánk. Hajónk gyorsan szeli a hullámokat s minden percben közelebb visz haza felé.

42. Építészeti dísz a Szent-sír elejéről	87
43. Krisztus Pilátus előtt	91
44. Ecce homó-ív a Via Dolorosán	92
45. A Szent-sír-temploma	93
46. A Szent-sír-templomának homlokzata	95
47. A Szent-sír-templomának alaprajza	97
48. A Szent-sír-kápolnája	98
49. Nincs itt. Feltámadott	100
50. Bouillon G. koporsója	104
51. Consummatum est	106
52. Építészeti dísz a Szent-sír elejéről	108
53. Nebi Daud. Dávid király sírja	112
54. Az utolsó-vacsora	114
55. A Coenaculum. Az utolsó-vacsora helye	115
56. A jeruzsálemi templom	120
57. Ezekhiel próféta... ..	121
58. Illat-áldozati oltár	123
59. Hétkarú gyertyatartó	123
60. Réztenger... ..	123
61. A főpap belép a szentélybe	125
62. Áldozó zsidó papok	127
63. Antónia-vára	133
64. Kubbet esz-Szakhra (Szikla-dom)	135
65. A szent-szikla	137
66. Kádi Burhaneddin szószéke	139
67. Az Aksza-mecset	141
68. A zsidók siránkozásának fala	143
69. Jeruzsálem képe	148
70. A Szent-István-kapu... ..	149
71. A Gethszemáne-kertje és az Olajfák-hegye	151
72. Jozafát-völgye és az Olajfák-hegye	153
73. Absalom-sírja	155
74. Mária-sírja	157
75. Dervis-kolostor az Olajfák-hegyén	161
76. Jeruzsálem képe az Olajfák-hegyéről nézve	163
77. Jeremiás-barlangja	165
78. Jeremiás próféta	167
79. A király-sírok	168
80. Síroknál siránkozó asszonyok	169
81. Az osztrák-magyar zarándokház	171
82. Kenyértésztát-gyuró nő Jeruzsálemben	173
83. A jeruzsálemi ötkeresztes pecsét	179
84. Ráchel sírja	182
85. Bethlehem	183
86. Bethlehemi nő	186
87. Bethlehemi nők	187
88. A bethlehemi Mária-templom főhajója	189

Az illusztrációk jegyzéke.

	Oldal.
1. Jeruzsálem ... .. a címlap előtt.	3
2. P. Angeli Szal. Ferenc, a Szentföld főbiztosa	12
3. A Jordán forrása	16
4. A Jordán-folyó	20
5. A Holttenger	27
6. Az izraeliták 12 törzsének cimerei	30
7. Dávid király	34
8. Izaiás próféta. Michelangelo freskója, a Cappella Sistinában, a Vatikánban	41
9–10. Keresztes vitézek az első keresztes háborúból	42
11. III. Konrád császár	43
12. III. Konrád császár keresztes hada	43
13. VII. Lajos király keresztes hada	44
14. Templomos vitéz	44
15. I. Frigyes császár keresztes hada	45
16. I. (Barbarossa) Frigyes császár, mint keresztes vitéz	46
17. Velencei gályák a keresztes háborúk idejéből	46
18. Keresztesek átkelése a tengeren	47
9. II. Endre és neje Merániai Gertrud	49
20. Akka (Accon)	50
21–22. Keresztesek viselete 1218–20 körül	52
23. Partraszállás Jaffánál	54
24. Jaffa	56
25. Jaffai bazár	62
26. Lidda (ma Lud)	63
27. Beduin a pusztában	64
28. Ramleh	66
29. Amvasz és Latrun romjai	69
30. Jeruzsálem helyrajza	70
31. Az osztrák-magyar zarándokház	71
32. Jeruzsálem városa	73
33. A Jaffa-kapú	74
34. A Damaskus-kapú	75
35. Arany-kapú	81
36. Ostrom-torony faltörő-kossal	8
37–41. Jeruzsálem ostromlásánál használt lövő-gépek	

LAMPEL RÓBERT

(WODIANER F. ÉS FIAI)

cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadásában megjelentek

ERŐDI BÉLA

többi utazási művei, a jelen műhöz hasonló kiállításban:

Utazásom

Sicilia és Málta szigetén.

Irta: ERŐDI BÉLA.

50 képpel és 1 térképpel.

Ára füzve 2 frt. — Diszkötésben 2 frt 80 kr.

A Fáraók Országában.

Irta: ERŐDI BÉLA.

65 képpel és Egyptom térképével.

Ára füzve 2 frt. — Diszkötésben 2 frt 80 kr. — Nagyobbított finomabb díszkiadás pompás színnyomatú vászonkötésben, ára 4 frt.

	Oldal.
89. Mozaik a bethlehemi templomból	190
90. A bethlehemi Mária-templom alaprajza	191
91. A templom alatti barlang alaprajza	192
92. Bethlehem. A születés-kápolnája	193
93. A pásztorok imádják a kisededet	194
94. Mâr-Szaba kolostora	197
95. Hebron	202
96. Arab pórnök	204
97. Ábrahám-tölgye Hebronban	205
98. Lázár föltámasztása	209
99. Vádi el-Kelt. Illés-kolostora	211
100. Nomád beduinok	217
101. Kánai kút	224
102. Tábor-hegye	225
103. Az Úr szineváltozása. La Trasfigurazione	227
104. Nazáreth	229
105. A szent-család	231
106. Beduinok a pusztában	233
107. A karmel-hegyi kolostor	235
108. Vízmerő beduinok	236
109. A szamaritánus-tóra	242
110. Karmel-hegye	244
